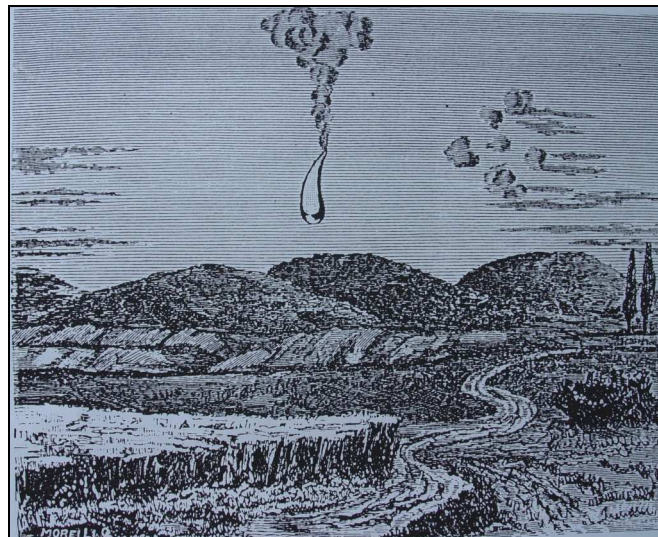

Nagy Mihály

A Debreceni Református Kollégium kincse, a világhírű kabai meteorit

A Kaba határában 1857. április 15-én hullott meteorit két héten belül, a kabai előjáróság közreműködésével a Debreceni Református Kollégiumba került, ahol jelenleg is gondosan őrzik. A százötven éves évforduló alkalmat kínált arra, hogy egyrészt megmutassuk, mi az oka, a meteorit széleskörű ismertségének, másrészt összefoglaljuk az évforduló eseményeit.

Az „égből hullott kövek” régóta izgatják az emberek képzeletét. Augusztus közepén, egy csillagfényes éjszakán kis szerencsével, percekkel belül a légkörben felizzó meteorit fénycsíkját láthatjuk feltűnni az égbolton. A knyahinyai meteorit (Csillagfalva, Ung megye 1866. 06. 09.) földetérés előtt, mennydörgés-szerű robajjal szétrobbant [1]. A ritka jelenséget szemtanúk rajzon is megörökítették (1. ábra).

*1. ábra. A knyahinyai (Csillagfalva) meteorit hullása 1866-ban,
amint Kolbay János látta
Eperjes közelében [1]*

Meteorok, meteoritok, csoportosítás

A *meteorok* a Földhöz hasonlóan, a Nap körül keringenek. Előfordulhat, hogy a két pálya keresztezi egymást. A meteor tehát bekerülhet a Föld légkörébe. Ilyenkor a súrlódás következtében a meteor felizzik, és röppályája láthatóvá válik. Egyes darabok még a légkörben elégnak, ilyenkor a fénycsík megszakad. A Föld felszínét elérő meteort *meteorit*nak nevezzük. A kistömegű mikro-meteoritok sebessége a sűrűsödő légkörben a súrlódás miatt csökken. Felizzás nélkül érik el a felszínt. A mesterséges holdak napelem-tábláit időnként meg kell tisztítani ettől a kozmikus portól.

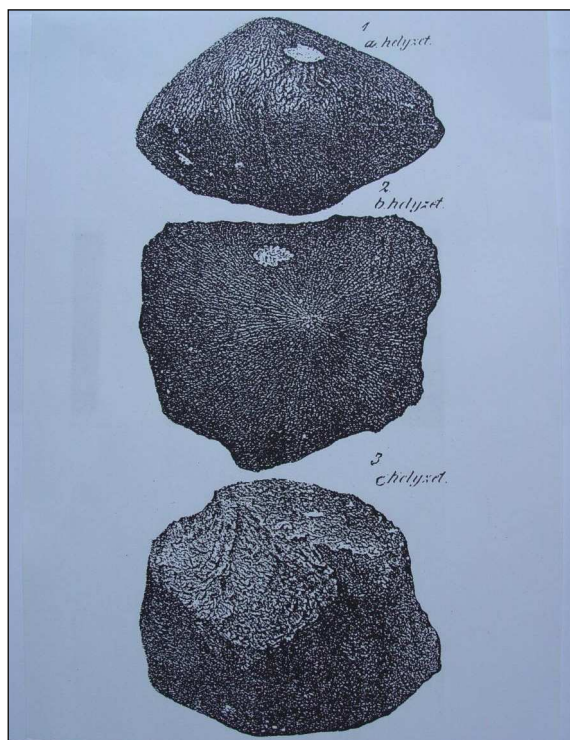
A *meteoritok csoportosítása* a szerint történik, hogy anyaguk fém, kő, vagy esetleg egyszerre mindkettő. A *fém-meteoritok* a hullást követően évszázadokig is épen megmaradhatnak, mivel rendszerint egy nem könnyen oxidálódó vas-nikkel ötvözetből állnak. A *kő-meteoritok* egy része már a hulláskor széttörik és a Föld felszínén az oxidáló hatásnak, valamint a nedvességnek csak ritkán áll ellen. A jelenleg általánosan elfogadott elmélet szerint, a meteoritok a Naprendszer kisméretű égitestjeiből keletkeznek, kozmikus katasztrófák hatására [2]. Az égitest belseje, főleg a radioaktív bomlás hatására termelődött hőtől megolvad. Az olvadéban a nehéz-fémek a központi magba vándorolnak, e körül, a bazalthoz hasonló összetételű olvadék helyezkedik el. A *meteoritok harmadik csoportja* átmenetet alkot a fém- és a kő-meteoritok között. Az egyes csoportok között nincs éles határ.

A *kő-meteoritok további két csoportra*, kondritokra és akondritokra *oszthatók*. A *kondritok* legfeljebb egy centiméter átmérőjű gömböket, kondrumokat tartalmaznak laza, sötét színű alanyagban. Az *akondritokból* a felhevülés következtében a gömbszerű képződmények hiányoznak, olvadékból megszilárdult, egysejű szerkezetűek. A feltételezések szerint a kondrit típusú meteoritok őrzik a Naprendszer anyagainak ősből állapotát. Néha kevés elemi szenet is tartalmaznak. A kabai meteorit a szenes kondritok csoportjába tartozik [3]. Jellegzetességei még a kabai meteoritnak az úgynevezett fehér zárványok, amelyekben a meteoritok között első ízben mutattak kis spinellt [4].

Így látták a szemtanúk

Az 1857. április 15-én este, Kaba határában történt meteorit hullásnak sok szemtanúja volt. Az egyik feljegyzés *Török Józseftől* származik, aki a Debreceni Református Kollégium orvosa és természettudomány tanáraként szemtanúktól érdeklődött. 1858. június 7-én a Magyar Tudományos Akadémián számolt be a hullásról [5]. Felidézte az egyik szemtanú emlékezését, aki másnap már meg is találta a meteoritot. *Szilágyi Gábort* szunyókálásából a szabad ég alatt, szélcsendes időben egy sajátos zörej és egy vakító fénnel, az égbolton nagy sebességgel haladó világitó, tüzes test riasztotta fel. A jelenséget a derült éjszakán Karcagról és

Debrecenből is lehetett látni. A történet szerint, amikor Szilágyi másnap reggel a tanyájára kilovagolt, a dülőút egy pontján a lova nem akart tovább menni. Ekkor vette észre Szilágyi gazda a szántóföldbe bemélyedt fekete követ, de csak estefelé, a szomszédokkal együtt ásták ki azt. A kabaiak kíváncsiságból néhány apró darabot leütöttek a meteoritból, a főtömeget azonban a kabai elöljáróság hamarosan a Református Kollégiumnak adományozta. A *Szilágyi Gábor* tornácos házat Kabán, a közelmúltban még láttam. A dülőutat, amelyen másnap a tanyájára lovagolt, ma is hasonlóan használják. *Török József* a Tudományos Akadémián tartott beszámolóján magát a meteoritot, és annak fotók alapján, három különböző oldalról készült rajzát is bemutatta (2. ábra).

2. ábra. A kabai meteoritról Mariotte fényképész által, fotók alapján készített rajzok

A másik feljegyzés a meteorit-hullásról egy korabeli hetilap rövid híradása [6]. Eszerint április 15-én Kabán szélvihar volt. A mezőről hazatérő munkások zúgó-dörgő hang kíséretében, egy égő követ láttak lehullani a levegőből. A megtalálás körülményeiről a lap nem számol be, de megemlíti a meteorit jól fejlett csúcsát és a benne megkülönböztethető apró, gömbölyű „kavicsokat”.

Azt ma már nem tudjuk eldönteni, hogy a meteorit hullásakor szélcsendes, vagy szeles idő volt-e, az viszont bizonyosnak látszik, hogy nem volt esős idő és

a talaj felső rétege is száraz lehetett, ami a meteorit épségben maradását elősegítette. A meteorit kondritos jellegéből következő laza szerkezete a nedvességtől megduzzadva, könnyen szétomolhatott volna.

Az első leírás és a szerves anyag tartalom felfedezése

A meteorit első leírása ugyancsak *Török Józseftől* származik [4]. A kémiai elemzést ő ugyan nem végezte el, az alaki leírás és a belső szerkezetre vonatkozó megjegyzései azonban meglehetősen pontosak voltak. A meteoritról a kutatás számára ekkor még nem választottak le mintát, a megtaláláskor a kabaiak által leütött darabok azonban az olvadási kéreg alatti részre is bepillantást engedtek. *Török József* már ekkor felismerte a meteoritban a kondrumokat, ahogy ő mondja: „fekete színű golyócskákat”, amelyek közül egyesek „héjas szerkezetűek” és az alapanyagból könnyen kiemelhetők. A szabályos, gömb alakú képződmények megjelenése nem csak *Török József* szerint volt „páratlan nevezetességű”, az ma is.

A bécsi Mineralógiai Kabinet igazgatójának, *Hörnes Móricnak* a javaslatára *Friedrich Wöhler*, európai hírnév göttingeni vegyész kap 1858 augusztusában felkérést és mintát a Kollégiumtól, hogy elvégezze a kabai meteorit kémiai elemzését. Wöhler ebben az időben már meteorit-elemzéseivel is tekintélyt szerzett. Nevét egy ritka ásvány, a cirkónium tartalmú szilikát, a *wöhlerit* is őrzi. Wöhler nevéhez fűződik az úgynevezett „*vis vitalis*” (életerő) elmélet megdöntése. Az elmélet szerint szerves vegyület csak élő szervezetben jöhet létre. Wöhler 1828-ban, a világon elsőként állított elő laboratóriumi körülmények között szerves vegyületet, a karbamidot, ami egy fehérje-lebomlási termék.

Wöhler a kabai meteorit elemzését, egymás után kétszer is elvégezte. Az eredményről a Német Tudományos Akadémia Közleményeiben számolt be [7–8]. Itt most csak az elemi szén és a szerves anyag tartalom felismerésére térünk ki. A széntartalmat úgy mutatta ki, hogy a porított meteorit mintát tiszta oxigénben izzította, a keletkezett gázt bárium-hidroxidban nyelte el és mérte a keletkezett bárium-karbonát csapadék mennyiségét. A szerves anyag tartalom kimutatásához a porított mintát alkohollal kezelte, majd leszűrte. Az alkohol elpárologtatása után egy – meteoritokban eddig ismeretlen – színtelen, lágy, kristályos anyag maradt vissza. Ezt az anyagot levegőn hevítve, szagos, fehér füst keletkezése közben elillant. Az izzító csőben, a levegő kizárásával hevítve pedig elemi szén maradt vissza.

Hoffer András, a Debreceni Református Kollégium tanára tanulmányt írt a kabai meteorit történetéről [9]. Ebben olvasható, hogy sikerült hozzájutnia *Wöhler* első közleményének egy olyan példányához, amelyet *Th. Scherernek* dedikált. A személyes hangvételű dedikációban a meteorit szerves anyag tartalmára vonatkozóan Wöhler két dolgot említ. Az egyik: elemzés alkalmával ismételen sikerült kimutatnia egy a *schererithez* hasonló anyagot. (A *schererit* egy olyan vajszerű, telített szénhidrogén, amelyet annak idején felszínhez közeli kőolaj-

telepeken találtak.) A másik, hogy nagyon hasonló anyagot talált a Jóreménység-fokon hullott meteoritban, annak legújabb elvégzett elemzése alkalmával. A véletlenül múltott tehát, hogy Wöhler először a kabai meteoritban és nem a nála majdnem húsz évvel korábban hullott Jóreménység-foki meteoritban mutatott ki először szerves anyagot. Erről a szénhidrogénről kijelenti, hogy az, földi tapasztalatok szerint, csak szerves eredetű lehet. Ezzel a kijelentéssel némileg ellentmondásba került azzal, amit a „vis vitalis” elmélet megdöntése alkalmával korábban mondott. A kabai meteorit összes széntartalmát *Sztrókay*, már idézett munkájában 1,99%-nak, a szénhidrogén tartalmát számításos módszerrel 4,03%-nak adja meg [11].

A Wöhler által szerves eredetűnek mondott szénhidrogén-tartalom a kabai meteoritot egyszerre világhírűvé tette. A mai elemzési módszerekkel sok meteoritban, és a világűr körülményei között is szénhidrogéneket, sőt egyszerű aminosavakat is sikerült azonosítani. Ezek a vegyületek azonban az élő anyag molekuláitól bonyolultságban még nagyon távol vannak.

Nehéz időszakok a meteorit történetében

A kabai meteorit történetében voltak nehéz időszakok, amikor bizonytalanná vált a kő épsége, illetve Debrecenben, a Református Kollégiumban maradása. A meteorit története összefonódott a környező társadalom történetével.

A kő-meteoritok között is a szenes kondritok semmisülnek meg legkönnyebben, laza szerkezetük miatt. A hullás idején és az azt követő közeli megtalálásig, a száraz idő kedvezett a meteorit épségben maradásának. A nedvességtől ugyanis feltehetően rövid idő alatt szétomlott volna. A kabai polgárok, miután megtalálták – a korabeli feljegyzések szerint – néhány apró darabot leütöttek belőle, nemesfémek kutatása végett. Mikor azt nem találtak, a meteoritot nem dobták ki, hanem a kabai önkormányzat közreműködésével a környék tudományos centrumába, a Debreceni Református Kollégiumba vitték. 1857. április 29-én, két héttel a hullás után Török József, a tanári kar ülésének jegyzőkönyve szerint, bemutatja a meteoritot, mint a kabai előljáráóság ajándékát [12].

A Bécsi udvar meg akarta szerezni a meteoritot. A Császári és Királyi Mineralógiai Kabinet feltehetően újsághírből értesült a birodalom területén történt meteorit-hullásról. Rövidesen rendelettel utasították *Csorba Jánost*, Debrecen polgármesterét, járjon el a meteorit Bécsbe küldése tárgyában. Nyolc évvel az 1848-as szabadságharc bukása után, tíz évvel a kiegyezés előtt, a *Bach korszak* közepén vagyunk ekkor. A polgármesternek bármennyire nehezére eshetett is az utasítás végrehajtása, levélben kéri a Kollégium igazgatóját, *Búzás Pált*, hogy a meteoritnak legalább egy részét szíveskedjen Bécsnek kiadni.

A tanári kar taktikája nyilvánvalóan az időhúzás volt. Küldtek ugyan a mintegy három kilogrammos meteoritból 39 grammot Bécsbe, ezzel azonban *Hörnes Móric*, a Mineralógiai Kabinet igazgatója egyáltalán nem volt elégedett. Újabb

levelet írt, most *Balogh Péternek* [13], az egyházkerület helyettes szuperintendensének, akit csak 1860-ban sikerült püspöknek megválasztani. Hörnes az egész meteoritnak Bécsbe küldését kéri, majd újabb fenyegető hangú levelet ír, melynek utóiratában ez áll: „Ha tizennégy napon belül választ nem kapnék, kényszerítve leszek további lépések megtételére”.

Időközben *Török Józsefnek* a kabai meteoritról írt, képekkel illusztrált ismertetője nem csak magyar, hanem német nyelven is megjelent [5. 14.]. Nem volt többé akadály *Balogh Péter* önérzetes hangú válaszának, amelyhez mellékeli a német nyelvű ismertetést. Hörnes, miután láthatólag elesett az első közlés lehetőségétől, 1858 augusztusában már békülékenyebb hangú levelet írt. Dicsérte a leírást és a fotókat, elismerte, hogy azok alapján meteoritról lehet szó, és a kő kémiai elemzésére *Wöhler* udvari tanácsost ajánlotta. Mint arról fentebb már esett szó, *Wöhler* megkapta az elemzéshez szükséges mintát, és hamar eredményre jutott [7–8.]. A híres meteoritnak a Kollégium gyűjteményében maradása tovább is bizonytalan volt, tartani lehetett ugyanis a Hörnes által beígért „további lépések”-től. A Kollégium Tanári Karának kérésére, az Egyházkerületi Közgyűlés 1858 októberében olyan határozatot hozott, hogy a meteoritból a Magyar Tudományos Akadémiának, és kérésére báró Reichenbach Károly vegyésznek, egy-egy kis darab adományozható.

A szájhagyomány szerint, a bécsi udvar állítólag a debreceni csendőrség segítségét kérte a meteorit erőszakos megszerzésére. A hír azonban már a karhatalom megérkezése előtt eljutott a Kollégiumba, és ennek hatására az 1867-es kiegyezésig a meteoritnak nyoma veszett, azt követően nagyobb feltűnés nélkül visszakerült a helyére. Feltehető, hogy a meteoritot valóban elrejtették a kiegyezésig, ezt a tényt azonban a Kollégiumban, írásban nem dokumentálták.

Egy derűsebb hangvételű levelezésről is tudunk. A British Múzeum Ásványtárának igazgatója *Maskelyne* úr 1864-ben levelet írt *Balogh Péternek*, aki ekkor már megválasztott püspök és debreceni lelkipásztor volt. A levél *Szabó Józsefnek*, az első magyar nyelvű ásványtan könyv írójának, pesti egyetemi tanárnak a pártfogó ajánlásával érkezett Debrecenbe. *Maskelyne* egy kis mintát kért és kapott is a híres meteoritból. Viszonzásul a küldeményért kilenc különböző hullásból származó meteorit-gyűjteményt küldött a Kollégiumnak. Ezek együttes tömege – mint írja – kilenc-, vagy tízszer nagyobb, mint a kabai meteoritból a British Múzeumnak küldött darab [15]. Ez a tény jól mutatja a kabai meteoritnak már akkor közismert tudományos értékét. A kis gyűjteményben a meteoritok mindhárom csoportja képviselve volt. Ezek egy kivételével ma is a Kollégium tulajdonában vannak.

Még egy cseréről tudunk a 19. századból. Az Erdélyi Múzeum Egyesület 1882 nyarán, a kabai meteoritról lepattant két, együttvéve nem egészen ötgrammos darabkáért, a Mócs környékén néhány hónappal korábban történt hullásból egy 432 grammos, olvadási kéreggel borított darabot küldött a Kollégiumnak. *Hoffer András* szerint a kabai meteorit tömege 1928-ban 2686 gramm volt.

Az 1950-es években megélnéül érdeklődés vette körül a meteoritot, amelynek a tömege alig néhány év alatt, valamivel több, mint ötven grammal csökkent. Ebben az évtizedben két mintavételről készült feljegyzés. Az egyik esetben a kérés és az engedély is „néhány grammról” szólt, a levágás mégis 37 grammra (!) sikerült. A korszakot leginkább talán az jellemzi, amiről nem található feljegyzés, vagyis, hogy a levágásnál a tömegre vonatkozó nagyságrendi eltérés ellenére, nyilvánvalóan különböző okból, egyik fél sem tett megjegyzést. A meteorit épsége az erőszakos igények kielégítése miatt újra veszélybe került. A hullás centenáriuma körül tehát inkább a meteorit csöndes őrzése, mint ünnepek szervezése volt a teendő.

1963-ban ismét kérés érkezett az egyházi főhatósághoz. Fial tanárként ekkor én kaptam a feladatot, hogy a mintavételnél a Kollégiumot képviseljem. E sorok írójának határozott kérésére került bele a jegyzőkönyvbe a 20,9 gramm levágásakor a következő, kicsit bonyolult sikerült mondat. „Mivel a levágott mennyiség a tudomány mai állása szerint elegendő a jelenleg elvégzendő vizsgálatok céljára, javasoljuk, hogy a hazai kutatóknak átadott ezen anyagmennyiségén túlmenően külföldi megkeresésekre további anyag levágását ne engedélyezzék.” Ezt követően, a több mint harminc év múlva, a következő mintavétel már egészen más társadalmi és politikai körülmények között történt.

3. ábra. A kabai meteorit képe oldalról

Hogyan alakulhatott ki a meteorit különleges alakja?

A kabai meteorit „áramvonalas” alakja egyedülállóan jellegzetes, és már az első leírások készítőinek figyelmét is felkeltette (3. ábra). A kő-meteoritok egyik része már a földetérés előtt, az egyenetlen felhevülés hatására szétrobban, másik része a becsapódáskor törik szét. Sok függ a légkörön való áthaladás idejétől, vagyis attól, hogy a meteorit meredeken, vagy kis szög alatt közelít a Föld felszínéhez. A kabai meteoritot minden oldalról olvadási kéreg borítja. A kéreg a

csúcs közelében, mindössze egy 2-3 centiméteres, nagyjából kör alakú területen hiányzik Ezen a részen az egyik legnagyobb, úgynevezett fehér zárvány lett láthatóvá. Ennek anyaga nagyjából spinell, vagyis egy ellenálló, magas olvadáspontú magnézium-alumínium-oxid. A környezeténél magasabb olvadáspontú anyagon képződött olvadási kéreg épp ezért vékony lehetett, feltehetően már a becsapódáskor megsérült és hamar letöredezett.

A meteorinak a légkörben végzett mozgása hatással volt az alakjára. Az olvadási kéreg, valamint a minden oldalon letompult élek és csúcsok arra engednek következtetni, hogy a felső légkörbe való megérkezéskor a meteorit még forgóbukdácsoló mozgással haladt. Mozgása később stabilizálódhatott, legfeljebb a haladás irányába mutató tengely mentén végzett forgó mozgást. Ekkor alakult ki a csúcsos orr-rész, miközben tömegének mintegy a harmadát veszíthette el. A csúcstól kiinduló sugaras barázdák által szabdalta, apró egyenetlenségeket mutató felületet, a megolvadt anyag és a növekvő légellenállás együttesen alakították ki. Az űrrakéták visszatérő fokozatának elülső részén, a hővédő pajzs alakja, nem véletlenül hasonlít a kabai meteorit csúcsos részének geometriájához.

A százötven éves évforduló eseményei

Az évfordulós eseményekre 2007 áprilisában került sor, a Debreceni Református Kollégium és a „Varázskuckó, Debrecen” Természettudományos Játszóház Alapítvány szervezésében. Már a sajtótájékoztatón szokatlanul élénk érdeklődés mutatkozott a programok iránt.

A Kaba-kő titka című, diákok által Debrecenben és Kabán is előadott színjátékot két fizikatanár, *Kirsch Éva* és *Nagy Mihály* az évfordulóra írta. A tudománytörténeti játék a meteorit történetének fordulatokban bővelkedő részleteit dolgozza fel a hullástól napjainkig, és a Kollégiumban, a hullás évfordulóján nyíló, meteorit-kiállításon fejeződik be.

Április tizenötödike 2007-ben vasárnapra esett. A Református Kollégium Csokonai szobájában ekkor nyílt meg a *meteorit kiállítás*. A kiállításon tizennyolc hullásból származó, mintegy negyven, kisebb-nagyobb, kivétel nélkül a Kollégiumban őrzött meteoritot tekinthettek meg az érdeklődők. Minden meteorit mellett, annak több színes fotója is látható volt, hogy a néha csak kis méretű minták részletei is szembetűnőek legyenek. A kiállítás első napjának különlegessége volt, hogy egymás közelében lehetett látni a kabai meteoritot és az alig néhány napja elkészült jó minőségű másolatát. A kiállítás megnyitására, a nagy érdeklődésre való tekintettel a Kollégium legnagyobb termében, az Oratóriumban került sor. *Gáborjáni Szabó Botond*, a Kollégium gyűjteményeinek igazgatója a meteorit művelődéstörténeti jelentőségéről szólt. *Halász János*, a város alpolgármestere méltatta a Kollégium történelmi szerepét a város kulturális életében. *Szegi Emma* polgármester, a város küldöttsége nevében többek közt elmondta,

hogy néhány év óta Kabán, a meteorit hullásának napja, a város ünnepnapja. *Ezen sorok írója*, a kiállítás rendezőjeként segített a meteoritok és a régi, írásos dokumentumok között való eligazodásban.

Április 15-én kihelyezett postahivatal működött a Kollégiumban. Az évfordulóra készült, a meteoritot ábrázoló képeslapot, alkalmi bélyegzővel lehetett lepecsételtetni. Délután a *megemlékezés Kabán* folytatódott, a meteorit másolatának ünnepélyes átadásával és a színházteremben, A Kaba-kő titka című színdarab előadásával.

Tudományos ülészekra került sor április 16-án a Kollégium Disztermében. Megnyitó szavakat *Fazakas Sándor*, a Kollégium Igazgató-tanácsának elnöke mondott, az ülészek vezető elnökének feladatát *Kiss Árpád Zoltán*, az MTA Atommag Kutató Intézetének főtanácsadója látta el. A Naprendszer, ahogy ma látjuk címmel *Kálmán Béla*, az MTA Napfizikai Observatóriumának munkatársa, A Naprendszer vándorai, a meteoritok címmel pedig *Rózsa Péter*, a Debreceni Egyetem Ásvány- és Földtani Tanszékének docense tartott előadást. A kabai meteorit történetéből *Nagy Mihály*, a Református Kollégium Gimnáziumának nyugdíjas fizikatanára válogatott, míg *Bérczi Szaniszló*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense, a meteoriton végzett vizsgálatokról beszélt. Az előadások után az érdeklődő közönség még sokáig faggatta az előadókat.

Következzék végül egy jellemző bejegyzés, a meteorit-kiállítás vendégkönyvéből. „*Kislánykoromtól sokat hallottam erről a különleges meteoritról, Kabán született és élt Nagyszüleimtől. Különleges élmény, saját szememmel látni.*” Az aláírássokból kiderül, hogy az édesanya kisfiával együtt tekintette meg a kiállítást.

Hivatkozások

- [1] TÖRÖK JÓZSEF: *A magyar birodalom meteoritjai*. Természettudományi Közlöny XIV. 1882. nov. 502–505.
- [2] BÉRCZI SZANISZLÓ: *Kis atlasz a Naprendszerről (1)*. Budapest, 2000.
- [3] SZTRÓKAY–TOLNAY–FÖLDVÁRINÉ: *A kabai meteorit*. Földtani Közlöny XCI. 2. füzet 197.
- [4] SZTRÓKAY i. m. 194.
- [5] TÖRÖK JÓZSEF: *Értesítés a kaba-debreceni lebkőről*. Magyar Akadémiai Értesítő 1858. XVIII. 313–318.
- [6] *Meteor kő*. Vasárnapi Újság IV. 18. sz. Pest, 1857. május 3. 152.
- [7] WÖHLER, C. M.: *Über die bestandtheile des Meteorsteines von Kaba in Ungarn*. Sitzungsber. der Math. Naturw. Cl. D. Akademie der Wissenschaften, Wien, 33, 205, 1858.
- [8] WÖHLER C. M.: *Die organische Substanz im Meteorsteine von Kaba*. Sitzungsber. der Math. Naturw. Cl. d. Akademie der Wissenschaften in Wien, 34, 7, 1859.
- [9] HOFFER ANDRÁS: *A kabai meteorit története*. Debreceni Szemle II. 1928. jún. 332–346.
- [10] SZABÓ JÓZSEF: *Ásványtan*. 3. kiadás. Budapest, 1857. 513.
- [11] SZTRÓKAY i. m. 187–188.
- [12] TtREL. ÍI. 1. D. 15. *Tanárkari gyűlések jegyzőkönyve*. 1856–57. isk. év, 116. szám.
- [13] TtREL. II. *Közgyűlési iratok*. 1858/2829.
- [14] TÖRÖK, J. v.: *Ueber den Kaba-Debreczin-Meteorit*. Poggendorff's Annalen d. Physik. 105, 329, 1858.
- [15] HOFFER i. m. 343.

Szász Tibor

A szennyezési jogok piaca

Egy vitatott környezetvédelmi szabályozó eszköz leírása és matematikai modellezése

A szennyezési jogok piacának környezetvédelmi szabályozásra való alkalmazását először az 1960-as évek végén I. H. Dales¹ vetette fel. Majd 1983-ban az NSZK-ban vizsgálta egy, a kormány által megbízott szakértő csoport, hogy a levegővédelem terén a szennyezési jogok (die Emissionszertifikate) piaca alkalmas-e az eddig alkalmazott környezetvédelmi szabályozó eszközök kiegészítésére.²

A német szakértők által vizsgált szennyezési jogok modellje a következő alapfeltevésekből indul ki:

- a) Az egyes szennyező anyagokra meghatározzák az összkibocsátás országosan megengedhető mennyiségét.*
- b) Az összkibocsátást részekre osztják, és a részmennyiségeket, mint szennyezési jogokat az egyes kibocsátóknak kiutalják, vagy eladják.*
- c) A szennyezési jogokat az állam a környezeti állapot javítása céljából meghatározott időközönként leértékeli (csökkenti).*
- d) A megszerzett szennyezési jogok átadhatók, kölcsönözhetők, eladhatók.*

A modell megalkotói a szennyezési jogok piacának *számos gazdasági és környezetvédelmi előnyét* sorolják fel. Legfontosabb gazdasági jelentőségeként emelik ki, hogy a szennyezés csökkentése a költségek társadalmi optimuma mellett valószínűleg meg. Ezt azzal indokolják, hogy a profitmaximalizáló vállalatok olyan módon adják – veszik a szennyezési jogokat a piacon, hogy számukra az a költségcsökkentés szempontjából mindenképpen kedvező legyen. Szennyezési jogokat így azok a termelők vásárolnak, akik a kibocsátás korlátozását csak magas költségek mellett tudnák elérni. Azok a szennyezők, akik számára a szennyezési jog ára magas, inkább környezetvédelmi intézkedéseket hoznak.

A modellben szereplő, a szennyezési jogok rendszeres leértékelésére vonatkozó feltétel is kedvező hatású abból a szempontból, hogy eredményeképpen csökken a szennyezési jogok kínálata, és ezért egy növekvő szűkösségi ár alakul ki. A magas ár pedig az emisszió csökkentésére, azaz környezetbarát anyagok és energiahordozók felhasználására, környezetkímélő beruházások megvalósítására

1 Dales, I. H.: Pollution, Property and Prices. University of Toronto Press, Toronto, 1968.

2 Unterrichtung durch die Bundesregierung. Deutscher Bundestag 25. 04. 84.

és szennyezéscsökkentő technológiák alkalmazására ösztönöz. A rendszeres leértékelés a korszerűbb környezetvédelmi eszközök keresletének állandósítása révén elősegíti a környezetvédelmi technológiák állandó fejlesztését is. Környezeti szempontból különösen előnyös, hogy a konjunktúra idején, amikor megnőnek a pótló és bővítő beruházások, megnövekszik a szennyezési jogok iránti kereslet, és így azok ára is. A megnövekedett ár pedig az új beruházásoknál eleve környezetbarát termelés kialakítását segíti elő.

Végül a szennyezési jogok piaca előnyeként adódik az is, hogy a vállalat a környezetvédelmi intézkedések után fölöslegessé vált jogait eladhatja, így ezáltal bevételre tesz szert. A befolyt pénzek nem az állami költségvetésbe kerülnek, hanem a vállalati szférában maradnak, pénzalapot teremtve a további környezetkímélő fejlesztésekhez. A szennyezési jogok adásvételének folyamatában ami az egyik vállalatnak kiadás, a másikat bevétel. Ha tehát a vállalatok összességét nézzük, akkor a vállalati szférát csak a közvetlen környezetvédelmi kiadások terhelik.³

A modell rámutatott azokra a alapvető problémákra is, amelyek a szennyezési jogok rendszerének gyakorlati alkalmazásánál felmerülhetnek. Problémák adódnak az összkibocsátás mennyiségének meghatározásánál, a jogok elosztásánál és a leértékelési ráta optimális mértékének megállapításánál.

Az összkibocsátás meghatározásánál a pontos kibocsátási adatok hiánya, a szomszédos régiókból és államokból érkező jelentős mértékű „szennyezőanyag-import”, valamint a konjunkturális ingadozások és strukturális változások befolyása jelent értékelési nehézséget. Ilyen feltételek mellett ugyanis nem lehet a környezeti szempontból kívánatos összkibocsátás mennyiségét pontosan meghatározni, illetve azt a tényleges szennyezettség értékéből levezetni.

A jogok szennyezők közötti elsődleges szétosztására, annak mikéntjére több alternatíva is rendelkezésre áll, azonban mindegyik hordoz magában bizonyos kockázatokat.⁴ Az egyik lehetőség szerint a vállalatok szennyezési jogait az adott vállalatra korábban érvényben lévő, a közvetlen törvényi szabályozás által meghatározott határértékekből vezetnék le. Ennek az a veszélye, hogy létezhetnek olyan szennyező vállalatok, amelyek a rájuk vonatkozó határértékeket korábban csak részben merítették ki. Ha viszont a normáknak (határértékeknek) megfelelő teljes szennyezési jogot megkapnák, a szennyezési jogok piacán túlkínálat keletkezne, ami alacsony árakat eredményezne. A szennyezési jogok alacsony ára pedig szennyezési jog vásárlására, a szennyező anyagok kibocsátásának növelésére, a környezetvédelmi intézkedések mellőzésére ösztönözne. A

3 Ez előnyös a vállalatok számára a környezetvédelmi adókkal szemben, mivel az adók a vállalatokat terhelő állami bevételt, azaz forráselvonást jelentenek.

4 A szennyezési jogok modellje szerint a jogok elosztását elsődlegesen nem piaci módszerekkel, hanem valamilyen rögzített elvre támaszkodva végeznék el. Csupán az ezt követő újraelosztást bíznák a piaci mechanizmusokra.

másik eset, amikor a szennyezési jogok kiutalásánál egy meghatározott időintervallumon belül tapasztalt tényleges szennyezési értékeket veszik figyelembe. Ez nem lenne igazságos, mert így éppen azok jutnának több joghoz és így nagyobb gazdasági előnyhöz, akik eddig csak keveset tettek a környezet megóvásáért, azokkal szemben, akik már korábban is környezetkímélő intézkedéseket hoztak.

A szennyezési jogok bármely elosztása esetén még mindig fennáll a szennyezési jogok monopolizálhatóságának veszélye. A monopolizálhatóság pedig a gazdaságban a termékpiaci verseny tökéletlenségét is fokozná, a monopolista erővel való visszaélés lehetőségét teremtené meg.

A modell a szennyezési jogok leértékelésénél jelentkező bizonytalanságokra is felhívja a figyelmet. Teljesíthetetlen követelmények elé állíthatja a gazdaságot például, ha a leértékelési rátát túlságosan magasan állapítják meg, vagy nagyon rövid időközönként történik a leértékelés. A másik véglet, a túl alacsony leértékelési ráta, illetve a ritka, hosszú időközönkénti leértékelés, nem ösztönöz környezetvédelmi erőfeszítésekre, új környezetbarát eljárások bevezetésére.

Az újabb javaslatok szerint a szennyezési jogok leértékelése mellett más módszerek is elősegíthetik a szennyezési jogok összmenységének, és így a környezet terhelésének a csökkentését.⁵ Lehetséges például, hogy az állam maga vásárol fel szennyezési jogokat, s ezáltal csökkenti a gazdaságban lévő jogok mennyiségét. Elképzelhető, hogy megadják a vásárlás lehetőségét azoknak az egyéneknek és környezetvédő szervezeteknek, amelyek a környezet minőségének javításában érdekeltek, és képesek ezért áldozatot is hozni. De meg lehet engedni egy vállalatnak olyan szennyező anyag kibocsátási jogának a felvásárlását is, amelyet önmaga nem bocsát ki, de az adott, mások által kibocsátott szennyező anyag neki kárt okoz. Használható módszer lehet az állam számára, ha határozott időre szóló jogosítványokat is kiad. Az összkibocsátást itt úgy csökkentheti, hogy a lejáró jogosítványoknak csak egy meghatározott részét adja ki újra.

A szennyezési jogok piacának legsúlyosabb problémája az, hogy nem zárja ki a szennyezési jogok tisztán gazdasági érdekeken alapuló újraelosztása révén a súlyos szennyezési góccok kialakulását.

A bevezetéshez kapcsolódó gyakorlati problémák, és a súlyos szennyezési góccok kialakulásának lehetősége miatt a német szövetségi kormány a szennyezési jogok piacát annak idején szabályozásra alkalmatlannak nyilvánította.

Újabbban ismét előtérbe került a szennyezési jogok piacának alkalmazása olyan esetekben, amikor a szennyezési góccok kialakulása kizárható. Így például, már alkalmazzák a szennyezési jogok piacát az üvegházhatású gázok kibocsátásának nemzetközi szabályozásában. Elképzelhető a felhasználása a környezeti szempontból nem kívánatos csomagoló eszközök (műanyag tasakok, szatyrok, italos dobozok) túlzott elterjedésének visszaszorítására is.

5 A. Endres: Umweltökonomie. Verlag W. Kohlhammer. Stuttgart. 2000. 128–129.

1995 óta ténylegesen alkalmazzák a szennyezési jogok piacát az USA-ban a savas esőt (csapadékot) okozó SO₂ és NO_x kibocsátásának szabályozására. Az emisszióval való kereskedést az energiát szolgáltató erőművekre engedélyezték. A tapasztalatok kedvezőek: például a SO₂ összkibocsátást 2000-re az 1989. évi 50%-ára kívánták csökkenteni. A számítások szerint a kibocsátások csökkentése mellett – a szennyezési jogok piacának köszönhetően – évente 2 Md USD megtakarítást érnek el az erőművek a környezetvédelmi költségeikben, ami az éves védekezési költségük 30%-nak felel meg.⁶

A piaci szabályozás továbbfejlesztéseként a szennyezési jogok piacát (a szennyezési göcök kialakulását megakadályozandó) területileg korlátozva a közvetlen törvényi szabályozással kombinálták. Így alakult ki a levegőszennyezés szabályozásánál az NSZK-ban a rugalmas kompenzációs szabályozás (Flexible Kompensationsregelungen), az USA-ban pedig az emisszió kereskedés (Emissions Trading) rendszere.⁷

A szennyezési jogok piacának matematikai modellezése

A szennyezési jogok piaca modelljének matematikai leírásában a következő jelöléseket alkalmazzuk:

- x^* a profitmaximalizáló vállalat kibocsátása egy adott szennyező anyagból környezetvédelmi szabályozás hiánya esetén;
- x' a vállalat szennyező anyag kibocsátásának csökkentése;
- x a megmaradó kibocsátás ($x = x^* - x'$);
- $c(x')$ a kibocsátás csökkentésének költségfüggvénye;
- p_{sz} a szennyezési jog ára.

A vállalatok (szennyezők) a szennyezési jogok piacán – tökéletes versenyt feltételezve – a profitérdekeltség által meghatározva, környezetvédelmi vonatkozású költségeik minimalizálására törekednek.⁸

A vállalat környezeti vonatkozású költségeinek két összetevője van: a szennyező anyag kibocsátása csökkentésének költsége és a megmaradó szennyezés jogáért fizetett pénzösszeg. Így a vállalat környezeti vonatkozású költségfüggvénye

$$c = c(x') + p_{sz} \cdot (x^* - x')$$

lesz. A minimum-feltételt megkapjuk, ha a környezeti vonatkozású költségfüggvény x' szerinti deriváltját 0-val tesszük egyenlővé:

6 Feess, E.: Umweltökonomie und Umweltpolitik. Verlag Vahlen, München. 1998. 123.–125.

7 L. Wicke: Umweltökonomie. Verlag Vahlen, München. 1993. 235.

8 L. Feess, 1998. 122.

$$\frac{dc}{dx'} = \frac{dc(x')}{dx'} - p_{sz} = 0.$$

A $\frac{dc(x')}{dx'}$ a kibocsátás-csökkentés határkölsége. A szokásos jelölést alkalmazva és az egyenletet átrendezve kapjuk, hogy az

$$MC(x') = p_{sz}.$$

Ez azt jelenti, hogy a vállalat környezeti vonatkozású költségeinek minimumát akkor éri el, ha a szennyezés-csökkentési határkölsége (amely azt mutatja meg, hogy ha a vállalat egy egységgel csökkenti a szennyező anyagok kibocsátását, akkor mennyivel fog növekedni a kibocsátás csökkentésének összköltsége) megegyezik a szennyezési jogok árával. A szennyezési jog ára viszont a versenyző piacon minden szennyező számára azonos; ezért az előző feltételből egyben az is következik, hogy a költségminimum esetén az azonos szennyező anyagot kibocsátó vállalatok szennyezés-csökkentési határkölségeinek ki kell egyenlítődnie.

Van olyan megközelítés is, amely a környezeti vonatkozású költségeket a vállalat profitfüggvényébe beépítve, közvetlenül a profitmaximalizálás feltételeit határozza meg a szennyezési jogok piaci szabályozása esetén.⁹ A szennyezés csökkentését és a szennyezési jogok vásárlását figyelembe véve, a vállalat profit függvénye a következő lesz:

$$\pi = p_q \cdot q - c(q, x') - p_{sz} \cdot (x^* - x').$$

Itt a jelölések tartalma a következő:

- q a vállalat által termelt termék mennyisége;
- p_q a termék ára;
- $c(q, x')$ a vállalat költségfüggvénye, amely a termékkibocsátás és a szennyező anyag csökkentésének mennyiségétől függ.

A többi jelölés a korábbiakban meghatározottakkal azonos tartalmú.

A profitmaximum feltételeit a parciális deriváltakból tudjuk levezetni. Ezek a következők:

$$\begin{aligned} \frac{\partial \pi}{\partial x'} &= -\frac{\partial c(q, x')}{\partial x'} + p_{sz} = 0 \\ \frac{\partial \pi}{\partial q} &= p_q - \frac{\partial c(q, x')}{\partial q} = 0 \end{aligned}$$

⁹ H. R. Varian: Mikroökonómia középfokon. Egy modern megközelítés. KJK – KERSZÖV Kiadó, Budapest, 2001. 605–609.

A határkölség hagyományos jelölését alkalmazva és az egyenletet rendezve megkapjuk a profitmaximum szükséges feltételeit:

$$p_q = MC_q(q, x'), \text{ valamint a } p_{sz} = MC_{x'}(q, x').$$

Az első feltétel szerint a profitmaximum esetén a termelés határkölségének meg kell egyeznie a termék árával. A második feltétel viszont azt kívánja meg, hogy a szennyezés csökkentésének határkölsége a szennyezési jogok árával legyen egyenlő. Ez utóbbi pedig pontosan az a követelmény, mint amit előbb a költségminimalizáló módszerrel levezettünk.

A szennyező anyagok kibocsátása csökkentésének társadalmi költsége

A szennyező anyagok kibocsátása társadalmi költségeinek minimalizálásához ismernünk kell az érintett vállalatok összevont költségfüggvényét. Az összevont társadalmi költségfüggvény viszont nem egyezik meg a vállalatok környezeti vonatkozású költségfüggvényeinek összegével. A vállalatok egyéni függvényeiben szükségszerűen szerepelnek a szennyezési jogokkal kapcsolatos kiadások. Viszont az érintett vállalatok egy részénél (amelyek szennyezési jogot vásárolnak) a jogokra költött kiadások összege azonos lesz a vállalatok másik csoportjának (amelyek a szennyezési jogokat eladják) a jogok eladásából származó bevételével. Így a szennyezési jogok működési folyamatában a kiadások és a bevételek az adásvételben résztvevő vállalatok összességét tekintve kiegyenlítik egymást, összegük nulla lesz. Ezért a társadalmi költségfüggvénynél csak a vállalatok kibocsátás-csökkentés költségfüggvényeinek összegét kell figyelembe venni. A költségminimalizálásnál természetesen tekintettel kell lenni arra is, hogy a vállalatok összességének részére a szennyezési jogok csak korlátozottan, a környezetvédelmi hatóságok által meghatározott mennyiségben állnak rendelkezésre. A szennyezési jogok kínálatát nem a piaci viszonyok, hanem a környezetvédelmi hatóságok szabják meg egy rögzített szinten. A társadalmi költségek minimalizálása ezért a következő feltételes szélsőérték meghatározását fogja jelenteni:

$$c = \sum_{i=1}^n c_i(x'_i) \rightarrow \min$$

$$\sum_{i=1}^n x_i = \sum_{i=1}^n (x_i^* - x'_i) = X$$

Ahol új jelölésként

- n a szennyező vállalatok számát;
- i a vállalatok sorszámát;
- X pedig a szennyezési jogok rögzített összegét, azaz állandó kínálatát jelenti.

A költségminimum feltételeit a

$$L = \sum_{i=1}^n c_i(x'_i) - \lambda \left[\sum_{i=1}^n (x_i^* - x'_i) - X \right]$$

Lagrange-függvény segítségével határozzuk meg.

Vegyük a Lagrange-függvény parciális deriváltjait, tegyük egyenlővé azokat 0-val, és rendezzük át a kapott összefüggéseket az alábbiak szerint:

$$\frac{\partial L}{\partial x'_i} = \frac{\partial c_i(x'_i)}{\partial x'_i} + \lambda = 0 \quad \text{ahol } i = 1, \dots, n.$$

Ebből pedig a határkölség szokásos jelölését alkalmazva

$$MC_i(x'_i) = -\lambda \quad \text{ahol } i = 1, \dots, n.$$

A társadalmi költségek minimumának szükséges feltétele részletesen kiírva:

$$MC_1(x'_1) = MC_2(x'_2) = \dots = MC_i(x'_i) = \dots = MC_n(x'_n) = -\lambda.$$

Az optimalizálásból levonható következtetések:

1. A szennyező anyagok kibocsátásának csökkentése esetén a társadalmi költségoptimum (-minimum) elérésének szükséges feltétele, hogy az egyes környezetszennyező vállalatok környezetvédelmi határkölségei kiegyenlítődjenek, és legyenek egyenlők $-\lambda$ -val.
2. A környezeti vonatkozású társadalmi költségoptimum nem függ a szennyezési jogok árától. Ebből az is következik, hogy a szennyezési jogok ára az érintett vállalatok együttes profitjának összegét sem befolyásolja. A szennyezési jogok ára és azok megoszlása viszont hatással van az egyes vállalatok környezeti vonatkozású költségeire, s ezáltal a profitjuk nagyságára, a társadalmi profit vállalatok közötti megoszlására.
3. A vállalatok környezetvédelmi határkölségei egyben megegyeznek $-\lambda$ -val.¹⁰ A λ ez esetben azt mutatja meg, hogy ha a szennyezési jogok összmenyiségét (X) egy egységgel növeljük, akkor mennyivel fog csökkenni a vállalatok társadalmi környezeti vonatkozású költségeinek optimumértéke, illetve mennyivel fog növekedni a vállalatok társadalmi profitoptimuma. (Vagy ha X eggyel csökken, akkor a társadalmi költségoptimum mennyivel növekszik, illetve a társadalmi profitmaximum mennyivel csökken.) A társadalmi optimum értékeit a szennyezési jogok terjedelme alapvetően befolyásolja. A λ -t a szennyezési jogok árnyékárának tekinthetjük.

¹⁰ A $\lambda = \lambda(X)$ az X korlátozó feltételtől függ. Azt mutatja meg, hogy ha a korlátozó feltétel egy egységgel változik, akkor hogyan fog megváltozni a célfüggvény értéke. A bizonyítást lásd: *Sydsaeter-Hammond: Matematika közgazdászoknak*, Aula Kiadó, 1998. 620.

4. A λ az előbbieket szerint arról is tájékoztatást ad, hogy ha a szennyezési jogokat leértékelik, akkor az milyen mértékben fogja növelni a szennyezés-csökkentés társadalmi költségeinek minimumát.

A szennyezési jogok piacának sajátosságai tökéletlen verseny esetén

Tökéletes verseny esetén a szennyezési jogok piaci árát azok összkereslete és -kínálata határozza meg. Az így kialakuló ár az egyes vállalatok számára adottságot jelent, ehhez kell alkalmazkodniuk. A tökéletlen versennyel jellemzett piaci szerkezetek esetén ez már nem így van; a szennyezési jogok ára már nem adottság, hanem azt az egyes vállalatok a kínálati és keresleti magatartásukkal maguk is befolyásolni tudják.¹¹ Ez azt jelenti, hogy a vállalatok környezeti vonatkozású költségfüggvényeiben a szennyezési jogok ára a megmaradó kibocsátás ($x_i = x_i^* - x_i'$) függvénye. Egy tetszőleges i vállalat környezeti vonatkozású költségeinek minimalizálásához tartozó célfüggvény ez esetben a következő lesz:

$$c_i = c_i(x_i') + (x_i^* - x_i') \cdot p_{sz}(x_i^* - x_i')$$

Ez azt jelenti, hogy a szennyezési jog ára az adott vállalat szennyezési jog iránti keresletétől ($x_i = x_i^* - x_i'$) is függ. Ha az előző költségfüggvénybe a megmaradó szennyező anyag kibocsátását helyettesítjük, akkor a függvényt az alábbi formában írhatjuk:

$$c_i = c_i(x_i^* - x_i) + x_i \cdot p_{sz}(x_i).$$

A költségfüggvény x_i (a megmaradó kibocsátás) szerinti deriválása után kapjuk, hogy

$$\frac{dc_i}{dx_i} = \frac{dc_i(x_i^* - x_i)}{d(x_i^* - x_i)} \cdot (-1) + \frac{d[x_i \cdot p_{sz}(x_i)]}{dx_i}.$$

Az egyenlet jobboldalát tegyük egyenlővé 0-val, valamint átrendezve és $x_i^* - x_i$ helyett x_i' -t írva, kapjuk a költségminimum szükséges feltételét a tökéletlen verseny körülményei között:

$$\frac{dc_i(x_i')}{dx_i'} = \frac{d[x_i \cdot p_{sz}(x_i)]}{dx_i}, \text{ azaz: } MC_i(x_i') = MC_{sz}(x_i).$$

Az utóbbi egyenlet baloldala a szennyezés-csökkentés határköltségét, jobboldala pedig a szennyezési jogok vásárlásának határköltségét („határkiadását”) jelenti. A kapott összefüggés szerint tökéletlen verseny esetén egy adott vállalat környe-

11 L. Fees, 1998. 123.

zeti vonatkozású költségei minimumának szükséges feltétele, hogy a szennyezés csökkentésének határkölsége egyezzen meg a szennyezési jogok vásárlásának határkölségével, azaz a kétféle határkölség egyenlítődjék ki.

A két piaci szerkezet optimumfeltételei különbözőségének jobb megértése érdekében érdemes a szennyezési jogok vásárlása határkölségének „viselkedését” megvizsgálni. Végezzük el az előző egyenletben kijelölt differenciálást:

$$\frac{d[x_i \cdot p_{sz}(x_i)]}{dx_i} = p_{sz}(x_i) + x_i \cdot \frac{dp_{sz}(x_i)}{dx_i}.$$

A $\frac{dp_{sz}(x_i)}{dx_i} > 0$, mert, ha nő a szennyező anyagok kibocsátása iránti kereslet ($dx_i > 0$), akkor a szennyezési jogok ára, $[dp_{sz}(x_i)]$ is növekedni fog, a két mennyiség azonos irányban változik. Ebből viszont az következik, hogy

$$p_{sz}(x_i) + x_i \cdot \frac{dp_{sz}(x_i)}{dx_i} > p_{sz}(x_i), \text{ azaz: } MC_{sz}(x_i) > p_{sz}(x_i).$$

Ez utóbbi összefüggés szerint a tökéletlen verseny viszonyai között a környezeti vonatkozású költségek minimumához tartozó $MC_{sz}(x_i)$ és így a vele egyenlő $MC_i(x_i)$ is nagyobb a szennyezési jogok áránál: $MC_i(x_i) > p_{sz}(x_i)$. A szennyező vállalat tehát a tökéletlen verseny körülményei között a környezeti vonatkozású költségeinek minimalizálására törekedve, nagyobb mértékben fogja korlátozni a szennyező anyag kibocsátását, és kevesebb szennyezési jogot fog vásárolni, mintha tökéletes versenyző vállalatként viselkedne. Ezt a környezetvédelem szempontjából mindenképpen előnyként értékelhetjük.

Tökéletlen verseny esetén a társadalmi összköltség minimumát vizsgálva ugyanarra a következtetésre jutunk, mint amit a tökéletes verseny esetén megfogalmaztunk, hiszen az adásvételek összértéke itt is kiegyenlíti egymást.

A szennyezési jogok piacának gazdasági hatékonysága a különböző szennyező anyagok kibocsátásának kölsönhatása esetén

A „hagyományos” környezetgazdaságtani megközelítés a szennyező anyagok kibocsátása csökkentésének költségeit úgy optimalizálja, hogy csak egy szennyező anyag kibocsátására koncentrál, és közben figyelmen kívül hagyja annak a környezetbe kerülő más szennyező anyagokkal való kölcsönhatását; azaz azt a tényt, hogy a környezet terhelése (minősége) mindig több különböző szennyező anyag kölcsönhatásának eredménye. Ezért ez azzal a következménnyel jár, hogy

például egy adott X nagyságú szennyezési jog hatása a környezet terhelésére előre nem látható. Ahhoz, hogy az elemzésnél a különböző szennyező anyagok kölcsönhatását is figyelembe vegyük, feltételeznünk kell egy $k = f(x_1, x_2)$ környezetterhelési (környezetminőségi) függvényt, ahol $x_1 = x_1^* - x_1'$ és az $x_2 = x_2^* - x_2'$ a különböző szennyező anyagok kibocsátási mennyisége. A függvény tehát a különböző szennyező anyagok kibocsátási kombinációi által meghatározott környezetterhelési szintet (környezet-minőséget) fejezi ki¹², miközben azt feltételezzük, hogy a környezetterhelést befolyásoló természeti tényezők változatlanok. (Az egyszerűség kedvéért modellünkben csak két reprezentatív vállalatot szerepeltetünk. Az egyik azokat a vállalatokat „képviseli”, amelyek az X_1 , másik pedig azokat, amelyek az X_2 szennyező anyagot bocsátják ki.) A vállalatok költségfüggvényeit is figyelembe véve (kompetitív viszonyokat feltételezve) egy adott – a szennyezési jogok kombinációja által meghatározott – környezetterhelési szinthez tartozó környezeti vonatkozású költségek¹³ társadalmi minimumának szükséges feltételét a Lagrange-szorító módszerével határozhatjuk meg. A feltételt itt a környezetterhelési függvénynek a szennyezési jogok kombinációi¹⁴ által meghatározott konstans értéke $\bar{k} = f(x_1, x_2)$, illetve behelyettesítés után $\bar{k} = f(x_1^* - x_1', x_2^* - x_2')$ jelenti. A feladat így a következő formában írható:

$$c = c_1(x_1') + c_2(x_2') \rightarrow \min.$$

$$\bar{k} = f(x_1^* - x_1', x_2^* - x_2')$$

A Lagrange-függvény pedig a következő lesz:

$$L = c_1(x_1') + c_2(x_2') - \lambda \cdot [f(x_1^* - x_1', x_2^* - x_2') - \bar{k}]$$

A szükséges feltételeket parciális deriválással az alábbi formában kapjuk:

$$\frac{\partial c_1(x_1')}{\partial x_1'} - \lambda \frac{\partial f(x_1^* - x_1', x_2^* - x_2')}{\partial (x_1^* - x_1')} \cdot (-1) = 0,$$

$$\frac{\partial c_2(x_2')}{\partial x_2'} - \lambda \frac{\partial f(x_1^* - x_1', x_2^* - x_2')}{\partial (x_2^* - x_2')} \cdot (-1) = 0.$$

12 A szennyező anyagok kölcsönhatását leíró környezetterhelési függvény tulajdonságainak részletes leírását lásd: *Szász Tibor: A szennyező anyagok kibocsátására kivetett adó... című tanulmányában. Debreceni Szemle, 2006. október, 473–483.*

13 A szennyezési jogokkal kapcsolatos kiadások és bevételek, mint már említettük, társadalmi szinten kiegyenlítik egymást, ezért a társadalmi költségfüggvényben azoktól eltekinthetünk.

14 Kezdetben a szennyezési jogok összértékét nem tekintjük állandónak, hanem csak azt kívánjuk meg, hogy azok kombinációi kielégítsék a $\bar{k} = f(x_1, x_2)$ feltételt.

Visszahelyettesítés és átrendezés után

$$MC_1(x'_1) = -\lambda \frac{\partial f(x_1, x_2)}{\partial x_1}, \text{ azaz: } \frac{MC_1(x'_1)}{\frac{\partial f(x_1, x_2)}{\partial x_1}} = -\lambda,$$

$$MC_2(x'_2) = -\lambda \frac{\partial f(x_1, x_2)}{\partial x_2}, \text{ azaz: } \frac{MC_2(x'_2)}{\frac{\partial f(x_1, x_2)}{\partial x_2}} = -\lambda.$$

A második oszlopban szereplő egyenletek baloldalán lévő hányadosok a környezetterhelés egységnyi változására eső környezetvédelmi határkötségeket fejezik ki. Ezek szerint a \bar{k} rögzített környezetterhelési szintet minimális társadalmi költséggel csak olyan kibocsátás kombináció esetén lehet elérni, amelynél a különböző szennyező anyagot kibocsátó vállalatok egységnyi környezetterhelési szint változására eső környezetvédelmi határkötségei kiegyenlítődnek:

$$\frac{MC_1(x'_1)}{\frac{\partial f(x_1, x_2)}{\partial x_1}} = \frac{MC_2(x'_2)}{\frac{\partial f(x_1, x_2)}{\partial x_2}} = -\lambda$$

A λ itt azt mutatja meg, hogy ha a k környezetterhelés szintjét egy egységgel megváltoztatjuk, akkor a környezetvédelem társadalmi költségének minimuma mennyivel fog megváltozni. A λ negatív előjele pedig arra utal, hogy a környezetterhelés és a környezetvédelmi határkötségek ellentétes irányban változnak. Ha a környezetterhelés nő, azaz nő a szennyezési jogok mennyisége, akkor csökken a környezetvédelmi tevékenység, és így a környezetvédelmi határkötség is.

A szennyező vállalatok ebben az esetben is önállóan végzik környezetvédelmi tevékenységüket, és az előzőekben láttuk, hogy kompetitív viszonyok között a szennyező anyagok kibocsátását addig csökkentik, amíg a csökkentés határkötsége meg nem egyezik az adott szennyezési jog árával. Az előbbi összefüggést ezért, a határkötségek helyébe a szennyezési jogok árát helyettesítve, így írhatjuk:

$$\frac{P_{1,sz}}{\frac{\partial f(x_1, x_2)}{\partial x_1}} = \frac{P_{2,sz}}{\frac{\partial f(x_1, x_2)}{\partial x_2}}.$$

Ennek az összefüggésnek a tartalma a következő: egy meghatározott környezetterhelési szintet akkor lehet minimális társadalmi költséggel elérni, ha a különböző szennyező anyagot kibocsátó vállalatoknál a környezetterhelési szint egy-

ségnyi változására eső szennyezési jogra történő kiadások kiegyenlítődnek¹⁵. A szennyezési jogok árai, mivel a jogok kínálatát a környezetvédelmi hatóságok rögzítik, a keresletüktől függenek. A szennyezési jogok keresletének változása – a környezetterhelési függvény tulajdonságaitól függetlenül – azok árának állandó változását vonja maga után. Ez esetben az optimumfeltétel csak akkor teljesülne, ha az árváltozásokat, a $\bar{k} = f(x_1, x_2)$ feltételt kielégítve, a szennyezési jogok mennyiségi változásai követnék. A szennyezési jogok összege viszont egy-egy időszakon belül konstans, állandó változtatásuk a gyakorlatban kivihetetlen, a modell lényegével összeegyeztethetetlen. Mindez azt eredményezi, hogy a szennyezési jogok piaca, a szennyező anyagok kölcsönhatását is figyelembe véve nem, vagy csak ritkán, véletlenszerűen biztosítja a környezetvédelmi költségek társadalmi optimumát; azt, hogy egy adott környezetterhelési szintet minimális társadalmi költséggel lehessen elérni. Ebben az összefüggésben a szennyezési jogok piaca tehát gazdaságilag nem hatékony.

Ha a szennyezés csökkentésének társadalmi költségoptimumát a tökéletlen verseny viszonyai között, a különböző szennyező anyagok kölcsönhatását is figyelembe véve vizsgáljuk, akkor a legutóbbi képletünkben a szennyezési jogok árai helyett a szennyezési jogok vásárlásának határkölségei szerepelnek. A szennyezési jogok vásárlásának határkölségeit pedig a jogok árainak változása érdemben befolyásolja (l. a vásárlás határkölségére kapott összefüggést). Ezért tökéletlen verseny esetén a társadalmi költséghatékonysággal kapcsolatban ismét azokat a konzekvenciákat vonhatjuk le, mint amit a kompetitív piac esetére állapítottunk meg.

A modell lényegesebb következtetései:

1. A szennyezési jogok piaca, ha a szabályozás a súlyos szennyezési góccok kialakulását kizárja, számos környezetvédelmi előnye mellett gazdaságilag is hatékonyabb, mint a hatósági előírásokon, utasításokon alapuló közvetlen törvényi szabályozás.
2. A szennyezési jogok piacán, ha tökéletlen verseny van, a szennyező a profitja maximalizálására törekedve, nagyobb mértékben fogja a kibocsátást csökkenteni (kevesebb szennyezési jogot fog vásárolni), mint ha tökéletes versenyzőként viselkedne. Ez környezeti szempontból mindenképpen előnyös.

¹⁵ Az előző egyenlet átrendezése révén a szükséges feltétel egy másik formuláját kapjuk:

$$\frac{\frac{\partial f(x_1, x_2)}{\partial x_1}}{\frac{\partial f(x_1, x_2)}{\partial x_2}} = \frac{p_{1,sz}}{p_{2,sz}}$$

ami azt jelenti, hogy a különböző szennyező anyagok határterheléseinek aránya meg kell egyezzen a szennyezési jogok árarányaival.

3. A szennyezési jogok piaca a különböző szennyező anyagok kölcsönhatását figyelembe véve nem biztosítja, hogy egy meghatározott környezetterhelési szintet (környezetminőséget) minimális társadalmi költséggel lehessen elérni.
4. Végül a szennyezési jogok piacának gazdasági hatékonyságát értékelve megállapíthatjuk, hogy az a közvetlen törvényi szabályozáshoz viszonyítva egy (Pareto-)hatékony elmozdulást jelent, de nem eredményez olyan Pareto-hatékonyságot, amelyet más módszerrel már ne lehetne tovább javítani.

A felhasznált irodalom

- ENDRES, A.: Umweltökonomie. Verlag Kohlhammer, Stuttgart. 2000.
- FREES, E.: Umweltökonomie und Umweltpolitik. Verlag Vahlen, München. 1988.
- SYDSAETER–HAMMOND: Matematika közgazdászoknak. Aula Kiadó, 1998.
- SZÁSZ TIBOR: A szennyező anyagok kibocsátására kivetett adó... Debreceni Szemle, 2006/4. 273–283.
- SZÁSZ TIBOR: Az emisszió adóztatása a szennyező anyagok kölcsönhatása esetén. (Elméleti megfontolások). Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kara, Évkönyv 2004–2005, IV. kötet, Pécs, 2005. 150–168.
- Unterrichtung durch die Bundesregierung. Deutscher Bundestag 25. 04. 81.
- VARIAN, H. R.: Mikroökonómia középfokon. KJK-KERSZÖV. Bp. 2001.
- WICKE, W.: Umweltökonomie. Verlag Vahlen, München. 1993.

Venkovits Balázs

Új Európa, új szövetségek. Az amerikai–magyar kapcsolatok 1989 utáni változásairól

Az 1989-es kelet-európai változások a teljes nemzetközi politikai rendszer átstrukturálását tették szükségessé. A hidegháború utáni korszak ugyanis számos kérdést vetett fel a korábbi kelet–nyugati kapcsolatokat illetően. Az 1989-es fordulat egyértelműen befolyásolta az Egyesült Államok vezetőinek gondolkodását és a kelet-európai országok politikai orientációját is. John C. Whitehead amerikai külügyminiszter-helyettes már egy 1988-as beszédében hangsúlyozta: „Kelet-Európa óriási változások küszöbén áll [...] Amikor ez bekövetkezik, veszélyeket és lehetőségeket is jelent majd az Egyesült Államok számára. Nekünk el kell kerülnünk a veszélyeket, és ki kell használnunk az adódó lehetőségeket.”¹ Ez a hozzáállás meghatározó maradt az USA kelet-európai politikájában az elkövetkezendő években: elsődlegesen a régió stabilitásának fenntartása, emellett a gazdasági kapcsolatok fejlesztése, erősítése kulcsfontosságú volt mindkét oldal számára.

A hidegháború lezárása az amerikai–magyar viszonyt is átalakította. Magyarország jelentős részt vállalt a változások előidézésében és vezető szerepet játszott az átalakulás első periódusában is. Az Egyesült Államok támogatása meghatározó volt Magyarországnak egyik sarkalatos célja, a nyugati integráció elérésében. A korábbi hidegháborús ellenfelek partnerré, majd szövetségessé váltak. A hidegháború utáni kontextusban az amerikai–magyar viszony alakulása nemcsak a magyarországi változások központi mércéje, de jól mutathatja a nemzetközi kapcsolatok prioritásaiban bekövetkezett átalakulásokat is.

Mind az amerikai, mind a magyar vezetés új kérdésekkel és új lehetőségekkel szembesült. Az Egyesült Államoknak meg kellett találnia a megfelelő politikai álláspontot a kétpólusú világrend lebontása után. Ennek keretében történt meg a volt hidegháborús ellenfelekkel, a kelet-európai országokkal létesített kétoldalú kapcsolatok újraértékelése. Ugyanakkor, a kelet-európai országok hozzáláttak mind politikai, mind gazdasági rendszerük átalakításához. Az ehhez kapcsolódó

¹ John C. Whitehead, „The U.S. Approach to Eastern Europe: A Fresh Look.” (Washington D. C.: United States Department of State, 1988.) Továbbiakban: Whitehead, „US Approach”.

folyamatok egyértelmű nyugati orientációról tanúskodtak, és az Egyesült Államok kiemelkedő partnerré vált a változások véghezvitelében.

Alapkérdésként vetődött fel, hogy az USA hajlandó-e biztosítani a Marshall-segélyhez hasonló pénzügyi segítséget a régió országainak, és hogy milyen típusú együttműködés alakulhat ki az Egyesült Államok és a most már független külpolitikát folytató Magyarország között. A rendszerváltást követően bekövetkezett változások gyorsak és sok esetben még az események bekövetkezése előtt is megjósolhatatlanok voltak. Éppúgy igaz ez a kelet-közép-európai térségre (gazdasági, politikai átalakítások, NATO és Unió-bővítések), és az Egyesült Államok külpolitikájára vonatkozólag (gyengülő Oroszország, a terrorizmus meg erősödése.) Következésképpen az amerikai–magyar viszony is többször alapvető változásokon ment át az elmúlt időszakban.

A kapcsolatok normalizálódása 1989 előtt

A kétoldalú kapcsolatok rendszerváltás előtti ismerete lényeges, hiszen a hirtelen jött átalakulások idején Magyarország helye nagyban függött a korábbi évek eseményeitől és a kétoldalú kapcsolatok helyzetétől. Ugyanakkor elengedhetetlen az is, hogy megismerjük az Egyesült Államok kelet-európai külpolitikai stratégiáját a hidegháború alatt, hiszen a fordulat utáni új hozzáállás nagyban támaszkodott a korábbi évek politikájára.

A két állam közötti diplomáciai és gazdasági kapcsolatok már 1989 előtt helyreálltak, illetve fejlődtek. Azonban a rendszerváltással a kapcsolatok változása, a két ország közötti együttműködés, Magyarország nyugati orientációja egyre nyilvánvalóbbá vált és a független magyar külpolitika kialakulásával több korábbi nehézség is megszűnt. Magyarország esetében már az 1970-es évektől megfigyelhető volt egyfajta távolodás Moszkvától, a folyamat azonban nem teljesedhetett ki a 90-es évek elejéig. Magyarország érdekében állt már korábban is, hogy jó kapcsolatot tartson fenn az Egyesült Államokkal és a befolyáskörébe tartozó intézményekkel, például a Nemzetközi Valutaalappal. A korábbi „normalizáció” jó példái a legnagyobb kereskedelmi kedvezmény (MFN) biztosítása Magyarország számára, a hivatalos, politikai megbeszélések és látogatások sorozata, vagy a Szent Korona 1978-as visszaszolgáltatása.² Utóbbi eseményt az amerikai Külügyminisztérium is vízválasztónak tekinti: „a Korona visszaadása jelezte a két ország közötti kitűnő kapcsolatok kezdetét.”³ Magyarországnak le-

2 A normalizálódás fontosabb lépéseiről, a meghatározó találkozókról, egyezményekről, illetve a Szent Korona visszaszolgáltatásáról részletesebben lásd: *Glant Tibor*, *A Szent Korona amerikai kalandja 1945–1978*. (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997.)

3 Háttérinformáció Magyarországról az USA Külügyminisztériumának honlapjáról. Elérhető: <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/26566.htm#relations>. 2007. 02. 02. Továbbiakban: „Background Note.”

hetősége volt, hogy intenzív politikai és gazdasági kapcsolatokat építsen ki a nyugati államokkal.⁴ Moszkva nem ellenezte már, hiszen a gazdasági problémákra egyre kevésbé lehetett más gyógyírt találni. Éppen ezért fontos, hogy az amerikai–magyar kapcsolatok fejlődését a szélesebb hidegháborús kontextusban értelmezzük, láthatóvá téve, hogy az általános viszony Washington és Moszkva között döntően meghatározta Budapest és Washington viszonyát is.

Jó példa ezen változások illusztrálására a magyar törekvés a Nemzetközi Valutaalapba és a Világbankba történő belépésre. A Szovjetunió ellenezte Magyarország jelentkezését ezekbe a szervezetekbe, azonban a 80-as években már nem volt rá lehetőség, hogy megtiltsa.⁵ A legfontosabb kérdéssé e területen az vált, vajon a Szovjetunió engedi-e a nyugati államokkal, főként az USA-val létesített jó kapcsolatok további fejlesztését. Ahogyan az egyre inkább egyértelművé vált, a szovjet vezetés a 80-as évek végére már nem volt olyan pozícióban, hogy megakadályozza az amerikai–magyar közeledést.

Szintén lényeges kérdés volt, hogyan viszonyul az Egyesült Államok Kelet-Európához, és meddig megy el a kétoldalú kapcsolatok fejlesztésében. A hidegháború alatt az USA az ún. „megkülönböztetés” (*differentiation*) politikáját alkalmazta a régióval kapcsolatban. Ennek lényege, hogy az Egyesült Államok nem próbálja meg erővel megváltoztatni az európai status quót, azonban támogatja azokat a kormányokat vagy nem hivatalos mozgalmakat, amelyek előtérbe helyezik az emberi jogok fontosságát, a politikai pluralizmust és a piacgazdaságot.⁶ Ennek a politikának a gyakorlására, illetve átértelmezésére nyílt lehetőség 1989 folyamán. Ugyanakkor az Egyesült Államok külpolitikájában lévő prioritások is egyértelműek voltak. Ahogy Charles Gáti írja: „Ha a Kongresszusnak vagy a Külügyminisztériumnak döntenie kell, hogy Salvador vagy Magyarország számára biztosítson-e valamilyenfajta gazdasági segítséget, akkor Salvadort fogja támogatni.”⁷ Ahhoz, hogy ezen a politikán az Egyesült Államok változtasson, és valóban támogassa a kelet-európai reformokat, nagyléptékű változásokra volt szükség. Ezekre (mint pl. a többpártrendszer kialakulására) 1989–90-ben került sor.

4 L. Békés Csaba, „Back to Europe: The International Background of the Political Transition in Hungary, 1988–1990”. Elérhető: www.rev.hu/html/en/studies/transition/roundtable_bekes.htm. 2006. 10. 20. Továbbiakban: Békés, „Back to Europe.”

5 Bővebben l. Fülöp Mihály és Sipos Péter, Magyarország külpolitikája a XX. században. (Budapest: Aula, 1998.)

6 A megkülönböztetés politikájáról részletesebben ld.: Charles Gáti, „Eastern Europe on its Own.” in: *Foreign Affairs*, Vol 68, No. 1 (1988).

7 Uo.

Kezdeti amerikai reakciók a kelet-európai változásokra

Az, hogy Kelet-Európában alapvető változások zajlanak, már látható volt a 80-as években. Azonban ezek intenzitása, és az, hogy milyen gyorsan vezetnek azok az egész rendszer megingásához, majd összeomlásához, a legtöbb elemző számára meglepetés volt. Erre jó példa, hogy az amerikai Külügyi Bizottság 1989. júniusi meghallgatásán a Berliini Fallal kapcsolatos jóslatok is messze lebecsülték azt, ami valójában történt. Charles Gáti a bizottság elnökének, Lee H. Hamiltonnak a Berliini Fallal kapcsolatos kérdésére válaszolva kijelentette, hogy a Fal le fog omlani:

Gáti: Az én életem során. [...] Sőt az öné alatt.

Hamilton: Ez nagyon biztató. És milyen jóslatokkal tud szolgálni az életemmel kapcsolatban?

Gáti: Inkább nem nyilatkoznék. [Nevetés.]⁸

A Berliini Fal néhány hónapon belül leomlott.

Whitehead 1986-ot követően meglátogatta az összes Varsói Szerződéshez tartozó országot, hogy azok gazdasági és politikai állapotáról tájékozódjon. Magyarországot és Lengyelországot úgy jellemezte, azok már elindultak a liberalizáció útján. Véleménye szerint az Egyesült Államoknak lehetősége van arra, hogy befolyásolja az eseményeket és legfontosabb törekvésként kiemelte annak jelentőségét, „hogy a kelet-európai országok a Nyugat felé forduljanak gondjaik megoldásával, és a jelentős gazdasági és politikai változások maradandó és békés módon menjenek végbe.”⁹ A külügyminiszter-helyettes szerint a legnagyobb gondot az élet szinte minden területén jelenlévő elavult központi ellenőrzés jelentette. Ugyanakkor hangsúlyozta a reformok és változás lehetőségét a régióban. Whitehead szerint az emberi jogok (így például a magyar kisebbséggel való bánásmód) és a kereskedelmi kapcsolatok fejlesztése meghatározó szerepet kapnak az amerikai és kelet-európai együttműködésben. Ugyanakkor azt is megemlíti, az adott helyzetben „a kelet-európai országok főleg gazdasági támogatást várnak tőlünk.” Ez valóban igaz volt, hiszen a politikai változások továbbviteléhez nélkülözhetetlen volt a gazdaság rendbetétele. Ez a kettős hangsúly jellemző volt az amerikai álláspontra a továbbiakban is: a politikai pluralizmus és demokrácia támogatása, illetve a gazdasági kapcsolatok fejlesztése két fontos alappillér maradt.

Bush elnök 1989. májusi mainzi beszédét hasonló retorika jellemezte. Hangsúlyozta, olyan változások indulhatnak be, amelyek Európa újraegyesítéséhez

8 House of Representatives, „Developments in Eastern Europe.” Committee on Foreign Affairs, Subcommittee on Europe and the Middle East. Washington D. C. 1989. június 27. Saját fordítás. Továbbiakban: „Developments in Eastern Europe”.

9 Whitehead, „US Approach”

vezethetnek. Ugyanakkor már itt is megmutatkozott az amerikai politika óvatossága, s az, hogy ebben az időszakban még nem vált egyértelművé, a szovjet vezetés mennyire lesz engedékeny a kelet-európai változásokat illetően. Bush hangsúlyozta a többpártrendszer kialakításának fontosságát, a Berlini Fal lebontásának jelentőségét, de mindvégig odafigyelt arra, nehogy azzal vádolják, ő provokálja az eseményeket: „A szovjeteknek tudniuk kell, nem az a célunk, hogy az ő törvényes rendszerüket aláássuk.”¹⁰ A demokratikus átalakulást hosszú folyamatként képzelte el, ahol az USA-nak és a NATO-nak fontos szerep jut majd.

Néhány hónappal később Bush Magyarországra érkezett. Ő volt az első hivatalban lévő amerikai elnök, aki látogatást tett az országban. A korábbi óvatos álláspontot továbbra is fenntartotta. Az Egyesült Államok célja a gazdasági és politikai liberalizáció volt, de ezt úgy szerették volna elérni, hogy közben nem sérítik a Szovjetunió érdekeit, és nem okoznak biztonságpolitikai problémát Moszkvának. A Marx Károly Közgazdasági Egyetemen Bush gazdasági és technikai segítségnyújtást ígért, támogatást a magánszektor fejlesztéséhez, és a korábbi gazdasági megszorítások eltörlését (az 1974. évi kereskedelmi törvény Jackson–Vanik-kiegészítése), hogy „biztosítsák Magyarország számára a legliberálisabb hozzáférést az amerikai piachoz a lehetséges leghosszabb ideig.”¹¹ Bush szintén kilátásba helyezte a tudományos, és környezetvédelmi együttműködés lehetőségét is. Mikor Pozsgay Imre megkérdezte, hogyan sikerült a beszéde, Bush így válaszolt: „Az emberek ébren maradtak. Ez elég jónak számít egy egyetemen.”¹²

Mivel a változások gyorsan történtek, az amerikai külpolitikának rövid ideje volt a válaszlépések kidolgozására. A washingtoni vezetés sok kritikát is kapott, amiért nem reagált gyorsabban. Bush útjával egy időben körvonalazódott az új amerikai külpolitika. A korábban bemutatott „megkülönböztetés” politikáját alkalmazták a továbbiakban is, azonban kissé átalakított formában. Magyarország és Lengyelország, mint a reformok területén élenjáró országok, fontos szerepet kaptak. Curtis W. Kamman, a már említett, Hamilton-féle bizottsági meghallgatáson, két tábort különböztetett meg Kelet-Európában. „Az egyik magában foglalja Magyarországot, Lengyelországot, és kisebb mértékben a Szovjetuniót, a másik azokat az országokat, amelyek visszautasítják a változást: Csehszlovákia, NDK és Bulgária.”¹³ (Romániát külön kezelték, hiszen az a reformok minden aspektusát visszautasította.) A többpártrendszer, az új alkotmány, a szólásszabadság biztosítása területén tett lépések Magyarországon és Lengyelországban pozitív értékelést kaptak az USA-tól. Ez a fajta csoportosítás azért volt lényeges, mert az Egyesült Államok fenntartotta a megkülönböztetés politikáját, de most

10 *George Bush*, „Proposals for a Free and Peaceful Europe.” Mainz, NSZK, 1989. május 31.

11 *George Bush*, „Speech at Karl Marx University, Budapest, July 12, 1989.” In: *New York Times*, 1989. július 13.

12 „Hungarians Acquaint Barbara Bush with One of Their Points of Light.” In: *New York Times*, 1989. július 13.

13 „Developments in Eastern Europe.”

már nemcsak a szovjet döntéshozóktól való relatív függetlenséget vették figyelembe, hanem azt is, hogy egy adott ország milyen messzire megy el a politikai, gazdasági átalakítások területén. E politika alapján Magyarország kedvező elbírálásra számíthatott és kiemelkedő részt kapott az USA kelet-európai politikájában.

Az óvatosság és a feltételes segítségnyújtás mellett a döntéshozók azt is hangsúlyozták, az Egyesült Államok lehetőségei végesek, és a kelet-európai országok nem számíthatnak a Marshall-tervhez hasonló szubvencióra. Egyaránt kiemelték a nyugat-európai országok, a nemzetközi szervezetek és a NATO felelősségét, illetve a „teher” megosztásának fontosságát. A magyar és lengyel reformok elismerésül az Egyesült Államok létrehozta az ún. „Polish and Hungarian Democracy Initiative of 1989”-t.¹⁴ A dokumentum elismerte az eddigi nagy horderejű lépéseket, és segítséget ígért a további reformokhoz. A kezdeményezés több szempontból is figyelemre méltó: támogatta a demokratikus intézmények, a többpártrendszer kialakítását, a gazdasági reformokat és a magán-szektor fejlesztését. A segítségnyújtás folytatását a további reformok bevezetéséhez kötötték.

Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a gazdasági segítségnyújtás nélkülözhetetlen az átalakulás folytatásában: „Ha a Lengyelország és Magyarország számára biztosított amerikai támogatás segít megerősíteni a demokratikus átalakulást Kelet-Európában, és így hosszútávon csökkenti a Nyugatra irányuló katonai fenyegetettséget, akkor már okosan elköltött pénz volt”¹⁵ – hangsúlyozták a korábban már kétszer említett bizottsági ülésen Washingtonban.

Gazdasági kapcsolatok

A gazdasági kapcsolatok megfelelő kiépítése, az amerikai gazdasági segítségnyújtás fenntartása fontos volt mindkét oldal számára. „Ellentétben azzal, amit nemrég Kínában tapasztaltunk, ezekben az országokban korábban és gyorsabban zajlik a politikai átalakulás, mint a gazdasági. Sőt, minden bizonyíték arra utal, a legnagyobb gond és legfőbb napirendi pont ezen országok számára a gazdasági reform lesz”¹⁶ – jelentette ki Kamman. A politikai és gazdasági reformok szorosan összefonódtak. Magyarországon a legtöbben az életkörülmények gyors javulását várták a rendszerváltástól. Ehhez képest sokaknak csalódást okoztak a gazdasági életben bekövetkezett változások. Az ebből eredő nehézségek megoldásához, a világ legnagyobb gazdasági hatalmától remélt segítség központi szerepet kapott.

14 „House of Representatives, Polish and Hungarian Democracy Initiative of 1989.” 101st Congress, 1st Session. 1989. október.

15 „Developments in Eastern Europe.”

16 „Developments in Eastern Europe.”

Az USA vezetése fontosnak tartotta a kelet-európai országok számára biztosított pénzügyi és szakértői támogatást.¹⁷ Azonban gyakran lehetett hallani olyan washingtoni véleményeket is, miszerint az átalakulás előmozdítása főleg a nyugat-európai országok feladata. Egy esetleges Marshall-terv szóba sem jöhetett, mert pénzügyi szakértők szerint a régió helyzete teljesen más volt, mint Nyugat-Európáé a 2. világháború után (hiszen nem volt például közvetlen szovjet fenyegetettség.) A Külügyi Bizottság ugyan elfogadott egy pénzügyi csomagot, de költségvetési problémákra hivatkozva kizárták a további pénzügyi segély folyósításának lehetőségét.¹⁸ Ettől függetlenül, az Egyesült Államok nélkülözhetetlen segítséget nyújtott Magyarországnak: multilaterális hozzájárulás irányításában, befektetések formájában és gazdasági szakértők biztosításával.

Ebben fontos szerepet töltött be egy 1989-es törvény, az ún. SEED Act.¹⁹ A program célja az volt, hogy „hozzájáruljon a demokratikus intézmények és a politikai pluralizmus kialakulásához,” és „segítse a szabadpiac-alapú gazdasági rendszer fejlődését.”²⁰ Három évvel később, a Legfőbb Állami Számvevőszék által készített programértékelés szerint „Lengyelország és Magyarország különösen érdemesnek bizonyult a kezdeti támogatásra, amiért vezető szerepet töltöttek be a kommunizusból demokráciába és piacgazdaságba történő átmenetben.”²¹ 1989 és 1993 között a SEED Act több mint 136 millió dollárt biztosított gazdasági átalakításra és a magánszektor fejlesztésére. Ez az összeg számottevő volt, azonban a Számvevőszék értékelése szerint sem volt egyértelműen sikeres: „a program megfelelő volt a kezdeti szakaszban, azonban ahogyan a körülmények változtak [...] néhány feltételezés, amire az USA segítségnyújtását alapozta, irreálisnak bizonyult.” A gazdasági feltételek romlottak, a külföldi beruházások nem hozták meg a várt eredményeket és az átutalással is voltak problémák. Ezzel együtt ez a fajta segítség fontosnak bizonyult, főleg ha az amerikai támogatás többi elemével együtt értékeljük: kölcsönöket, technikai segítségnyújtást biztosítottak, illetve szakértői együttműködést a nemzetbiztonság, szabad média, környezetvédelmi szabályozások, az oktatás és egészségügy területén is.²² Az Amerikai Kereskedelmi Kamara (*American Chamber of Commerce*) 1989 év

17 Az 1989 és 1991 közötti időszakban nyújtott amerikai gazdasági segítségnyújtásról részletebben ld.: *Magyarics Tamás*, „Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolatai a Vasfüggöny lebontásától a Szovjetunió felbomlásáig, 1989–1991.” In: *Frank Tibor*, szerk., *Gyarmatokból Impérium. Magyar kutatók tanulmányai az amerikai történelemről.* (Budapest: Gondolat Kiadó, 2007.)

18 *L. Borhi László*, „Az Egyesült Államok és Kelet-Európa, 1989.” In: *História*, 2001/04.

19 Support for East European Democracy Act of 1989 – „Támogatás a kelet-európai demokráciának.”

20 Support for East European Democracy Act of 1989. Public Law, 101–179, 101st Congress, 1989. november 28. Saját fordítás.

21 United States General Accounting Office, „Economic Transition and U.S. Assistance: Report to Congressional Committees.” (Washington, D. C.: The Office, 1992.)

22 „Background Note.”

végi létrehozása is hozzájárult a gazdasági átalakulás megkönnyítéséhez (Magyarországon hozták létre az elsőt a régióban). Az AmCham célja, hogy a kamara legyen az amerikai és nemzetközi üzlet legfőbb képviselője Magyarországon.²³ A tagjai által 1989 óta Magyarországon befektetett összeg több mint 17 milliárd dollár. Ez is jól mutatja, hogy a gazdasági átalakuláshoz nyújtott segítség nem elsősorban segélyek, sokkal inkább befektetések formájában nyilvánult meg a két ország közötti gazdasági kapcsolatokon belül.

A kezdeti amerikai segítségnyújtás központi szerepet töltött be a magyarországi átalakulásban. Később azonban, összhangban az általános magyar külpolitika céljaival és az európai integrációs törekvésekkel, az Európai Unió vált az első számú gazdasági partnerré. Ez még inkább meghatározóvá vált Magyarország uniós csatlakozása után, hiszen ekkor több kétoldalú egyezményt fel kellett bontani az amerikaiakkal. Az USA ugyanakkor Magyarország legfontosabb tengerentúli kereskedelmi partnere lett, és az amerikai befektetések ma is számottevőek a magyar gazdasági életben.²⁴

Mindemellett, ha a gazdasági prioritások változtak is, még mindig az Egyesült Államok maradt a legfontosabb partner biztonságpolitikai kérdésekben, hiszen Amerikát tekintették az egyetlen olyan szövetségesnek, aki képes az esetleg kialakuló konfliktusokat rendezni.²⁵

A politikai kapcsolatok alakulása

A két ország közötti politikai kapcsolatok óriási átalakuláson mentek át az elmúlt 17 évben. Lényeges felsőszintű látogatásokra került sor, alapvető fontosságú egyezmények születtek, és néhány kisebb konfliktustól és a vízumkérdéstől eltekintve a két ország közötti viszony végig jónak mondható. A közeledés és a jó kapcsolatok egyik legjelentősebb lépése volt Magyarország NATO-csatlakozása, mely során, mindössze tíz évvel a rendszerváltás után, a két hidegháborús ellenfél szövetségessé vált (a történelem során először.)

Az 1990-es évek elejétől a magyar külpolitikának három alapvető célja volt: a nyugati integráció, a jószomszédi viszony fejlesztése, fenntartása és a magyar

23 „History of Amcham Hungary.” Elérhető: <http://www.amcham.hu/about/default.asp>. 2006. 10. 04.

24 További információ a Külügyminisztérium honlapján: <http://www.kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/Ketoldalukapcsolatok/ketoldalikapcsolatok.aspx?d=Politikai+kapcsolatok&c=4&z=Amerika>. 2007. 01.17. Továbbiakban: Külügyminisztérium.

25 L. *Magyarics Tamás*, „Magyarország és a transzatlanti kapcsolatok.” In: *Ferenc Gazdag and László Kiss J.*, szerk., *Magyar külpolitika a 20. században.* (Budapest, Zrínyi Kiadó. 2004.) 253.

kisebbség támogatása.²⁶ Igaz ez még akkor is, ha maguk a prioritások a különböző kormányok vezetése alatt változtak. Ha a nyugati integráció szempontjából értékeljük az elmúlt 17 év magyar külpolitikáját, elmondhatjuk, az sikeres volt, hiszen sikerült csatlakoznunk azon szervezetekhez, amelyekhez csatlakozni akartunk. Ebben jelentős részt vállalt az Egyesült Államok.²⁷ A nyugati integrációval kapcsolatban alakulhat(ott) ki egy érdekes kérdés arra vonatkozóan, hogy Magyarország az általános transzatlanti kapcsolatok iránt váljon-e elkötelezetté (az USA meghatározó irányítása alatt), vagy sokkal inkább „csak” Európa felé forduljon. Különösen érdekes dilemma ez akkor, ha biztonságpolitikai kérdésekről van (volt) szó, és ha esetleg az országnak nyíltan kell vállalnia valamelyik oldal iránti elkötelezettségét (mint például az iraki háborúval kapcsolatos állásfoglalás esetén.)²⁸

Több felsőszintű találkozóra is sor került a két ország vezetői között a rendszerváltást követően. George Bush 1989-es látogatásáról már korábban is volt szó. Antall József többször járt az Egyesült Államokban, 1990-ben Bush elnök fogadta, a következő évben pedig az ENSZ Közgyűlésén mondott beszédet. Göncz Árpád, illetve Antall óta az összes magyar miniszterelnök látogatást tett az Egyesült Államokban. Bill Clinton 1994-ben Budapesten, 1996-ban pedig Taszáron volt. Kiemelkedik még George W. Bush 2006-os budapesti látogatása, amikor az 1956-os magyar forradalomra is emlékezett. Miniszterek közötti látogatásokra is gyakran sor került, illetve a két ország törvényhozása között is jó kapcsolat alakult ki. A két ország képviselői közötti találkozók fokozatosan a vízumkérdés vált a legfontosabb és talán egyedüli megoldatlan kérdéssé.

A magyar kormány már 1990-ben eltörölte az amerikai vízumkötelezettséget, az Egyesült Államokba utazó magyarok számára azonban még mindig vízum szükséges (habár annak igénylését megkönnyítették.) Magyarország EU-csatlakozása változást hozhat az amerikai vízumpolitikában, hiszen az Európai Unió érdeke is az, hogy a tagországok egyenlő lehetőségekkel rendelkezzenek ezen a területen is. A legújabb fejlemények arra engednek következtetni, hogy Magyarország hamarosan felkerülhet a vízummentességet élvező országok listájára.²⁹ Ugyanakkor azt is el kell ismernünk, hogy a magyar utazók is hozzájárultak az USA effajta politikájához: sokan nem térnek vissza a vízum lejártja után, és az

26 L. pl. *Dunay Pál*, „Az átmenet magyar külpolitikája.” In: *Ferenc Gazdag and László Kiss J.*, szerk., *Magyar külpolitika a 20. században.* (Budapest, Zrínyi Kiadó. 2004.) 226

27 Ugyanakkor elmondhatjuk, hogy a kisebbségi ügyek is fontosak voltak Washington számára és figyelmet kapott például a magyar kisebbség helyzete is. Ez azért is fontos volt az USA számára, mert a kisebbségi ügyekből származó konfliktusokat biztonságpolitikai kockázatként kezelték. L. pl.: *Zbigniew Brzezinski*, „America’s New Geostrategy.” In: *Foreign Affairs*, Vol 66, No. 4 (1998), 686.

29 2008. március 17-én Magyarország és az USA Egyetértési nyilatkozatot írt alá, amely egy fontos lépés a vízummentességi programban való részvétel irányába.

elutasított vízumkérelmek aránya is a megengedett százalék felett van Magyarországon.³⁰

Az amerikai–magyar kapcsolatot és bizonyos mértékben az utazást is érintő változásokat is eredményeztek a 2001. szeptember 11-i terrortámadások. Az ez után megindított amerikai terrorellenes háború, főként az Irak ellen tervezett akció súlyos kérdést vetett fel Magyarország számára. Ahogy Dunay írja: „Bekövetkezett az, amit Magyarország – hasonlóan a többi integrálódni vágyó kis és közepes országhoz – mindig igyekezett elkerülni. Nevezetesen, hogy választania kelljen olyan államok között, amelyek külpolitikája számára vonatkozási pontként szolgál.” Jelen esetben az Egyesült Államok és olyan fontos európai hatalmak között, mint például Németország. Magyarország az amerikai álláspont mellett kötelezte el magát, kinyilvánítva, hogy biztonságpolitikai kérdésekben még mindig az Egyesült Államok az irányadó partner, illetve azt is, hogy az Európai Uniónak hosszú utat kell még bejárnia egy egységes külpolitika kialakításáig. A kelet-európai országok választása és a német vagy francia ellenállás az amerikai háborús tervek ellen vezetett Donald Rumsfeld, akkori védelmi miniszter kijelentéséhez, miszerint a kelet-európai országok egy „új Európát” alkotnak. Érdekes ez, hiszen éppen a korábbi hidegháborús ellenfelekre vonatkozik, ők váltak az Egyesült Államok fontos partnerévé Európában.

Immár szövetségben: Magyarország, az USA és a NATO

A Szovjetunió összeomlásával, a Varsói Szerződés felbontásával a NATO korábbi szerepe alapvetően megváltozott. Az 1990 utáni időszak egyik központi kérdése az volt, milyen változtatásokra lesz szükség ahhoz, hogy a szövetség a hidegháború utáni korszak követelményeinek is megfeleljen. A vasfüggöny lebontása nemcsak történelmi lehetőségeket biztosított Európa újraegyesítésére, de a régió stabilitására is veszélyt jelentett. A korábbi Varsói Szerződésben résztvevő országok integrálása a szervezetbe egyfajta megoldást jelentett a régió stabilizálására. Így elmondhatjuk, a NATO bővítése az akkori tagok és a keleti tömb országainak számára is elengedhetetlen volt. Magyarország számára a NATO új lehetőséget jelentett a kommunista múlttól való elszakadásra, döntően hozzájárult a nyugati integrációjához, és biztonsági garanciát jelentett. Az Európai stabilitás megőrzésében és a NATO bővítésében kiemelkedő részt vállalt az Egyesült Államok.

Egy, az amerikai Külügyminisztérium által kiadott dokumentumban négy érvet soroltak fel a bővítés mellett: a NATO-bővítés Amerika biztonságát szolgálja, erősíti a szervezetet, segít megszilárdítani a demokráciát és stabilitást Közép-

30 Külügyminisztérium.

Európában, és eltörli a hidegháborús választóvonalat.³¹ Thomas G. Paterson szerint a bővítést favorizáló amerikai döntés mögött belpolitikai megfontolás is állt, hiszen Clinton számított a kelet-európai származású amerikaiak szavazataira az 1996-os választáson. Ugyanakkor Clinton már 1994-ben kijelentette: „a NATO keleti bővítése nem kérdés többé, csupán az, hogy mikor és hogyan megy végbe.”³²

Magyarország az első körben csatlakozott a Partnerség a Békéért programhoz, amely a teljes jogú tagság előszobájának számított. 1997-ben megindultak a csatlakozási tárgyalások, majd ezek lezárásával, illetve a sikeres népszavazás után, Magyarország (Lengyelország és Csehország mellett) 1999 márciusában csatlakozott a szervezethez. Koszovóban Magyarország és az Egyesült Államok immár szövetségesként működött együtt különböző katonai műveletekben.

A tagság alapvető változtatásokat követelt meg a magyar hadseregben. Ebben nyújtottak segítséget az amerikai tanácsadók is. Ugyanakkor az Egyesült Államok többször kritizálta is a magyar haderő-átalakítást. Ezzel kapcsolatban alakult ki nézeteltérés Amerika és Magyarország között például 2001-ben. A magyarok a svéd Gripeneket favorizálták az amerikai F–16-osokkal szemben, és ez negatív hatással volt az amerikai–magyar viszonyra. Jeszenszky Géza, akkori nagykövet szerint ez a döntés csalódást okozott az Egyesült Államokban:

Amerikai részről NATO-tagságunk támogatásakor az volt a kiinduló axióma, hogy a közép-európai országok gazdaságilag az EU-hoz húznak, biztonságpolitikailag viszont az USA-hoz. Az F–16-osok elvetése ezt az alapvető képletet zavarta meg. Az amerikaiak csalódottságának további eleme volt, hogy benyomásaik szerint Magyarország nem vette komolyan a védelmi, katonai szempontokat, s egy hadiipari termék beszerzésekor nem annak katonai használhatóságát tekintette prioritásként.³³

Magyarország NATO iránti elkötelezettségét Washington megkérdőjelezte és ez kisebb lehülést okozott az amerikai–magyar viszonyban.

A NATO továbbra is elsődleges a régió számára. Magyarországnak az is céljává vált, hogy a bővítés ne álljon meg, hanem tovább folytatódjon kelet felé, a szomszédos országokat is bevonva. Bár vannak tervek egy európai védelmi rendszer kiépítésére, a NATO még mindig fontos szerepet játszik (illetve konfliktusok esetén játszana) az európai stabilitás fenntartásában. Akárhogyan is változik a NATO feladata a jövőben, az mindenképp elmondható, hogy a szervezet keleti bővítésével egy fontos lépés történt a hidegháborús választóvonalak eltörlésére.

31 „The Enlargement of NATO. Why Adding Poland, Hungary, and the Czech Republic to NATO Strengthens American National Security.” Public Information Series, United States Department of State, Bureau of Public Affairs, 1998.

32 *Thomas G. Paterson*, *American Foreign Relations*. (Boston: Houghton Mifflin Company, 2005.) 475. Saját fordítás.

33 „Részlet Jeszenszky Géza volt washingtoni nagykövet 2001–2002. évi jelentéséből.” Elérhető: <http://www.mti.hu/cikk/99778/> 2007. 02. 20.

Kulturális kapcsolatok

Ahhoz, hogy teljes képet kapjunk az amerikai–magyar viszony elmúlt tizennyolc éves történetéről, a politikai és gazdasági kapcsolatok mellett a kultúra területén tett közös intézkedéseket is meg kell vizsgálnunk. A kulturális egyezmények, bilaterális szervezetek, együttműködés az oktatás, kutatás területén, kulturális események, intézmények mind fontos szerepet játszanak az adott ország lakosságának a másik oldalról alkotott képének formálásában.³⁴

Az egyik kiemelkedő kulturális egyezmény Amerika és Magyarország között 1990-ben létrehozta a Fulbright Bizottságot. Célja, hogy kutatási és oktatási programokat támogasson, és cserelehetőséget biztosítson diákok, professzorok, művészek és kutatók számára. Azóta már más szervezetek is bekapcsolódtak magyar diákok csereprogramjába az Egyesült Államokba. Ilyen például az International Student Exchange Program, vagy a Hungarian-American Enterprise Scholarship Fund.

A rendszerváltás óta több kulturális egyezmény is született a két ország között. Az „oktatási miniszter 2000 márciusában Washingtonban aláírta az új kormányközi TÉT-megállapodást. 2004-ben lezárult a műszaki-tudományos területen folyó, a 10 éve működő Magyar–amerikai Közös Alap által meghatározott együttműködés, helyette új, intézményi kapcsolatokra épülő kooperáció kialakítása van napirenden.”³⁵ 2001-ben, New York-ban megnyílt Magyarország Kulturális Intézete. Emellett egyre több olyan szervezet létezik, amely a két ország közötti kulturális kapcsolatok fejlesztését tűzte ki célul.

A Szent Korona, mint már korábban említettem, fontos szerepet játszott a kétoldalú kapcsolatok javulásában. 1998 márciusában Göncz Árpád a másolatával ajándékozta meg Jimmy Carter volt elnököt. Az elnök kijelentése szépen összefoglalja nemcsak az adott esemény lényegét, de a két nemzet közötti (kulturális) kapcsolatok fejlődését, jellemzőit is:

A Magyar Korona másolata gyönyörű ajándék, és büszke vagyok rá, hogy az amerikai nép nevében elfogadhatom. A magyar nép ránk bízta egyik legnagyobb kincsét. Mi ezt visszaadtuk, mikor a körülmények lehetővé tették. A Korona má-

34 A kulturális kapcsolatok fejlődésének egyik bizonyítéka lehet a nemrégiben megjelent könyv is: *The United States and Hungary. Paths of Diplomacy 1848–2006*, amely az amerikai Külügyminisztérium gondozásában jelent meg és az amerikai–magyar kapcsolatok elmúlt 160 évét mutatja be.

35 Külügyminisztérium,
http://www.mfa.gov.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/Ketoldal_u_kapcsolatok/Amerika/amerikai_egyesult_allamok/ 2007. 03. 24.

solata nagylelkű és kedves gesztusa a maradandó hitnek és bizalomnak, ami a két ország között létezik.³⁶

„Az amerikai–magyar kapcsolatok nagyon-nagyon biztos alapokon nyugsznak [...] és ünnepeket ünnepelhetjük a két ország között fennálló barátságot” – mondta Collin Powell volt amerikai külügyminiszter 2003-ban. Ilyen és ehhez hasonló kijelentések jellemzik a kétoldalú kapcsolatok értékelését. Bár a két ország viszonya az elmúlt tizennyolc évben gyakran változott, így módosítva az együttműködés fő irányvonalait (a gazdasági segítségtől a szövetségi együttműködésig) a két ország közötti együttműködés végig sikeres volt. Mindkét országnak nagy változásokhoz kellett alkalmazkodnia az elmúlt években. A hidegháborús rendszer vége mindkét félnek nagy kihívásokat hozott. Magyarország számára a politikai és gazdasági rendszer átalakításának szükségességét, az Egyesült Államok számára pedig a külpolitikájának teljes átértelmezését.

A gyorsan, szinte napról napra változó események miatt ez a cikk természetesen csak egyfajta pillanatképet tud nyújtani a kétoldalú viszony alakulásáról és jelenlegi helyzetéről. Fontos kérdések, mint például a vízumkötelezettség eltörlése, többször megjelennek a napi sajtóban is, újabb fejleményeket közölve. E kérdésekre hozott döntések és a jövő egyéb kihívásai (pl.: Európa, Oroszország szerepe, a közel-keleti helyzet és az ottani amerikai jelenlét stb.) elképzelhető, hogy új alapokra helyezik az amerikai–magyar kapcsolatokat is.

36 „The Crown of St. Stephen.” Elérhető: <http://www.jimmycarterlibrary.org/museum/crown.phtml>. 2007. 03. 24. Saját fordítás.

Szabadsfalvi József

A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei

A magyar jogbölcseleti gondolkodás kialakulásának körülményeit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a hazai bölcseleti tradíció e lényeges szegmense szervesen illeszkedett az európai jogbölcselet főbb áramlataiba, miként Moór Gyula – a két világháború közötti neves – jogfilozófusunk megállapította: „... a magyar jogbölcseleti gondolkodás hullámai is ugyanazokat a jogfilozófiai problémákat vetették fel, amelyek az európai jogfilozófia folyamában felmerültek.”¹ Kiemelésre méltó még továbbá, hogy a hazai elméleti jogi gondolkodásra már ekkor is jellemző volt a különböző megközelítési módok akceptálása mellett a szélsőségesnek nevezhető álláspontok elutasítása.

XVI–XVII. századi előzmények

A magyar jogbölcseleti gondolkodás legelső emlékeit keresve a középkor végére, a kora újkor kezdetére kell visszatekinteni.² A középkori természetjogi felfogás megnyilatkozásának szemléletes példájával találkozhatunk a mohácsi vést megelőző évtized hazai jogirodalmának később korszakossá váló alkotásában.

1 *Moór Gyula*: A jogbölcselet problémái. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1945. 46. o.

2 A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdeteiről is szóló művek közül – a teljesség igénye nélkül – lásd: *Pauler Tivadar*: Bevezetés az észjogtanba. Pest, 1852.; Werner Rudolf: A bölcsészeti jogtudomány történelme. Kiegészítésül Schilling természetjogi művéhez. Franklin Társulat, Budapest, 1875.; *Pauler Tivadar*: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1878.; *Somló Bódog*: Die neuere ungarische Rechtsphilosophie. Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie, Bd. I. (1907–08) 315–323. o.; Finkey Ferenc: A tételes jog alapelvei és vezéreszméi. I. köt. Bevezetés és a jogbölcselet kifejlődésének története. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1908.; *Horváth Barna*: Die ungarische Rechtsphilosophie. Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie, Bd. XXIV. (1930/31) H. 1. 37–85. o.; *Szabó Imre*: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. (Második kiadás: 1980); *Szilágyi Péter*: Fejezetek az ELTE Állam- és Jogelméleti Tanszékének történetéből. In: Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae. Tomus XXVI. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 1984. 105–153. o.; *Samu Mihály–Szilágyi Péter*: Az állam- és jogelmélet oktatásának története egyetemünkön. In: Horváth Pál (szerk.): Az Állam- és Jogtudományi Kar szerepe a magyar jogtudomány fejlődésében. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 1985. 313–392. o.

Werbőczy István (1458–1541) „az ország jogát” összegyűjtő 1517-ben megjelent *Tripartitum* című műve – melyet Bónis György joggal nevezett a „nemesség Bibliájának”³ – prolókusában többek között ír az igazságról, a jogról és annak felosztásáról, valamint a törvény fajairól. A teoretizáló jellegű bevezető fejezetben az igazság értelmének magyarázatakor az alábbiak olvashatók: „Az igazság pedig kétféle, tudniillik: természeti és törvényi. Természeti az az állandó és folytonos akarat, mely... kinek-kinek megadja a maga jogát. E nélkül senki nem lehet Isten országának részese. Törvényi igazságot pedig tartalmaz a törvény, mely gyakran változik, mely nélkül sem népek, sem országok nem állhatnak fenn sokáig. Ezért igazságos is kétféleképpen lehet valami, majd ugyanis a dolog természeténél fogva, ami természeti jognak [A »jus naturale« kifejezést ekképp ültette át magyar nyelvre Csiky Kálmán, a mű legjobbnak tartott fordítója 1894-ben.] nevezetik; majd pedig az emberek közt megállapított bizonyos szabályoknál fogva, ami tételes jognak [jus positivum] nevezetik.”⁴

A rövidített, népszerűsítő kiadványokat is beleértve több mint öt tucat kiadást megért, a hazai jogi gondolkodást és kultúrát a XIX. század közepéig meghatározó „legfőbb kútfeje” szerzőjének jogi műveltsége eredetéről keveset tudunk. Bónis szerint csupán az bizonyítható, hogy a XV. század utolsó évtizedének kezdetén a krakkói egyetemen töltött egy szemesztert és latin, görög, továbbá német nyelvismeretét valamely hazai egyházi iskolában szerezte, nyugat-európai (itáliai) peregrinusi tanulmányairól nem tud az utókor. Így az a fajta filozófiai és teológiai szemléletmód, mely a fentebbi sorokból sugárzik részben a hazai iskolák és az egész életében törekvő és céltudatos jogász autodidakta módon megszerzett ismereteit tükrözi. Ez a tudás pedig nem lehetett más a XVI. század elején, mint az újkori természetjogi gondolkodást megelőző, a görög-római hagyományból táplálkozó középkori skolasztikus természetjogi eszmerendszer, mely az emberre, mint „eszés természettel bíró lényre” tekint, aki „tulajdonságánál fogva részes az isteniekben”.⁵ Ekképp nem meglepő a Justinianus *Institutió*iban is olvasható, Ulpianusnak tulajdonított meghatározásra rímelő megállapítás sem, mely szerint a természetjog az „amire a természet minden állatot megtanított és megtanít. Ez tehát nem egyedül az emberi nemnek, hanem az összes állatoknak is tulajdona. Ebből ered a férfinek és a nőnek összeköttetése, gyermekek nemzése és nevelése, mindenkinek egyenlő szabadsága és egyenlő szerzési képessége

3 Hasonló értelmű jellemzéssel más helyütt is találkozhatunk a magyar jogirodalomban: „Századokon keresztül imádságoskönyve, bibliája volt a *Tripartitum* a jussát kereső magyar embernek.” (*Ladányi Béla: Nemzeti jog és törvényhozás. Előismeretek a pozitív jog- és állambölcselethez és a törvényhozáshoz. Athenaeum, Budapest, 1895. 157. o.*)

4 *Werbőczy István: Tripartitum opus juris consuetudinarii regni Hungariae/Magyarország szokásjogának hármaskönyve. (Az eredeti kiadás latin szövegét közölte, magyarra fordította, jegyzetekkel és a mű történetének megírásával kísérte: Csiky Kálmán) M. Kir. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1894. 27–28. o.*

5 Uo. 30. o.

mind arra, ami a levegő-égben, a földön és a tengeren találtak.”⁶ Majd a keresztény (Aranyszájú Szent János, Szent Ágoston, Aquinói Szent Tamás) tanításoknak megfelelően – bár nem a *lex*, hanem a *jus* kifejezést használva – megjegyzi: „Másképpen: természeti jog alatt értjük azt, ami a mózesi törvényben és az evangéliomban foglaltatik; melynél fogva mindenki köteles úgy viselkedni másval szemben, amint akarja, hogy más viselkedjék ő irányában; és tilos mással olyat tennie, amit nem akar, hogy más tegyen övele.”⁷ De találkozunk az isteni jog (*jus divinum*), más helyütt isteni törvény (*lex divina*) fogalmával is, mely a természeti jog emberre való vonatkozását jelenti.⁸ Végül említést tesz az ember alkotta törvényekről (*lex humana*), illetve azoknak az isteni törvényekhez való viszonyáról, mely szintén a középkori skolasztikus nézeteket tükrözi: „Az emberi törvényeknek... az isteni törvényekből kell származniok. Mert csak az oly köztársaságban [*respublica*] lehet jó rend, mely az isteni törvény által szabályozott törvények szerint kormányoztatik. Ezért az isteni törvénnyel ellenkező törvény sem a nép helyeslése, sem a hosszan tartó szokás által sem válik érvényessé.”⁹ Míg az isteni törvények a „természetes éssen”, az emberi törvények az „emberi erkölcsökön és szokásokon” alapulnak. Werbőczy szándéka természetesen nem terjedt ki egy koherens természetjogi doktrína kifejtésére. Gondolatainak felidézése csupán arra alkalmas, hogy bemutassa a korszak jogi közgondolkodásának néhány sarkalatos elemét. Összegzés gyanánt azonban megállapítható, hogy a *Tripartitumból* kitetsző jogszemlélet az említett természetjogi hagyományt követő, fogalomhasználatában nem következetes, a pozitív (szokás-) jog eredetét és érvényességét magyarázni kívánó, különösebb elméleti okfejtésre nem törekedő sajátosságokkal bír. Werbőczy munkája és a XVI. század végén először kiadott *Corpus Juris Hungarici* a hazai jogi gondolkodásban kizárólagos uralmat nyert, kevés esélyt hagyva az elméleti, teoretikus jogtudósok és tanaik számára.¹⁰

6 Uo. 29. o. Vö. Justinianus császár institúciói. I. 2. (Ford.: *iff. Mészöly Gedeon*) Tankönyvkiadó, Budapest, 1991. 14. o.

7 Werbőczy István: *Tripartitum*... 30. o.

8 Vö. uo. 30., 36–37. o.

9 Uo. 36–37. o.

10 „Werbőczy Hármaskönyve és a XVI. század végén kiadott *Corpus Juris Hungarici*, oly kizárólagos uralmat nyert a jogi gondolkodás felett, hogy tanainak és cikkeinek magyarázata épp úgy kitöltötte az eredeti gondolkodásra és alkotásokra képtelen, de nem is hivatott tanárok és oktatók munkásságát, mint a *Corpus Juris Civilis* és *Canonici*, de ezeken felül még azzal a nagy előnnyel is bírt, hogy a legjobb előkészítés volt az életre.” (*Eckhart Ferenc: A jog- és államtudományi kar története 1667–1935. A királyi Pázmány Péter Tudományegyetem története. II. köt. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1936. 7. o.*)

Az általános értékelések közül említésre méltó Moór Gyula summázata: „Werbőczy Hármaskönyve 1848-ig pozitív jogként érvényesült és óriási hatást gyakorolt a magyar jogi felfogásra. Ennek tulajdonítható nemcsak az, hogy a római jog recepcióját Magyarországon el lehetett kerülni, hanem az is, hogy természetjogi spekulációk sem nyertek soha jelentősebb befolyást a magyar jogtudományra. A magyar jogi gondolkodás évszázadokon keresztül inkább igazodott Werbőczy-hez, mint absztrakt filozófiai spekulációk után.” (*Moór Gyula: A jogbölcselet problémái... 43. o.*)

Az egy évszázaddal később, 1619-ben Kitonich János (1561–1619)¹¹ által közzétett *Directio methodica*,¹² – mely a korabeli peres eljárások összefoglaló gyűjteményéül és tankönyvül is szolgált –, Werbőczyhez hasonló módon merített római jogi forrásokból, s hivatkozott többek között Cicero, Gellius, Ovidius, Livius, Varro műveire. Ebben az időszakban nem volt ritka, hogy konkrét jogviták elbírálásakor római jogi szerzőket, vagy akár Justinianust idézték forrásként egy-egy döntés meghozatalakor.

A magyar jogbölcseleti gondolkodás újkori történetében fontos intézményes változást hozott az eredetileg 1635-ben teológiai és bölcsészeti karokkal megalapított, majd 1667-ben jogi karral (*facultas juridica*) bővített nagyszombati egyetem. Míg a korábbi sikertelen hazai egyetemalapítási kísérletek nem gyakoroltak semmilyen hatást a jogtudományra, addig az első jogi felsőoktatási intézményben folyó oktatási tevékenység már jelentősen befolyásolta a magyar jogi gondolkodás további fejlődését. A kar alapításánál és oktatási struktúrájának kialakításánál a már jól ismert gyakorlati szempontok és irányultság figyelhető meg. Az alapítók nem követték a nyugat-európai, de még a bécsi példát sem, alapvetően a hazai jogélet praktikus szükségleteit akarták kielégíteni. A kar négy tanára közül ketten a hazai jogot (*jus patrium*), közülük az egyik az anyagi jogot, míg a másik kifejezetten a „honi gyakorlati jogot vagy törvénykezést” oktatta. További egy-egy professzor pedig kánonjogot, illetve római jogot adott elő.¹³ A magyar jogi felsőoktatásban a felvilágosult abszolutista reformokig főképpen a római jog művelése részeként megjelenő elméleti képzés, valamint a gyakorlat-orientáltság tradíciói ötvöződtek, többnyire előtérbe helyezve az utóbbi igényeit. Ez idő tájt a természetjogi tanok oktatása – akár csak az említés szintjén is – a négy tanszék professzorán múltott. A felnövekvő jogásznemzedékek e téren csupán véletlenszerűen juthattak jogbölcseleti ismeretekhez.¹⁴

A korabeli természetjogi tanok közvetítésére jó példa a bölcséleti tárgyú írásairól ismert Illyésházy (Illésházy) György (1625–1689) felvidéki főnemes

11 Életéről és munkásságáról lásd bővebben: *Gedeon Magdolna*: Kitonich János (1561–1619) In: *Hamza Gábor* (szerk.): *Magyar jogtudósok*. III. köt. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2006. 13–21. o.

12 *Kitonich János*: *Directio methodica processus iudicarii juris consuetudinarii incltyi regni Hungariae*. Tyrnaviae, 1619.

13 Vö. *Pauler Tivadar*: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez...* 1–2. o., illetve *Pauler Tivadar*: *A budapesti Magyar Kir. Tudomány-egyetem története*. Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Budapest, 1880. 22–23. o.

14 A magyar bölcséleti (filozófiai, teológiai, jogbölcseleti) gondolkodás történetéről, jelentősebb alakjairól lásd *Mészáros András* értékes munkáit: *A filozófia Magyarországon*. A kezdetektől a 19. század végéig. Kalligram, Pozsony, 2000.; *A felső-magyarországi iskolai filozófia lexikona*. Kalligram, Pozsony, 2003.; *Iskolai filozófia Felső-Magyarországon a XIX. században*. In: *Iskolai filozófia Magyarországon a XVI–XIX. században*. (Szerk.: *Mészáros András*) Kalligram Könyvkiadó – Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, Pozsony, 2003. 25–47. o.

1640-ben megjelent munkája,¹⁵ vagy Szentiványi Márton (1633–1705) a nagyszombati egyetem polihisztor professzorának a természetjogról is értekező három kötetes műve,¹⁶ továbbá Lehotay András (?–1734) a nagyszombati egyetem hazai alaki jog oktatását ellátó professzorának 1694-ben közzétett, ma már nem föllelhető írása, melyben nyilvánosan értekezett a természetjogról.¹⁷ Némileg később, szellemiségében azonban ezen időszakot idéző gondolatokat fogalmazott meg előadásában Lehotay egykori tanártársa Kregár István László (?), aki 1735-től volt a nagyszombati egyetem hazai anyagi jog tanára. A természetjog szerinte „az Istentől az emberekbe oltott helyes észnek dictatuma, amely megparancsolja mindazt, ami bensőleg jó és megtiltja mindazt, ami bensőleg rossz.”¹⁸ Mindez jól tükrözi a skolasztikus természetjogi gondolkodás élő jelenlétét. De szintén itt kell megemlíteni Bossányi Farkas (1669–1726) nagyszombati, majd kassai jezsuita bölcész, teológus jogfilozófiai fejtegetéseit 1706-ból,¹⁹ illetve Köleséri Sámuel (1663–1732) erdélyi bölcész, teológus, orvos 1723-ban napvilágot látott értekezését.²⁰

XVIII. századi fejlemények

Az elméleti alapokat tekintve ekkortájt Hugo Grotius (1583–1645) *A háború és béke jogáról* (De jure belli ac pacis) című 1625-ben közzétett művében lefektetett tanok képezték a kötelező és megkerülhetetlen kiindulópontokat. A keresztény teológiától függetlenedő, a természetjogi parancsokat az emberi természetből levezető jogfelfogás alapozta meg az újkor kezdetén a jogbölcseletet mint önálló tudományos diszciplínát. A grotiusi tanok a XVII. század második felétől főleg a korabeli német jogtudományban találtak termékeny talajra. A természetjog racionalista magyarázatának meghatározó alakjai sorában Samuel Pufendorf (1632–1694), Christian Thomasius (1655–1728) és a leibnitzi filozófiai és jogi tanokat leginkább követő Christian Wolff (1679–1754) nevét kell megemlíteni, akik jelentős hatást gyakoroltak a magyar jogbölcseleti gondolkodás kialakulására. Mindhárman jogászokként, egyetemi professzorként művelték és egyben ala-

15 *Illyésházy György*: Disputatio de iustitia originali. Trenchinii, 1640.

16 *Szentiványi Márton*: Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea. (In tres partes) Tyrnaviae, 1689–1709. (Vö. *Pauler Tivadar*: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez... 26–27. o.)

17 *Lehotay András*: Dissertatio iuridica de statu hominum, consistente primo in libertate, et huic opposita servitute. 1694. (Vö. *Eckhart Ferenc*: A jog- és államtudományi kar története... 17. o.)

18 *Kregár István László*: Tractatus theoreticopracticus in tripartitum juris Hungarici decretum. Tyrnavie, 1749. Lásd erről még: *Eckhart Ferenc*: A jog- és államtudományi kar története 1667–1935... 20–21. o.

19 *Bossányi Farkas*: Tripartitum juris philosophici actibus logicis principia tradens. Tyrnaviae, 1706.

20 *Köleséri Sámuel*: Axiomata juris naturae officii. Cibinii, 1723.

pozták meg a természetjogot, mint a filozófiától és teológiától elkülönülő önálló jogtudományi diszciplínát.

Közülük elsősorban Wolff munkásságát kell kiemelni, aki a porosz Nagy Frigyes-féle felvilágosult abszolutizmus vezető jogi teoretikusaként minden fajta radikális polgári törekvést elhibázottnak tartott. Leibniz követőjeként azt vallotta, hogy az emberi lények legmagasabb rendű kötelezettsége az erkölcsi tökéletesedés és az ebből származó boldogság keresése. Maga a természet kényszerít bennünket, hogy keressük azt, ami bennünket és másokat boldogít. Ez a legfőbb természetjogi parancs, ebből vezeti le Wolff a természetjog értelmét. A természetjog alapelveinek megvalósításából konstruálja a pozitív jog hatalmas rendszerét. Felfogása szerint az embereket egy jó szándékú és atyai szuverénnek kell kormányoznia, akinek a béke, a biztonság és az emberek megelégedettségének a megvalósítása a feladata, mely az életviszonyok lehető legteljesebb szabályozása révén érhető el. A közjó ilyen értelmű megvalósítása csak paternalista állami eszközökkel valósítható meg, mellyel az individuális szabadság nem egyeztethető össze. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy a teljes szabadság állapotában az öntökéletesség nem érhető el. A felvilágosult abszolutizmus korabeli rendszereiben e nézetek hamarosan a hivatalos jogi ideológiát jelentették.²¹ Nem véletlenül nevezték kritikusan e felfogást „feudális”, illetve „denaturált természetjognak”.²²

A Wolff-féle természetjog, mint a Grotius–Thomasius–Leibnitz fémjelezte tételek „ügyes és nagyszabású” összefoglalása és szintézise majd másfél évszázadon át igen nagy hatást gyakorolt honi jogi gondolkodásunkra. A nagy népszerűsége és tekintélyre szert tett tanok Wolff nyomán önálló, az ún. Leibnitz–Wolff-féle természetjogi iskolává váltak.²³ Az iskola magyar szempontból legfontosabb és egyben legnagyobb hatású alakja Karl Anton Martini (1726–1800)²⁴ volt, aki egykoron II. József és II. Lipót nevelőjeként, majd Mária Terézia bizalmasaként 1753-ban Bécsben – a Habsburg Birodalom központjában – az ekkor megalapított természetjogi tanszékre kapott professzori kinevezést. A birodalom részét képező korabeli Magyarország Ausztriától való függősége gazdasági, politikai, kulturális és tudományos területen egyaránt érvényesült. Így a jogbölcseleti gondolkodás fejlődéstörténetére ez idő tájt óhatatlanul az osztrák (német) hatás nyomta rá bélyegét.

21 Vö. *Pruzsinszky Sándor*: Természetjog és politika a XVIII. századi Magyarországon. Batthyány Alajostól Martinovicsig. Napvilág Kiadó, Budapest, 2001. 10–12. o.

22 Utóbbi meghatározást *Szabó Imre* használta: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon... 27. o.

23 Vö. *Finkey Ferenc*: A tételes jog alapelvei és vezéreszméi... 126. o.

24 *Martini, Karl Anton*: Positiones de lege naturali. Viennae, 1767. (Buda, 1795); Erklärung der Lehrsätze über das Naturrecht. Wien, 1787. (Martini természetjogi nézeteiről és munkásságáról – nem kevés fenntartással – lásd bővebben: *Szabó Imre*: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon... 39–45. o.)

Martini műveiben a természetjog forrásaiként az erkölcsi érzületet, illetve a tapasztalás által támogatott józan észet említi. A jog társadalmi céljait illetően a Wolff-féle „tökéletesedési” premisszából indul ki, de az állam keletkezését megelőző „természetes állapot” nagyobb hangsúlyt kap elméleti okfejtésében: „A természetnek állapotjában minden embernek, a maguk megtartásukra, tökéletesebbé való tételükre, egymáshoz hasonló jussok volt...”²⁵ Sőt ugyanitt – Hobbes, Locke elméleti kiindulópontjához hasonlóan – az egyenlőség és a függetlenség állapota jellemezte az emberek egymáshoz való viszonyát.²⁶ A szerződési elmélet híveként azt vallotta, hogy ezt az eszményinek tekinthető állapotot az emberi természet hibái torzították el, ezért az egyes individuumok a biztonság megteremtésének vágyától vezérelve, önkéntes szerződés folytán hozták létre az államot. Mindezt egyetlen szerződés keretében, mely magában foglalja az egyesülési (pactum unionis) és az alávetési (pactum subiectionis) aktust. E szerződés elégséges aktus az állam, a közhatalom létrehozására – s mögötte az uralkodói akaratnak való alárendelésre és a feltétlen engedelmességre²⁷ –, mely visszafordíthatatlan felhatalmazást jelent. Sőt a későbbiekben gyakorlati jelentőségre szert tevő kijelentést is megfogalmaz, miszerint a hatalom megszerzése nem függ a koronázástól vagy hitlevél kiállításától. A *ius resistendi* kérdésében szintén az abszolút hatalom igényeit szem előtt tartva foglal állást. Azt vallja, hogy az alattvalóknak általában nincs ellenállási joguk, még akkor sem ha sérelmet szenvedtek volna, kivéve a zsarnoki hatalom ellen. A közjó biztosítása érdekében gyakorlatilag korlátlan állami beavatkozást tart indokoltnak, mely a korabeli abszolutista rendszernek minden tekintetben megfelelt. Így nem véletlen, hogy a XVIII. század 70-es éveitől Martini művei váltak az osztrák egyetemeken és a nagyszombati jogi fakultáson kötelező tananyaggá és egyben a hivatalos jogi ideológia forrásaivá.²⁸ Martini értékeléséhez álljon itt Eckhart Ferenc megállapítása: „Munkáiban inkább tehetséges compilatornak, mint úttörőnek bizonyult, aki elődjei, Pufendorf és Wolff munkáiból szó szerint vett át részleteket. Mindazonáltal ő a XVIII. század második felének kétségen kívül egyik legjelesebb jogásza Ausztriában, akinek befolyása nemcsak az egyetemen, hanem a kormánykörökben, főleg az udvarnál, igen nagy volt.”²⁹

A magyar jogbölcséleti gondolkodás legelső szárnypróbálgatásai a Wolff-Martini-féle tanokhoz kötődtek.³⁰ Pauler Tivadar szerint Martini tételét „aristo-

25 Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja, melyet német nyelvből magyarra fordított és a maga költségén kiadott Dienes Sámuel. Bétsben, 1792. 124. o.

26 „A természet állapotjában nem volt fő uraság, mint hogy az az egyenlőségnek, a senkitől nem való függésnek állapotja volt.” (Uo. 442. o.)

27 „Aki az államba belépett, aláveti természetes szabadságát a közös uralomnak és kötelezi magát, hogy mindenben engedelmeskedik, ami az uralkodónak tetszeni fog.” (*Karl Anton Martini: Lehrbegriff des allgemeinen Staatsrechts*. III. köt. Wien, 1783. 41. o. (Fordította: Szabó Imre)

28 Pauler Tivadar: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez... 105. o.

29 Eckhart Ferenc: A jog- és államtudományi kar története 1667–1935... 72. o.

30 Lásd erről összefoglaló jelleggel: Pauler Tivadar: Észjogi előtan. (Harmadik javított kiadás), Athenaeum, Budapest, 1873. 103–105., 159–161. o.

telesi tekintéllyel” ruházták fel, gondolatait kódexként idézték, s a jogbölcseletet oktatók „elveinek legtöbbnyire kéziratban maradt commentárok általi bővebb magyarázatára szorítkoztak.”³¹

A nyomtatásban megjelent további korabeli jogbölcseleti tárgyú művek elsősorban Martini tételeinek egyszerű bemutatásaként, illetve magyarázataként értekelhetőek. Közülük a legjelentősebbek Roys Ferenc (1713–1768)³² nagyszombati, később bécsi jezsuita bölcselet és teológiai tanár, Lakits (Lakics) György Zsigmond (1739–1814)³³ az ismert kánonjogász egyetemi tanár, továbbá Brezanóczy Ádám (1751–1832)³⁴ kassai, majd pozsonyi jogakadémiai tanár, később a pesti egyetem jogbölcselet professzora munkája. A kisebb terjedelmű értekezések közül kiemelendő Rosos Pál (1751–1809)³⁵ bölcseleti és teológiai doktor, később veszprémi püspök írása. Említésre érdemes, hogy a hivatalos – azt radikális (!?) beállítottságúnak tekintő – jogi ideológiával szembehelyezkedő művek is keletkeztek a XVIII. század végén. A Wolff–Martini-féle felfogással szemben skolasztikus szellemiségű erkölcsstani fejtegetéseket tartalmazó művek közül kiemelésre méltó Filó János (1722–1786)³⁶ esztergomi kanonok és Adámi (Nepomuk) János (1738–1821)³⁷ pozsonyi, majd nagyszombati jogakadémiai tanár korabeli könyve.³⁸

Fontos itt megemlíteni, hogy már ez idő tájt olyan jogtudósok is voltak, akik a hivatalos jogfelfogást nem a skolasztikus hagyomány, hanem az újkori természetjogi hagyomány klasszikusnak tekinthető nézetei alapján kritizálták. Vuchetich Mátyás (1767–1824)³⁹ a kassai jogakadémia büntetőjog tanára, majd a pesti egye-

31 Uo. 105. o., illetve Werner Rudolf. A bölcsészeti jogtudomány történelme... 195. o.

32 *Roys Ferenc*: Ethica et jus naturae in usum auditorum philosophiae conscripta cum appendice seu dissertatione. I–II. Viennae, 1755. és 1761.

33 *Lakits György Zsigmond*: Institutio elementorum juris naturalis in usum gymnasiorum et scholarum. Budae, 1778. (Névtelenül jelent meg Lakits gimnáziumok számára írt természetjogi tankönyve.)

34 *Brezanóczy Ádám*: Explanatio juris naturae, publici universalis et gentium. I–II. Posonii, 1795. (Második kiadás: Pestini, 1824.) Munkásságáról lásd bővebben: *Szabó Imre*: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon... 49–51., 54–55. o.

35 *Rosos Pál*: Dissertatio juris publici universalis de interna rerum publicarum securitate. Pestini, 1777.

36 *Filó János*: Jus naturae pro novello in vinea domini operario deductum ex demonstrato fine hominis. Budae, 1781. (Munkásságáról lásd bővebben: *Szabó Imre*: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon... 48–49., 53–54. o.)

37 *Adámi János*: Systema anti-philosophicum de origine civitatis. Posonii, 1801. (Adámi műve alapvetően állambölcseleti kérdésekkel foglalkozik.)

38 A vizsgált korszak – XVIII. század utolsó és a XIX. század első harmada – magyar magánjogtudománya jogbölcseleti alapjairól lásd: *Peschka Vilmos*: A magyar magánjogtudomány jogbölcseleti alapjai. Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője II. köt. (1959) 1–2. sz. 38–41. o. (Újból megjelent: *Peschka Vilmos*: Jog és jogfilozófia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 373–425. o.)

39 Vuchetich Mátyás fő jogbölcseleti tárgyú műve: De origine civitatis. Cassoviae, 1802. (Életéről és munkásságáról lásd: *Pauler Tivadar*: Vuchetich Mátyás. In: *Pauler Tivadar*: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez... 103–110. o.; *Jencs Árpád*: Vuchetich, a horváth–magyar büntetőjogász. (1767–1824) In: Jogi professzorok emlékezete. Sárkány-nyomda, Budapest, 1935. o. 37–43. o.; *Szabó Imre*: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon... 55–57. o.)

tem természetjog, magán- és közjog professzora a XVIII–XIX. század fordulóján a grotiusi tanok védelmére kelve igyekezett a hivatalos felfogással szemben az „eredeti” elvek időszerűségét hangsúlyozni. Halála előtt azonban nem sokkal – 1820-ban – már a bécsi egyetemen Martini egykori utóda, Franz Zeiller közvetítette kanti tanok korszerűségéért szállt síkra.⁴⁰

A hazai elméleti jogi irodalom korai termékei mellett külön kiemelésre érdemes a legelső magyar nyelven megjelent jogbölcészeti mű.⁴¹ A *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* című terjedelmes kötet nem volt más, mint Martini *Positiones de lege naturali* műve német nyelvű változata második kötetének 1792-ben kiadott fordítása, mely – az egykor a heidelbergi egyetemen tanuló és akkoriban az erdélyi udvari kancelláriánál tevékenykedő – Dienes Sámuel jóvoltából készült el.⁴² Ugyancsak itt kell megemlíteni Újfalusy Nep. János (1790–1849) ügyvéd, a pesti jogi kar „helyettes” tanárának nevét, aki ugyancsak a Martini-féle tanok kommentálójaként vált ismertté.

40 Vö. *Jencs Árpád*: Vuchetich... 42. o. Említésre méltó, hogy az első hazai jogbölcseleti kérdéseket is érintő vita – a XIX. század legelején – Adámi említett műve kapcsán folyt a magyar jogirodalomban. Adámi álláspontjával szemben Brezanóczy (*Vindiciae systematis philosophici de origine civitatis contra systema anti-philosophicum* Jannis Adámy. Posonii, 1801.) és Vuchetich (*De origine civitatis*) fejtette ki ellenvéleményét. A vitából végső soron a Martini-féle „hivatalos” jogbölcseleti nézőpont került ki győztesen. Vö. *Szabó Imre*: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon... 54–57. o.

41 A magyar nyelvű jogirodalom megjelenését nagyban akadályozta, hogy mind a joggyakorlat, mind a tudomány művelésének és oktatásának nyelve a XIX. század elejéig – egyes kivételek esetében a század közepéig (pl. Virozsil Antal) a latin volt. A hazai állapotok e tekintetben jelentősen eltértek más közép-európai országokétól is, ahol a nemzeti nyelvek a jogéletben hamarabb elterjedtek. Míg a *Sachsenspiegel* a XIII. század elején német, vagy a hasonló cseh jogkönyvek a XIV. század elején cseh nyelven jelentek meg, addig az eredetileg latin nyelven írt *Tripartitumot* a XVI. század második felében (1565) fordították le magyarra. (Vö. *Kovács Ferenc*: A magyar jogi terminológia kialakulása. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. 85–86. o.) Magyarországon a nyelvújítás idején a korszellem sugallta ösztönzésektől fogantatva jogászaink (jogtudósaink) hozzáálltak a magyar jogi szaknyelv megteremtéséhez. A jogi szaknyelv létrehozatalának végső diadalát az 1844. évi II. törvénycikk jelentette, amely értelmében a királyi leiratok, a törvények és rendeletek, az országgyűlési tanácskozások és valamennyi ítélőszék hivatalos nyelve a magyar lett. (A magyar jogi szaknyelv megteremtéséről lásd: *B. Kovács Mária*: A magyar jogi szaknyelv a XVIII–XIX. század fordulóján. Miskolci Bölcsész Egyesület Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Miskolc, 1995. 23–38. o.)

42 Dienes, mint a mű fordítója az előszóban a következő indokkal magyarázza a hazai jogbölcseleti irodalomban mindaddig egyedülálló vállalkozását: „Ezen könyv is, melyet kezdedben tartván olvasni akarsz, az én foglalatosságaimon kívül, Nemzeti Nyelvünkre általom nem azokért fordított, akik előtt különben is különb különféle Nyelvek esméretesek lévén, a szükséges, és hasznos Tudományokat a magok tiszta forrásokból meríthetik, hanem azokra nézve, akik vagy Tehetségek nem lévén, vagy más akadályok nem engedvén, született Nyelveken kívül más nyelvekkel esméretlenek, és minthogy ilyen hosszas ideig, ezt a Tudományt, amely ezen könyvben tanítatik, illető könyv egy is tudomra Nemzeti nyelvünken ki nem jöhetett, egy ilyen szükséges könyv nélkül mind eddig el lenni kéntelenítettének.” (Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja... v. o.)

*A természeti hármastörvény*⁴³ címmel 1825-ben megjelent könyve – mely utolsónak tekinthető a Martini nézeteit kritika nélkül közvetítő hazai irodalomban⁴⁴ – igazi jelentősége abban van, hogy az addig egyeduralgoló latin nyelvű szakirodalom mellett, illetve a helyett megalapozta a „Természeti Törvény tudománya” magyar nyelven való művelésének és „pallérozásának” lehetőségét, továbbá a hazai „fő iskolákban” a jogi stúdiumokkal ismerkedők számára érthető módon igyekezett bemutatni e diszciplínát. A reformkor kezdetén a „hasznos tudományoknak hazai nyelven való előmozdítása” az ekkortájt megfogalmazódó nemes célok sorába illeszkedő vállalkozás volt.⁴⁵ Mindazonáltal tudományos művek magyar nyelven való közzététele már ezt megelőzően, főképpen a református felekezetű intézményekben sem volt ismeretlen. Sőt Újfalusyt megelőzően találkozhatunk már magyar nyelvű önálló jogbölcseleti munkával. Így Sz. Szilágyi János kantianus szellemben a természeti törvény tudományáról a máramarosszigeti gimnázium tanulói számára 1813-ban írt tankönyvét⁴⁶ tekintjük az elsőnek ebben a sorban, mely munkának bevallott szándéka volt, hogy a latin nyelvvel szemben megteremtse a hazai igényeknek megfelelő nemzeti nyelven való tudományművelést, ezzel is szolgálva a társadalmi emancipációs folyamatot.⁴⁷

Ami Újfalusy könyvét illeti, természetjogi felfogását jól példázzák a törvények fajtáiról kifejtett gondolatai. Különbséget tesz „Isteni” és „Emberi”, illetve az ész által megismerhető „természeti” és a grótiusi értelemben „valaki akaratjától” függő „hozott (lex positiva)” törvények között. Az isteni és természeti törvények közötti kapcsolatáról az vallja, hogy mivel a természet Istentől száрма-

43 *Újfalusy Nep. János: A természeti hármastörvény.* Pest, 1825. (Munkásságáról lásd bővebben: Szabó Imre: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon... 57–60. o.)

44 „[A] Bétsi Univerzitásnál ugyan ezen tudománynak rendes oktatója vala Martini Károly Antal, a ki is fáradhatatlan szorgalmatosságával, és ritka példájú okosságával a Természeti Törvényről való munkát ama híres Grotzius munkájának módjára adott ki... Azért mi is e jelen való munkánkban azon halhatatlan nevű, s ritka tudományú férjfinak nyomdokait leginkább követni feltettük magunkban, meg lévén arról győzöttetve, hogy annak útmutatása után a mi feltett célunkat legkönnyebben elérhetjük.” (Uo. 34. o.)

45 Vö. uo. IX–XIII. o.

46 *Sz. Szilágyi János: Oskolai tanító könyv a tétető (practica) philosophia második része. Természeti törvény tudomány (Jus naturae) vagy: azon törvényeknek és jussoknak tudományos előadása, melyek a józan okosságból veszik eredeteket, egyenesen.* Szigeth, 1813.

47 Érdemes hivatkozni a könyv olvasókhöz írt szerzői előszavából, mely a tudományozás magyar nyelvű művelésének indokairól így szól: „Ha valaki azt tenne hibául, hogy így lévén, még Magyar Hazánkban, kivált a Törvény Tudományok állapotja, nem magyarul, hanem deákul kell vala írni kivált a Természeti Törvény Tudományára Vezér-Könyvet: – Gondolja meg azt ezen Érdemes Olvasó, hogy e mellett is az a kötelessége minden Hazáját boldogítani kívánó Hazafinak, hogy mentől elébb tegye szükségtelenné az olyan dolgokban a deák Nyelvet, melyeknek tudása minden rendű, s állapotú embernek átaljában szükséges... A deák mester szók kitételeben meg lehet, hogy hibáztam ezen Könyvben; de annak a magyar Nyelv mostani állása az oka; és ezért sok oly deák kitételeket meghagytam, mellyek helyett jobbat nem találtam magyarul...” (Uo. 8–9. o.)

zik, ezért a természeti törvények is isteninek tekintendők. A „hozott” törvények típusait tekintve a törvényhozó személyére tekintettel megkülönbözteti az emberieket és az istenieket.⁴⁸ A természeti törvények jellemzésekor a „teremtett dolgok” céljainak bemutatásakor részben a sztoikus, illetve a középkori skolasztikus természetjogi hagyományra jellemző érveléssel találkozunk: „... Isten az embert mint eszes állatot, következőképpen a szabadakaratos tselekedetekre alkalmasnak teremtette, már az ő böltsége hozta magával, hogy ugyan azon embernek bizonyos rendszabályokat is adjon, melyekkel az ő tselekedeteit alkalmaztatván, ama ditsőséges feltett tzelnek, melyre a mindenhatótól alkottatott, megfeleljen. Hogy pedig azon természeti erköltsi végzetek legyenek, onnan elegendőképpen kitetszik, hogy azokat az ember Természetéből egyedül a józan észnek segedelmivel megismerhetjük. Amit is annál bizonyosabban állíthatunk, mennél világosabban látjuk, hogy minden teremtett valóságoknak, úgymint égnek, földnek, és azokban foglalt dolgoknak, vagynak bizonyos rendszerént való mozgulásaik, úgy, hogy soha egyik a másikat az ő természeti útjában meg nem gátolja, hanem mindenik a maga regulájában megmaradván, az ő természeti feltett tzeljének eleget tészen.”⁴⁹ E felfogás igazából nem lép túl az egyébként nagyra értékelt grótiusi tanokon. Mindezt jól bizonyítják azok a megállapításai, melyek a józan ész Isten szavának tekinti, vagy amikor más helyütt azt írja, hogy „Istent követni annyi légyen, mint az észnek engedelmeskedni.” És hogy megvilágosodjon számunkra, mit jelent a címben megnevezett „természeti hármastörvény”, érdemes hivatkozni a szerző rövid, összefoglaló megállapítását, melyben a leibnizi öntökéletesítés gondolata is benne rejlik: „1-ső: Tselekedjed továbbá azt, ami a te megtartásodra, s tökéletesítésedre szükséges, az ellenkezőt pedig kerüljed. 2-dik: Tselekedjed végtére azt is, ami a te felebarátodnak javára, s tökéletességére szolgál, ami pedig kárára lehetne, azt eltávoztassad.”⁵⁰

Újfalusy műve Magyarországon a legutolsó olyan munka, amely következetesen ragaszkodott Martini tételeihez. Sőt e könyv az utolsó – az egyetemi oktatásban is alkalmazott – kiadvány, mely a kantiánus tanok térhódítása idején egy már idejétmúlt jogi teória népszerűsítésére vállalkozott.

A felvilágosult abszolútizmus uralkodói számára az államról, hatalomról és jogról szóló Martini-féle tételek minden tekintetben megfeleltek, így nem véletlen, hogy az ilyen szellemiséget képviselő természetjogi tanokat, mint kötelező diszciplinákat felvették a jogi fakultások tanrendjébe. A jogbölcseleti nézetek ezen formája alkalmasnak bizonyult arra, hogy segítségével egyrészt lojális állami hivatalnokokat neveljenek, másrészt pedig megindokolják az uralkodó jogainak további kiterjesztését. Ezek a megfontolások vezették Mária Teréziát,

48 *Újfalusy Nep. János: A természeti hármastörvény...* 150–151. o.

49 Uo. 156–157. o.

50 Uo. 178–179. o.

amikor – a freiburgi (1716) és prágai (1748) példát követve – 1753-ban a bécsi egyetemen tanszéket alapított, illetve amikor 1760-ban a nagyszombati egyetem jogi karán bevezette a természetjog oktatását az első éves joghallgatók számára „naponként délután 2-3. óráig”. Az első hazai jogi karon a tárgy előadására a római jog professzorát kötelezték, aki ezért tanártársai fizetésének több mint másfélszeresét kapta.⁵¹ A stúdium oktatását 1761-ben az előírásoknak megfelelően Szedmáky Mihály a római- és hűbérjog tanára kezdte meg.⁵² A királyi helytartótanács ugyanekkor arról is rendelkezett, hogy a joghallgatók mellett a papnövendékek is kötelezően hallgassák a természetjog tárgyat. Az uralkodói akarat azonban nem találkozott feltétlen egyetértéssel. Mint ahogy ez idő tájt a politikai közéletben a rendek nem tudtak azonosulni még az ilyen természetjogi tanokkal sem, ugyanilyen megfontolásból a nagyszombati jezsuiták a maguk eszközeivel igyekeztek ellenállni a természetjogi elvek oktatásának.

Az önálló nagyszombati természetjogi – pontos nevén: természeti, magán- és közjog nevű – tanszék alapításával 1770-ig kellett várni.⁵³ A helytartótanács rendelkezése szerint a tanszék felállításakor „mindenben a bécsi egyetem intézményei szolgáljanak zsinórmértékül”, így különösen az előadandó tananyag és a „vitatott tételek” tekintetében feltétlenül követni kellett a mintául szolgáló intézmény gyakorlatát. A tananyagra vonatkozóan a határozat konkrétan megjelölte, hogy Martini mely műveit tanítsák, illetve a tudományszak irodalmából Grotius fő művének megismertetésére hívta fel a figyelmet, mely utóbbi kitétel az egyetem, illetve a katolikus egyház előjáróinak tiltakozását vonta maga után, mivel Grotius korszakos alkotását az egyház már ezt megelőzően indexre tette. Ezzel egyidejűleg a természet-, közönséges állam- és nemzetközi jog – a bécsi egyetem példájára – az első jogtudori szigorlat tárgyává lett.⁵⁴ A stúdium jellege és a tananyag tekintetében ugyanez jellemezte a hazai akadémiákon (Eger, Kézsmárk, Kolozsvár, Sárospatak, Zágráb) folyó jogi oktatást is.⁵⁵

A természetjogi tanszék első professzora a bécsi egyetemen végzett németalföldi származású Johann Heinrich Van der Hayden volt, majd őt ugyancsak rövid ideig Stuhr József Fülöp (?) követte. 1775-ben kettévált a természetjogi tanszék és a továbbiakban a természetjogot a római jog történetét és institúcióit is

51 *Pauler Tivadar*: A budapesti Magyar Kir. Tudomány-egyetem története... 24. o.

52 *Pauler Tivadar*: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez... 281. o.

53 Hasznos itt utalni Werner Rudolf egykori kassai jogakadémiai tanár 1875-ben megfogalmazott gondolataira: „Hazánkban épp úgy mint egyéb országokban a természetjog, illetőleg a jogfilozófia tanulása s irodalmi művelése csak akkor kezdetét meg, midőn a felsőbb tanintézetek föllállításával a bölcselkedési szellem mindinkább elterjedt s később a természetjognak is... külön tanszék lőn föllállítva.” (*Werner Rudolf*: A bölcsészeti jogtudomány történelme... 194–195. o.)

54 Uo. 281–283., 286. o.

55 Vö. *Újfalusy Nep. János*: A természeti hármastörvény... 36. o.

előadó Demién (Demjén) Antal (1744–1833),⁵⁶ kis megszakítással – ekkor Petrovics József (1751–1818) a diszciplína megbízott előadója – majdnem negyedszázadon keresztül oktatta. Az egykori feljegyzések szerint a természetjog oktatásának alacsony volt a presztízse és meglehetősen kevesen hallgatták. Így nem véletlen, hogy az 1777-es első *ratio educationis* az egyetemen kívül még öt királyi akadémián rendelte el a természetjogi tanszék felállítását, ettől remélve a helyzet megváltozását. Szintén ebben az évben döntött úgy az uralkodó, hogy Budára, a királyi palotába helyezi át a nagyszombati egyetem székhelyét, mely néhány évvel később Pesten (1784) talált végleges otthonra. A XIX. század első évtizedében Hirs Mihály (1750–1809),⁵⁷ majd pedig közel két évtizeden keresztül Markovics Pál (1758–1832)⁵⁸ neve fémjelezte a jogbölcselet egyetemi szintű oktatását. Az eddig említett tanárok – egészen Szibenliszt Mihály 1829 végétől kezdődő „helyettes” tanárságáig – többnyire a legcsekélyebb önállóság nélkül Martini tételeihez ragaszkodva adták elő a jogbölcseletet. A pesti egyetemen az észjog tanítása és művelés terén Virozsil Antal 1832-es kinevezése hozott valóban új korszakot. A jogbölcseleti diszciplína első hazai művelőinek kétségtelen érdeme a korabeli természetjogi felfogás általános tanainak a magyar viszonyokra való alkalmazása. A modern állam és jog alapjának szerződéselméleti magyarázata még a Martini-féle interpretálásban is a reveláció erejével hatott a korabeli Magyarországon.

A XVIII. század végére, a XIX. század elejére a felvilágosodás eredeti gondolataival, illetve a francia forradalom eszméivel legtöbb elemében ellentétes természetjogi felfogás oktatása egyre inkább anakronisztikussá vált. A sokak szemében reakciós és konzervatív jogi teóriával szemben a kanti filozófiai és (ész)jogi tanok kezdtek előtérbe kerülni. Kant korabeli filozófiai és jogbölcseleti jelentőségéről az irányzat egyik kései kiváló gondolkodója Pauler Tivadar ekképp ír: „Kant rendszerének érdemét a gyakorlati bölcsészet körül, még ellenei sem vonták kétségbe; működése épp e téren válpontot képez a régibb és újabb korszak között. A legjelesebb bölcsészeti munka a múltból nem felelt, nem felelhetett meg többé a tudomány következményeinek.”⁵⁹ A kanti tanok előtérbe kerülésével egy új korszak köszöntött be a hazai jogbölcseleti irodalomban.

56 *Demién Antal* fő műve: *Dissertatio inauguralis ex jure Hungarico de eo*. Tyrnaviae, 1776.

57 *Hirsch Mihály* fő műve: *Positiones ex iure digestorum et iure criminali*. Tyrnaviae, 1775

58 *Markovics Pál* fő műve: *Praelectiones academicae de iure naturae*. I–II. Pestini, 1811/12.

59 *Pauler Tivadar*: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez...* 295. o.

Cselényi István Gábor

A Szofia-elv az antik gondolkodásban

A Debreceni Szemle 2007/2. számában örömmel fedeztem fel Hajnádý Zoltán írását *Sophia és Logosz* fogalompárjáról. Az általa mondottakat most egészen más oldalról, az antik gondolkodás világa alapján szeretném végigjárni. Az utóbbi évtized egyik legnagyobb felfedezése számomra a vallástörténet és a vallásfilozófia területén, hogy a Bölcsesség (Szofia, Sapientia, Premudroszty) fogalma megtalálható nemcsak a zsidó-keresztény hagyományban (vö. Bölcsességi irodalom), hanem a többi vallás szótárában is (vö. Pragnya Paramita a buddhistáknál, Radha a Krisna-hitben és Tao a kínai taoizmusban)¹, és alapvető az antik görög bölcséletben, a nyugati vagy a keleti patrisztikában és az újkor eleji nyugati misztikában is, tehát mintegy az emberiség egyetemes kultúrájának egyik kristályosodási pontja lehet. Ami ebben igazán új és döbbenetes az, hogy ezekben a vallástörténeti motívumokban a Bölcsesség (Szofia) többnyire az isteni létteljesítés női, anyai arcaaként mutatkozik meg! Jelen írásomban a görög filozófia és a patrisztika Szofia-elvét szeretném összefoglalni.

A bölcsesség-elv nyelvi alakjai

Mindenekelőtt a bölcsesség-elv nyelvi árnyalatait járjuk végig a klasszikus görög bölcséletben. Nyelvileg nyolc fogalom jöhet szóba: *logosz*, *idea*, *nousz*, *démiourgosz*, *eikon*, *pneuma*, *pszükhé* és *szofia*.

1. A *logosz* a görög *legein* (mond) szóból származik, aminek latin változata a *legere*, jelentése: olvas, számol, beszél; ennek eredménye: a szó, a folyamat: a beszéd; a másik vonatkozás: valaminek az értelme; valakinek az értelme, aki a szó mögött áll; szellem, aki gondolkodni, beszélni képes. Így jutunk el az alkotó emberi vagy isteni szellemig. Viszont a gondolkodó lény értelmi képessége elvezet az ideáig, a következő fogalomig. A Logosz az idea hordozója. A végső eredmény: a világszellem, világértelme, Világlélek.

2. Az *idea*: az *id-wid* gyökből származik (vö. latin *videre*): nézni, rátekinteni valamire, ebből: megragadni a dolgok lényegi tartalmának feltárulkozását. A

1 Schipflinger, Th., Sophia-Maria, München–Zürich, 1988.

dolgok a bennük lévő idea megvalósulásai, amennyiben az eszme az anyagba ereszkedik alá és beletestestül. Az alászálló eszmét *Logosz noétosz*-nak, a materializálódott ideát *Logosz aszthetosz*-nak is nevezték, ilyen értelemben a Logosz és az Idea fogalma egymást átjáró. A *noétosz* (*noein* = gondol, ld. Nousz) a gondolattal felfogható, az *aszthetosz* (*aiszthanesthai* = érzékekkel felfogni, vö. esztétika) a látható, észlelhető. Így a Logosz és a Nousz is egymásba átcsapó fogalmak.

3. A *nousz*, mint láttuk, a *noein*-ből jön (= gondol, ért, átért), így végül is a Logosz végső értelmével azonos, ugyanakkor mind a Logosz, mind a Nousz úgy is szerepel, hogy *idea idearum*, tehát az egyes ideák, lényegiségek átfogó tartalma és megalapozása. Egyeseknél a Nousz a Démiourgossal is azonos.

4. A *démiourgosz* a *démosz* (nép) és *ergó* (tesz, alkot) szóból származik, tehát: teremtő, építőmester, művész, világformáló.

5. Az *eikon* az *eiken* (tükröz) szóból ered, tehát: kép, képmás, hasonmás, tükröződés, ikon.

6. A *pneuma* a *pneuszó* (fúj, lehel, lélegzik, él) szóból származik, akárcsak a latin *Spiritus* az azonos tartalmú *spirare* (lehel) szóból, s az emberben a légies, anyagtalan elemet, a szellemet jelöli.

7. A *pszükhé* a *pszükhein* (hűt, hűsít, elevenít, lelkesít) szóból, tehát: lehelet, szellem, lélek, életerő, szív, hajlam, érzelem, bátorság, kedv. (Hasonló logika mentén alakul ki a magyarban is a lélek szó a lehelésből, a szellem a szélből, csak kicsinyítéssel.)

8. A *szofia* a *szophosz* (bölc, okos, értelmes, ravasz, ügyes) melléknévből származik, tehát: bölcsesség, okosság, ravaszság és művészi képesség. Egyeseknél a *pneuma*, másoknál *pszükhé* a szinonimája. Szofia latin tükröszava a *sapientia*, amely a *sapere* (tud, érez) szóból származik.

A sok oda-visszahatás ellenére úgy áll össze a kép, hogy a logosz, nousz, a démiourgosz, a *pneuma*, a *pszükhé* maga az értelmes alkotó alany, személy, szellemi lény, szellemi szubsztancia, a szofia az értelmi képesség (de úgy, hogy lehet cselekvő alany, és lehet a szellemi folyamat is), és a logosz, az idea, az eikon a szellemi alkotás eredménye. Érdekes „párok” is előtűnnek, melyek a nyelvtani nem szerint is igen pontosak: egyik oldalán áll a logosz, a nousz és a démiourgosz, mint aktív, „férfias” lételvek, másik oldalon a szofia (*sapientia*), a *pszükhé* és az idea, mint „nőies”, befogadó lételvek, a mérleg nyelvét pedig a két semleges nemű szó, a *pneuma* és az *eikon* alkotja, talán mert magán hordozza mindkét oldal jegyeit.

Szűkítsük most a kört a *szofiára*. A görög világban a szofia kifejezés eredetileg inkább etikai és „kézműves” tartalmú, később azonban filozófiai tartalmat kapott a Világlélek alakjában, ahol a Szofia a világ rendező elve, értelemadó tényezője, az *idea idearum* (vö. a főntebb mondottakkal!), és a Démiourgosz társa a teremtésben, s talán épp ezért is veszi át a logosz vagy a nousz egyik-másik jelentéstartalmát.

A világformáló Értelem az antik görög bölcsletben

A filozófiai szintű megfogalmazás előtt már a *mítoszokban* is megjelent a gondolat, hogy a Földet vagy akár az egész világot isteni erő fogja össze, eleveníti meg. A görög mitológiában egy istennő alakjához fűződik ez a motívum, és ez Gaia, a Föld istennője, akit a rómaiak *Gaea*-nak, *Terra*-nak vagy *Tellus*-nak neveztek. Hésziodosz szerint a Gaia a káoszól jött létre. Nőpartner nélkül nemzete Uranosz, az Ég istene, aki aztán feleségül vette, és e frigyből születtek a titánok. Temploma Delphiben volt. Gaia a Föld anyaisztennője, teremtő erő, akitől származik minden élet a földön. Walter Bargatsky szerint minden kultúrában jelen volt hasonló gondolat. A mítoszok, a természetvallások élők vették a világot, ismerték, valóságnak tekintették a mikro- és a makrovilág párhuzamát.²

A mítoszok után a *filozófia* következett. A klasszikus görög bölcslet első perctől az archét, a végső magyarázatot kereste (vö. miléatósziai), és a Szofia, a bölcsesség keresését tűzte ki céljául: Püthagorász (Kr. e. 624–545) a *philo-szofia* (a bölcsességre való törekvés) elnevezést adta e tudománynak (ti. *philein*: kedvel valamit, törekszik valamire). S bár a görögök öröknek vélték az anyagot, kezdetől úgy gondolták, hogy valamilyen isteni rendező erő, értelem alakítja ki a világ arculatát.³ Az antik gondolkodás még nem tisztázza ennek az elvnek ontológiai tartalmát, egybemossa az abszolút és relatív lét szintjét, így az isteni Értelem panteista színezetet nyer.

A Logosz fogalma először Hérakleitosznál tűnik fel (Kr. e. 500 körül), ahol bölcs, ellentéteket magába foglaló világértelem, a mindenség „vállalkozója”, erő, amely mindennek értelmet ad, de amelyet ember nem érthet meg. Az atomisták közül Anaxagorász Nousz-nak nevezi ugyanezt. A Hérakleitosznál meglévő dialektikus elemet Empedoklész viszi tovább: a dolgokat Philotész és Neikosz: Szeretet és Viszály ellentétpárja hajtja.

Platónnál (427–347) a logosz logikai tartalmat nyer, nála a hérakleitoszi Logosz szerepét a Nousz és az Idea veszi át. Kiindulópontja a Nousz, az ideák ideája, melyben minden további idea benne rejtőzik. A maga öseszméjét azután alábocsátja az anyagba, melyet az örök anyagból a világformáló, a Démiourgosz (Nousz) alakít kozmoszá; majd a világszellem (Pszüché, Pneuma, Szofia, az ideák ideája), *pronoia*-val (gondviselés, előrelátás, bölcsesség és erő) formálja meg az anyagból az egyes létezőket, alakítja ki testüket. Így a világ, a kozmosz a materializált ideák ideája, a Világállat, melynek teste az anyagvilág, annak lelke a Nousz mint Világlélek. A világ szép és jó, ahogy Platón a Timaiosz végén biztosít róla bennünket.⁴

2 Bargatsky, W., Das Universum lebt – Die aufsehenerregende Hypothese vom organischen Aufbau des Weltalls. Heine, München, 1978. 85.

3 Cselényi I. G., Filozófia dióhéjban. Esztergom, 2001. 11. sk.

4 Kalokagáthia, vö. a világ jó-volta a teremtésben: Ter 1, a „napok” végén.

Platón volt tehát az első, aki egyetlen nagy élőlénynek tekintette a kozmoszt, amelyet a Világlélek lelkesít át. A Timaiosban így ír erről: „Isten úgy alkotta meg az egyetlen Egészét, messze önálló részekből, mint egy tökéletes, időtől és betegségektől érintetlen, eleven lényt... Úgy illesztette össze a mindenséget, mint ahogy az ember lelkét értelemmel, testét lélekkel ruházta fel, hogy műve a lehető legmagasabb rendű természetben és találékonyságban váljék teljessé. Ezért joggal hirdethetjük, hogy ez a világmindenség egy lélekkel megáldott és ténylegesen értelmes élőlény.”⁵

A másik nagy klasszikus, Arisztotelész (384–322), Platón tanítványa szerint minden egyes létezőben ott szunnyad az *entelecheia* (*en* = -ban, -ben, *telosz* = cél), a belső célprogram. Híres égmodellje szerint a szférák átlátszó, egymásra épülő kristálygömbök formájában keringenek a *Kinészisz akinéton*, a Nem mozgó Mozgató körül, aki tehát mintegy Világszellemként működik. Ez az elképzelés volt uralkodó a középkorban is. De Arisztotelész számára a szférák is élőlények, amelyeket a bennük rejtőző entelechiák, lelkek vezérelnek.

A Kr. e. 300 körül útjára induló Sztoa felfogásában ismét visszatér Hérakleitosz Logosz-fogalma. A kozmosz, a mindenség anyagi valóság, amelyet az immanens Logosz tart mozgásban egyetemlegesen. Egyes hatásait más-más névvel illetik. Fátum, amennyiben az anyag mozgását térben megszabja. Nomosz, amennyiben struktúrát szab neki (vö. természettörvény), Pneuma, amennyiben élteni. A Pneuma jelképe a tűz, dinamikus szellemi erő.⁶ A Pneuma élteni és működteti a lét különféle formáit, afféle általános életelv a szervetlen és főleg a szerves létezőkben, lélek az állatokban, szellem az emberben és világlélek a mindenségben. Ez a világlélek azonban nemcsak élteni a dolgokat, hanem alászáll a mindenségbe és *pronoia* lesz (gondviselő szellem), részeit megtaláljuk mindenben, mint *Logoi szpermatikoi*-t (értelmi magvakat), *ratio seminalis*-okat, melyek már eleve benne vannak a Logoszból, de most alászállanak a dolgokba.

A Pneuma: finom anyagú, éteri, szellemi, hatékony tűzszerű erő (*pür technikon*), melynek legfelső foka a Pronoia-Világlélek, egyik oldalról azonos az egyetemes, immanens Logosssal, másik oldalról úgy is tekinthető, hogy független attól, de azt közvetítő lény. A Pronoia révén az egyes létezők mintegy családias viszonyba kerülnek egymással, egységbe olvadnak, beleértve az embert is. Ez a kozmopolita rokonság a *szümpathüia* (létbeli, fizikai egytermészetű mi-volt), s ezt éljük meg a *szümpatheia*-ban, a minden létezőt egygyé ölelő együttérzésben és rokonság-érzésben.

Eddig a Logosz Kozmikoszról volt szó. De a sztoikusok ismerik a Logosz Orthoszt (az igaz Logoszt) is, és nagy súlyt helyeznek rá. Ez pedig abból áll, hogy felismerjük a Logosz Kozmikoszt különböző aspektusaiban (Fátum, Nomosz, Pneuma), és megéljük a hozzá illő beszédben és életben. A bölcs az az

5 Bargatsky, i. m. 26.

6 Bargatsky, i. m. 26.

ember, aki ismeri a Logoszt, megéli a szümpathüiban és szümpatheiban, ezért nyugalma rendíthetetlen (innen a „sztoikus nyugalom” és ráhagyatkozás). Ezt a vallást ma természetvallásnak, világimmanens és panteista monizmusnak nevezhetnénk. Ettől függetlenül a Sztoa, mint a hellenizmus vezető bölcselete, tagadhatatlanul hatott az újszövetségi szerzőkre, így főleg Szent Jánosra, akinél a Logosz és a Pneuma (Ige és Lélek) fogalompár jelenik meg,⁷ de már – a világhoz képest transzcendens módon – Isten belső életében, a Szentháromság személyeiként.

A hellenizmus másik ágán, az újplatonizmusban a Nousz-Pneuma fogalompár Nousz-Pszükhé fogalompár formájában tűnik fel. Plotinosz sem ismeri a teremtést, emanáció-elméletet dolgoz ki: a világ a Henből (az Egyből) árad ki (= emanáció), megformálja a Nousz, majd a Pszükhé. Akár a Logosz-Pneuma, akár a Nousz-Pszükhé, akár a Démiourgosz-Szofia, sőt a Philotész és Neikosz fogalompárt vesszük, mindegyik férfi-női elv egységében simul egymáshoz, mintegy hierosz gamosz-t, szent nászt alkot, a világot megformáló isteni lét aktív-robotusztus és befogadó-esztétikai oldalát.

A másik döntő tény: a Sztoa nyomán az újplatonikusok is átvették az eleven kozmosz ideáját. Hatásuk a késő középkorig megmutatkozik. Plotinosz, hogy csak legjelentősebb képviselőjüket említsük, már keresztény gondolkodókkal szemben fogalmazza meg a világ iránti tiszteletét. „Az ember képtelen a láthatatlan isteneket tisztelni, ha túlságosan alacsonyra értékeli látható képmásukat. Hogy lehet, hogy az ember a leggonoszabb embereket halhatatlanoknak tartja, ám az égtől és a csillagvilágtól megtagadja a halhatatlan lelket? Az univerzum rendje és szépsége – ha valamiféle testi valóságnak fogjuk fel –, bizonyítja, hogy lelkének sokkal tisztábbnak és tökéletesebbnek kell lennie, mint amilyen az emberi lélek.”⁸

A patrisztika tanítása a Szofiáról

A görög bölcelet átfogó tanítása a világformáló Isteni Értelemről hatott az Ószövetségre (ld. bölcsességi irodalom), később a keresztényi gondolkodásra, Philón közvetítésével,⁹ majd közvetlenül is. Érdemes tehát az Isteni értelem további útját is felidézni, az ugyancsak az ókorhoz tartozó patrisztikán keresztül.

A patrisztika egyik legjelentősebb, 5. századi képviselője ebben a kérdésben Theodorétosz, a szíriai Kürosz püspöke. Ezt írja: „Három Szofia van: egyik, amelynek révén értéssel és értelemmel vagyunk felruházva, van ismeretünk arról, mit is kell tennünk, amely által gyakoroljuk a művészeteket, tudományt alakítunk ki s mellyel megismerjük Istent; egy másik, amelyet a teremtésben szem-

7 Cselényi I. G., i. m. 16.

8 Bargatsky, i. m. 29.

9 Akit ide, az újplatonizmus körébe is sorolhatnánk, mégis inkább a Szofia ószövetségi szintjén kap igazán szerepet.

lélhetünk. És a harmadik, amely Megváltónk által mutatkozott meg, és amelyet a hitetlenek balgaságnak neveznek.”

Tehát különbséget tehetünk az emberi bölcsesség, mint emberi képesség között, amely már maga is Isten adománya és ajándéka; a teológiai bölcsesség között, amely már Isten egyik tulajdonsága, amely különösen a teremtéshez való viszonyban mutatkozik meg, és az Isteni Bölcsesség között, amely a Szentháromság valamelyik személyéhez kapcsolódik: a Szentlélekhez vagy Isten Fiához.

Lássuk mindegyik szempontot.

1. A Szofia mint emberi képesség, technikai, értelmi vagy erkölcsi jellegű. Alexandria Kelemen mondja: A filozófia a bölcsességgel való foglalkozás, azaz a bölcsességgel, amely azt kutatja, mi az isteni és az emberi és mi ezek alapja.¹⁰ Nazianzi Szent Gergely pedig a „*Gnóthi szeauton*”-t a Bölcsesség következményének látja. „A bölcsesség önmagunk megismerése.”¹¹ A bölcsesség ugyanakkor Isten ajándéka. Nazianzi hangsúlyozza ezt Iz 11,2-höz fűzött kommentárjában, ahol a bölcsesség a Lélek ajándéka!

2. A Bölcsesség isteni attribútum vagy Isten különleges sajátja. Dionüsziosz Areopagita mondja: „Az isteni Szofia ismer mindent, mert önmagát ismeri.”¹²

3. Személy, aki különleges kapcsolatban áll a Szentháromsággal.

a) A Szentlélekkel. Antiochiai Theophilosz (†186) a Szentlelket látja Szofiában: „Atya Isten, aki előhossa önmagából minden más dolog előtt a maga benne rejtőző (*endiathetosz*) Logoszát a maga Szofiájával együtt.”¹³ Theophilosz a teremtés első három napjában a Háromság képmását látja: „Isten és Logosza és Szofia-ja” mását.¹⁴ A Ter 1,26 magyarázatában azt írja Autolykushoz: „A ’teremtsünk’ semmi mást nem jelent, mint hogy a Logoszával és a Szofiával együtt teremt.”¹⁵

Hasonlóképp gondolkodik Iraeneus is. *Adversus Hereses* című munkájában beszámol a szethianerekről, akik a Szentlelket Krisztus nővérének vagy jegyesének nevezik. Ezt a párhuzamot állítja fel: „Nemzés és ábrázolás (*Progenies et figuratio*), a Fiú és a Szentlélek, azaz a Logosz és a Szofia.”¹⁶ Hasonlóan magyarázza a „Teremtsünk”-et is: „Mellette (az Atya mellett) áll mindig a Logosz és a Szofia, a Fiú és a Szentlélek, akiknek mondja: ’Teremtsünk embert’.”¹⁷ Másutt így ír: „(Az Atya) a Logosz által tett szilárdá mindent és Szofiája által fűz össze

10 PG (= Patrologia Graeca) 8, 721 B.

11 PG 36,200 A.

12 PG 3,869 B.

13 PG 6,1064 C.

14 PG, 6,1077 B.

15 PG 6,1081 B.

16 PL (= Patrologia Latina) 7,993 A.

17 PL 7,1032 B.

mindent” (*Compingens*, vö. *omnia componens* in Vulgata Bölcs 8, 30; a LXX itt a *harmós-zousza* = összhangot hozó jelzőt alkalmazza.)¹⁸

Ugyanezt a helyet már Alexandriai Kelemen is magyarázta, és a Szofia együtt-teremtő szerepét hangsúlyozta, de nála nem lehet eldönteni, hogy a Logoszra vagy a Szentlélekre alkalmazza-e a kifejezést.¹⁹ És így már el is érkezünk ahhoz a patrisztikai vonulathoz, amely a Szofiában Krisztust, a Logoszt, Isten Fiát látja. Ez Szofia krisztológiai értelmezése. Hogy ez a nézet mennyire elterjedt volt, jelzi, hogy Arius épp ezzel érvelt a logosz teremtett volta mellett: a Bölcsesség teremtménynek tűnik. Szent Athanáz a Logoszra vonatkozólag ezt elvetette, de nem voltak perdöntő szentírási érvei Szofia teremtetlensége mellett.

Már Órigenész is feltételezte a Logosz és Szofia azonosságát: „Krisztus Istenünk, Atyánk legmagasabb bölcsessége és Logosz”.²⁰ Epiphaniosz is egyenlőségjelet tesz a kettő közé: „Az Atya Bölcsessége, Isten egyszülött Logosza.”²¹ Szophroniosz pedig csak olyan értelemben hozza összefüggésbe Szofiát és Máriát, hogy úgy tekinti, őt is az Istenszülő szülte, hiszen ő a Logosz: „Egyedül te hordoztad méhedben az egyszülött Bölcsességet, ó Istenanya!”²²

Épp Arius eretneksége mutatja, hová vezet, ha a Bölcsességben csupán teremtett erőt látunk, s ha mindazt, amit a bölcsességi irodalom mond Szofiáról, csupán előképnek tekintjük, amely kizárólag Krisztusra mutat előre. A Szofia-kérdésben az ókorban teológiai vákuum támadt, amit sokáig szinte csak a gnoszticizmus, a hermetikus, kabbalisztikus és ezoterikus irányzatok pótoltak.

Az eretnek gnózis gazdag szofiánus spekulációt hozott magával. Pl. a kopt Papyrus Berolinensis (502-ből), amely három 5. századi művet tartalmaz: A Mária szerinti evangéliumot, az apokrif János-evangéliumot és a Jézus Krisztus Szofiája című művet.²³

Ugyanakkor a keleti egyházban, ha lassan is, de megindult valamilyen átértelmezési folyamat. A híres Hagia Sophia Konstantinápolyban, melyet Julianus császár építtetett, még az emberré lett Logosznak volt szentelve, tehát krisztológiai szempontot tükröz, ünnepe karácsonyra volt téve. A keleti Szofia-katedrális már az Istenanyának volt szentelve. A novgorodi Szofia-templom viszont, melynek ikonja a konstantinápolyi Szofia-kép másolata, az Istenszülő elszenderedése ünnepére volt felszentelve. A patrisztikától az újkorig vezető úton tehát, főleg az orosz egyházban, fokozatos átrendeződés következett be a Szofia-elv értelmezésében.

Fontos szofiánus tanú Szent Ágoston is. Az ókorban Augustinus írt viszonylag legtöbbet Szofiáról, főbb művei erről: *De Incarnatione Verbi*, *De Civitate*

18 PL 7,1038 B és 967 B.

19 *Alexandrinus*, C., Homeliae 16,12.

20 PG 17,28 B.

21 PG 42,296.

22 PG 87,3880 A.

23 *Till*, W., Die gnostische Schriften des Papyrus Berolensis. Berlin, 1955. 96.

Dei, De Doctrina Christiana, Confessiones, Liber Meditationum. Kétféle Bölcsességet ismer. Egyik a Teremtetlen Bölcsesség, a Sapiencia Increata, akit a Logosszal azonosít, mint előfutárai, a görög atyák, főleg Órigenész és Athanáz: „Sapientiam verbum Dei esse intelligendum”.²⁴

Másik a Teremtett Bölcsesség, a Sapiencia Creata, utóbbi viszont kifejezetten anyagi vonásokat hordoz: „fönti édesanyánk”, „mennyei Jeruzsálem”, ahogy Vallomásaiban nevezi. A Teremtett Bölcsességet többnyire az Egyházzal azonosítja, így egyik imádságában (O domus uminosa et speciosa), ezt az egyháztani (és mariológiai) vonatkozást építette tovább aztán Szent Bonaventura, Nicolaus Cusanus és Szent Hildegard.

Sokszor szinte lehetetlen eldönteni, hogy Ágoston az Isteni Bölcsességnek melyik aspektusáról szól. Ti. egyértelműen ismeri a kozmikus Szofia alakját is, a bölcsességi könyvek és a görög filozófia nyomán. Azt, hogy „benne szellem van” (Bölcs 7,22), úgy értelmezi, hogy benne vannak elrejtve a dolgok ideái, *rationes seminales*-ei.²⁵ Úgy látja, Isten ezekre az ideákra tekintve teremti meg a világot, és ennek alapján akár teremtetlennek is értelmezhető.

A Genézis kommentárjában még tovább megy. Ter 1,1-ben a *bö-résít*-et, az *en-arché*-t így értelmezi: a Bölcsességben, a Bölcsességgel (ti. együtt teremtette Isten az eget és a földet).²⁶ Ha ezt a fordítást Jn 1,1-re alkalmazzuk, annak tudatában, hogy Szofia és a Logosz azonos, arra a képtelenségre jutnánk: „a Logoszban volt a Logosz”. Sokkal logikusabb, ha két önálló elvnek látjuk e kettőt: Szofiában volt a Logosz! Ha mindezt következetesen végiggondoljuk, nem is biztos, hogy Augustinus kitartott a Logosz = Szofia mellett!

Az tűnik legvalószínűbbnek, hogy Ágoston a Szofiát a teremtett lét végső határára helyezi, ezért lehet foglalata, hordozója, legfőbb ideája, entelechiája a többi összes teremtménynek. Ezért díszíti fel ilyen jelzőkkel: „*particeps aeternitatis Dei*” (Isten örökkévalóságának részese),²⁷ „*creatura creaturarum maxima*” (az összes teremtmény közül legnagyobb teremtmény).²⁸ Sapiencia Creata és Increata viszonya: ugyanaz, mint a „*lumen illuminans et lumen illuminatum*” (a megvilágosító fény és a megvilágosított fény” viszonya).²⁹

Épp a fény-hasonlat, az illuminációs elv teszi világossá, hogy Augustinus értelmes lénynek, tehát személynek tekinti a Teremtett Bölcsességet is: „*Sapiencia creata est spiritualis naturae quae contemplatione luminis lumen est*” (A Teremtett Bölcsesség szellemi természetű és a fény szemlélése révén maga is fény.)³⁰ Ugyanitt nyíltan is megvallja: „*Sapiencia creata: mens rationalis et*

24 (A Bölcsességen az Igét kell értenünk.) De Incarnatione, PL 42, 1178.

25 Civitas Dei XI 10,3

26 Confessiones XX, PL 32,836/29.

27 Uo. XIII, PL 32,16.

28 Liber meditationum XIX, PL 40,916.

29 Uo. 915.

30 Uo.

intellectualis” (a Teremtett Bölcsesség – eszes és értelmes lélek), aki „*Idonea faciem Dei semper videre*”, (kész Isten arcát mindig szemlélni), valahogy úgy, mint Krisztus szerint az angyalok teszik (Mt 18,10).

Ez a teremtett világot önmagában egyesítő, kozmikus Szofia végső soron Világlélek Ágoston szemében: „*Mens pura, concordissime una*”,³¹ (egyetlen, mindent egyesítő Lélek = Világlélek), aki összeköt bennünket az éggel. Ez a Világlélek-Szofia egyértelműen női lételevű, anyai jellegű: „*Mater nostra, Jerusalem quae sursum est et libera*” (Anyánk, Jeruzsálem, aki odafönn van és szabad) – mondja Ágoston, Szent Pál igéje alapján.³² És így már teljes mértékben nyitva az út a mariológiai és ekkleziológiai értelmezés felé, amit majd folytatnak is oly sokan: Hildegard von Bingen, Jakob Böhme, Szolovjov, Florenszkij és mások!

31 Uo. 916.

32 (A szabad asszony) a magasságbeli Jeruzsálemet jelenti. Ő a mi anyánk. (Gal 4,26)

Madarász Imre

Intim Risorgimento

Antonio Fogazzaro főművének helye az olasz regényirodalomban

*Gaetano Trombatore, a Debreceni Egyetem egykori italianistája,
jeles Fogazzaro-kutató emlékére*

Antonio Fogazzaro (1842–1911) fogadtatása és utóélete azért jelölhető egy magyar nyelvű tanulmányban is az olasz „fortuna” kifejezéssel, mert úgy alakult, mintha a hasonló nevű szeszélyes sorsistennő forgatta volna kerékként vagy dobálta volna labdaként fel és alá. A tizenkilencedik-huszedik század fordulójának egyik legjelentősebb olasz íróját életében s halta után is még évtizedeken át a rajongásig szerette az olvasóközönség, és magához Alessandro Manzonihoz, minden idők legnagyobb olasz regényírójához hasonlították-mérték olyan jelentős irodalomtörténészek olyan impozáns monográfiákban, illetve fontos tanulmányokban, mint Tommaso Gallarati Scotti (1920), Piero Nardi (1938), Gaetano Trombatore (1938) és Raffaello Viola (1939) könyvében, vagy Benedetto Croce (1903) és Carlo Salinari (1960) esszéjében.¹ A huszadik század második felében azonban az iránta való érdeklődés és tisztelet látványosan megcsappant mind a publikum, mind a kritika részéről, tőle ritkábban és – viszonylag – kisebb példányszámban adtak ki műveket, róla többnyire csekélyebb fajsúlyú irodalmárok adtak közre kevésbé átfogó és mély elemzéseket; Salinari az olasz dekadentizmusról szóló könyvében művészi formátumát „igencsak behatároltnak” minősítette, Alberto Asor Rosa több mint félezer oldalas olasz irodalomtörténeti szintézisében két és fél sorban, két mondatban „intézte el”, Herczeg Gyula pedig úgy ítélte meg: „ma már hazájában is inkább irodalomtörténet, mint eleven irodalom”.² Különösen szembeszökő ez az átváltozás, ha összehasonlítjuk a negyvenes években a debreceni egyetemen is tanító Trombatore 1938-as monográfiájá-

1 *Tommaso Gallarati Scotti*: La vita di Antonio Fogazzaro, Milano, 1934, 274–299.; *Piero Nardi*: Antonio Fogazzaro, Milano, 1942.; *Gaetano Trombatore*: Fogazzaro, Milano, 1938, 91–125., 161–181.; *Raffaello Viola*: Fogazzaro, Firenze, 1939.; *Benedetto Croce*: Antonio Fogazzaro. In: *Benedetto Croce*: La letteratura della nuova Italia IV., Roma–Bari, 1973, 121–131.; *Carlo Salinari*: Il santo. In: Carlo Salinari: Miti e coscienza del decadentismo italiano, Milano, 1982, 185–248.

2 *Salinari*, 248.; *Alberto Asor Rosa*: Sintesi di storia della letteratura italiana, Firenze, 1978, 401.; *Herczeg Gyula*: Fogazzaro. In: Világirodalmi Lexikon 3., Budapest, 1975, 215.

nak és 1960-as tanulmányának terjedelmét és értékítéletét.³ Nehezen érthető, hogy az író sikere éppen abban az időben fogyatkozott meg, amikor eszméi több téren is győzedelmeskedtek: a „keresztény demokrácia” (democrazia cristiana) az Olasz Köztársaságban (az „első köztársaságban”, ahogy manapság némelyek nevezik) vezető politikai pártként a közélet meghatározó ereje lett, a korabeli egyházi ortodoxia által modernista eretnységként elítélt reformgondolatai közül pedig sok XXIII. János pápasága és a második vatikáni zsinat során, az „aggiornamento” jegyében valósult meg.⁴ Még furcsább, hogy miközben Fogazzaro e „sfortuna”-ja, sikerének „decrecendo”-ja összefüggött azzal, hogy a legkülönbözőbb szemléletű kritikusok – Crocétól Salinariig – egy állítólagos „dekadens triászba” (D’Annunzio, Pascoli, Fogazzaro) sorolták be, ugyanezen műtésztek sem állították, hogy az egész Fogazzaro-kritika által egyetemlegesen és egybehangzóan az író főművének, „capolavoro”-jának tartott *Régi kisvilág* (*Piccolo mondo antico*, 1895) című regény dekadensnek volna címkézhető.⁵ Tanulmányunk elsősorban Fogazzaro remekművének helyét igyekszik kijelölni az olasz regény történetében, ennek révén kérdőjelezi meg a ráragasztott sommás címkét, s a vele járó szűkkeblű bírálatok megalapozottságát.

A *Régi kisvilág* megítélésében áldás és átok volt egyszerre – pontosabban előbb áldás, később átok –, hogy minduntalan *A jegyese*ekkel vetették egybe. Áldás, mert „a legnagyobb olasz regényt” tenni meg mércéjéül már magában rangot jelentett, és átok, mert a nagy „előd” árnyékában – amelyet sokan a Trecento utáni olasz irodalom legkiemelkedőbb alkotásának tekintettek – a Fogazzaro-regény „opus minor”-nak tűnhetett.⁶ Kétségtelen, hogy már első olvasásra feltűnnek jellegzetesen manzonianus – Manzoni és követői (főként történelmi) regényeire jellemző⁷ – vonásai. Ilyen rögtön a cselekmény fő színhelye: egy északolasz tóvidék (a Luganói tó környéke), valamint a főszereplő szerelmespár: Franco Maironi és Luisa Rigej, akiknek egybekelését és boldogságát akadályozza egy, ugyan nem külföldi, de az idegen megszállókkal rokonszenvező és együttműködő („austriacante”⁸) zsarnok, a szemforgató, „machiavellista”, gőgös Orsola Maironi márkinő, a férfi főhős nagyanyja, akit – méltatlan, neveltje romlására törő – pótanyai szerepe még visszataszítóbbá tesz, az olasz irodalom talán

3 Gaetano Trombatore: Il successo di Fogazzaro. In: Giuseppe Petronio (szerk.): Antologia della critica letteraria III., Bari, 1972, 445–457.

4 Croce, 121.; Gallarati Scotti, 202–539.; Nardi, 469–663.; Salinari, 198.

5 Croce, 128–131., 177–193.; Salinari, 247–248.; Gallarati Scotti, 293., 299.; Nardi, 351.; Trombatore: Fogazzaro, 91–125., 161–181.

6 L. még Attilio Momigliano: Storia della letteratura italiana, Messina–Milano, 1938, 559.; Vö. Natalino Sapegno: Compendio di storia della letteratura italiana III., Firenze, 1978, 198.

7 Madarász Imre: A történelmi regény története Itáliában. In: Madarász Imre: „Az emberélet útjának felén”. Italianisztika jelen időben, Budapest, 1999, 33–35.

8 Antonio Fogazzaro: *Piccolo mondo antico*, Milano, 1973, 28.

leggonoszabb anyafigurájává (némiképp hasonlatossá a mi Kemény Zsigmondunk *Özvegy és leánya* című regényének Tarnóczynéjához). Croce *A jegyesekből* még Attilio grófot, Azzecca-garbugli („Csürcsavari”) ügyvédet, Cristoforo atyát, sőt a „pestist” is felismerni véli a fogazzarói regény egyes szereplői és motívumai között vagy mögött, de ezek a „rokonítások” meglehetősen erőltetettek.⁹ Sokkal meggyőzőbb rokonságot mutat a két regény műfaja: történelmi regény – hiszen a *Régi kisvilág* megírásakor és 1895-ös megjelenésekor már történelem volt a benne elbeszélte korszak: 1848 és 1859, az első és a második függetlenségi háború között – és világnézete: a „mérésékelt” (moderato) „katolikus-liberális” hazafias irányzat, amelyet De Sanctis „Alessandro Manzoni iskolájának” vagy „manzonianus iskolának” is nevezett.¹⁰ Fogazzaro elvrokona, Gallarati Scotti joggal találta úgy, hogy a *Régi kisvilág* szerzője Manzoni nem méltatlan eszmei és művészi örököse, aki elveivel, hitével összeköti a romantika – s az egész újkor – legnagyobb olasz katolikus írójának vallásosságát a modern kereszténységgel.¹¹ Ebben valószínűleg Gallarati Scottinak inkább igaza volt, mint Crocénak, aki Manzoni és Fogazzaro közé „beékelte” Niccolò Tommaseót, a *Hit és szépség* szerzőjét is; helyesebben e crocei „betoldás” Fogazzaro „dekadens” regényei vonatkozásában fogadható el, a *Régi kisvilág*éban jóval kevésbé. (A számára nemigen rokonszenves Tommaseo „beiktatásával” Croce 1903-as tanulmánya végén mintegy előkészítette négy esztendővel későbbi, Fogazzarót „dekadentizmusa” miatt sokkal szigorúbban elmarasztaló ítéletét.)¹²

Fogazzaro realizmusa is közelebb állott a Manzoniéhoz,¹³ mint verista-naturalista kortársaiéhoz (kivéve talán – és persze megváltoztatva a megváltoztatatandót – Emilio De Marchit). Amennyire természetes elbeszélő művészetének viszonyítása a legértékesebb korabeli „iskoláéhoz” (*Az olasz irodalom története* című könyvünkben magunk is „A verizmuson innen és túl” című alfejezetben tárgyaltuk¹⁴), annyira vitatható táj-, társadalom- és jellemábrázolása – a romantikus Manzoninál és Nievónál is jelentkező – realizztikumát azonosítani a „verismo” programszerűen-jellegzetesen „személytelen”, már-már tudományos pontosságra áhító valóság-, illetve valóság-igényével.¹⁵ A legkevésbé elfogadható azonban alighanem az a „kései” Trombatorénál és Salinarinál jelentkező

9 Croce, 130–131.

10 Francesco De Sanctis: Storia della letteratura italiana del secolo XIX II., La scuola cattolico-liberale, Milano, 1958, 240. Vö. Salinari, 201–203.

11 Gallarati Scotti, 202–234., 274–319.

12 Croce, 131., 171–193.

13 Madarász Imre: Manzoni, Budapest, 1991, 52–100.; Madarász Imre: Olasz váteszek. Alfieri, Manzoni, Mazzini, Budapest, 1996, 159–184.

14 Madarász Imre: Az olasz irodalom története, Budapest, 1993, 365–367., VI. kiadás, Budapest, 2003, 290–291.

15 Angelo Gianni: Sommario storico della letteratura italiana, Firenze, 1962, 468.

szemlélet, amely a marxista osztály-ideológia alapján látott a Fogazzaro-regény „szereplői struktúrájában”, „mindig a nemességhez vagy a gazdag polgársághoz tartozó” személyiségei „elegáns-nagyvilági környezetében”¹⁶ visszalépést még Manzoni kétkezi-dolgozó főhőseihez képest is, elfeledkezve arról, hogy a veristák sem csak a „mezők életét”, a „falusi novellák” parasztfiguráit ábrázolták: Verga „De Leyra hercegnőről”, „Scipioni képviselő úrról” és egy „luxusember-ről” tervezett regényciklust, De Roberto pedig szicíliai „alkirályokról” írt nagyregényt, hogy csak a legeklatánsabb példákra szorítkozzunk.

Ám sem a verizmussal való összevetése, sem azzal való szembeállítás¹⁷ nem ártott annyit a fogazzarói regényművészet kritikai utóéletének, mint a dekadentizmus úgynevezett „onomasztikus triászába”¹⁸ való beleerőltetése, amely közös nevezőre hozott idealistákat és marxistákat, Crocétól Salinariig. A különbség köztük csupán annyi volt, hogy míg Croce az „egészséges” Carduccival állította szembe a „három idegbeteget”, addig Salinari részint a forradalmi progresszió, részint a „tudományos világnézet”, részint a szociális realizmus etalonjához mérve találta túl csekélynek (s még a másik két „triumvirhez” képest is retrográdnak, „hátra nézőnek”) Fogazzarót.¹⁹ Az igazat megvallva, az ilyesfajta balszerencsés „összehozás” hibájától a Fogazzaro-hívó Gallarati Scotti sem volt mentes, aki „hősét” és példaképét a „pogány” Carduccival, D’Annunzióval és Pascolival („a latin naturalizmus és a reneszánsz humanizmus hagyományának megújítóival”) állította szembe, világnézetileg az ő javára, művészileg azonban kárára.²⁰ A kortárs Croce és a „tanítvány” Gallarati Scotti tisztánlátását még megzavarhatta a történelmi távlat hiánya, hallásukat az irodalmi és ideológiai szekértáborok harci zaja – azonban ma már semmi sem menti azokat, akik mindegyre efféle – sosem létezett – „dekadens triászról” írnak, még az olasz irodalomtörténetírás általános „hármasság-kultusza” sem, amely ahol nincsenek, ott is triászokat lát, illetve csinál maga. Fogazzaronak voltak érintkezési pontjai és közös motívumai a dekadentizmussal, ahogyan a verizmussal is (és ahogyan a verista Verga is írt – „középső” korszakában – „dekadens” regényeket), ám ahogyan a nagy Mestert, Manzont sem lehet első versei alapján általános érvénnyel klasszicistának deklarálni, úgy Fogazzaro irodalmi helyének-rangjának kijelölésében is főművének, regény-remekének kell meghatározónak lennie.

Az olasz erotográfiáról szóló könyvünkben azt igyekeztünk konkrét elemzésekkel bizonyítani, hogy az olasz irodalomban a dekadentizmus legnagyobb eredménye, legtávlatosabb vívmánya (a naturalizmushoz képest is) az erotika újszerű, modern, szabadabb ábrázolása volt, ha úgy tetszik, Erósz áttörésének

16 *Trombatore*: Il successo di Fogazzaro, 454–455.; *Salinari*, 229.

17 L. még *Momigliano*, 551.

18 *Croce*, 177.

19 *Croce*, 188.; *Salinari*, 196–203., 208–221., 248.

20 *Gallarati Scotti*, 293–299.

megvalósítása.²¹ Nos, Fogazzaro még ebben a „legpozitívabb” értelemben sem tekinthető veristának: ellentétben azzal, amire Croce célzott, a *Régi kisvilágban* még annyi érzékiség sincsen, mint Tommaseo regényében, s alig több, mint a *Hit és szépség*-beli érzékfelettség és érzékiség kettősségén megbotránkozó Manzoni *Jegyeiben*; mint Gallarati Scotti kimutatta, szerelmi történetéből Fogazzaro a „Maestro” nyomdokaiba lépve iktatta ki vagy igazította át a szerelmi jeleneteket a keresztény „erkölcsi érték és jószág szerint”.²²

A dekadentizmus vonzódott az irracionálizmushoz, s ebben a pályakezdő-elbeszélő Fogazzaro is kétségtelenül osztozott, hiszen első regénye, a *Malombra* (1881) annyira tele volt spiritizmussal és okkultizmussal, hogy a katolikus-modernista Gallarati Scotti nem győzte magyarázkodással, a regény 1997-es kiadása pedig „az olasz irodalom legszuggesztívabb gótikus regényeként” reklámozta.²³ Ám a *Régi kisvilágban* a babonás miszticizmus fölött már érett, határozott világnézet és művészet tört palcát: a gyermekét jórészt önhibájából elvesztő anya, a halott kislányával kétségbeesetten kommunikálni próbáló női főhős, Luisa spirítusza szeánszainak tragikus és groteszk ábrázolásával.²⁴

Ha Attilio Momigliano – az azonos megjelenési év (1881) és talán az alliteráció hatására is – a *Malombrát* Verga *A Malavoglia család* című regénye „antitézisének” nevezte, a kortársak legalább ennyi joggal láthatták a *Régi kisvilágot* a vele egyazon esztendőben kiadott *A sziklák szüzei*, Gabriele D'Annunzio, az olasz dekadentizmus irodalmi vezére jellegadó (Salinarinál egyenesen „mitikus”) regénye ellentét-párjának.²⁵ Jól látták, mert az is volt: a „decadentismo”-nak nem „triászalkotó” műve, hanem talán legnagyobb művészi tagadása.

Ügyszintén jól látta Salinari és a „kései” Trombatore is, hogy Fogazzaro „D'Annunzióval és Pascolival ellentétben nem előre, a Novecento, hanem hátra, az Ottocento felé nézett”, a romantika és a Risorgimento felé.²⁶ Csak abban tévedtek, amit ebből következtetésként levontak: hogy „katolikus-liberális ideológiája” és „megkésett romanticizmusa” őt, világnézetét, művészetét, életművét „helyrehozhatatlanul túlhaladottá”, „anakronisztikussá”, a huszadik században joggal „teljesen elfeledetté”, mert „poétikájában javíthatatlanul meddővé” tette.²⁷ Éppen ellenkezőleg, a „megőrizve megújítás” jellegzetesen olasz elvével, poéti-

21 Madarász Imre: *Az érzékek irodalma. Erotográfia és pornográfia az olasz irodalomban*, Budapest, 2002, 30–33., 119–138.

22 Gallarati Scotti, 276–277.

23 Gallarati Scotti, 91.; Antonio Fogazzaro: *Malombra*, Roma, 1997, első borító

24 Fogazzaro: *Piccolo mondo antico*, 302–316.

25 Momigliano, 551.; Trombatore: Fogazzaro, 171.; Salinari, 29.

26 Salinari, 248.; Trombatore: *Il successo di Fogazzaro*, 456.

27 Salinari, 246–247.

kájával²⁸ Fogazzaro kora alighanem legeredetibb narratívájú és legnagyobb, legidőtállóbb regényét alkotta meg, sokkal nagyobbat bármely művészi-moder-nista kortársáénál. Most már csupán annak bemutatása van hátra, miként.

Fogazzaro éppúgy nem definiálható manzonianusként, ahogyan rosminiánusként sem, pedig ahogyan Manzoni művésziileg, úgy a vele részben elvrokon Antonio Rosmini-Serbati filozófiailag és teológiaiilag – mindenekelőtt azonban az egyház „megőrzve-megújítójaként” – volt, Dantét idézve, „mestere, mintaképe”: s ezt éppen azok a hívei (a „kései” Trombatore rosszmájú szavaival „bálványozói” és fanatikusai) látták tisztán, akik őt, helyesen, Manzoni legméltóbb irodalmi örökösékként tisztelték.²⁹ A nagy lecke, melyet Fogazzaro Manzontól megtanult, az volt, hogy a történelmi regénynek a regénybe kell beleszönie a történelmet, a regényes történetbe *A jegyesek* első szavában megnevezett „Históriát” (nem fordítva, mint tette Giuseppe Rovani *Száz év* című regényciklusában),³⁰ az egyének életén át kell megmutatnia a közösség, a nemzet életét egy adott korban. Írói nagysága természetesen nem abban rejlik, amit átvett a dicső előd hagyatékából, hanem abban, amivel gazdagította azt és „az olasz irodalom kincsesházát”. Fogazzaro Manzonihoz képest, ha lehet így mondani, még tovább „privatizálta” a történelmi regényt: kihagyta például az olyan historiográfiai kitérőket vagy „ékeket”, mint amilyen *A jegyesek* harmincegyedik-harminckettedik fejezetében akasztja meg a „mesét”, a tulajdonképpeni regénycselekményt. S ami igazán kivételessé, egyedülállóan zseniálissá teszi főművét: ebben a „magánosított” formában, a privátszféra címbeli „kis világában” a nagyvilágot, egy haza sorsát, a családi élet mindennapi történésein keresztül egy nemzet történetének legnagyobb sorsfordulóját tudta ábrázolni olyan művészi erővel, amely a *Régi kisvilágot* a Risorgimentóról írott legnagyobb regénnyé teszi Ippolito Nievo regényeposza, az *Egy olasz vallomása* (1867) után (mellyel érdekes hasonlóságot mutat abban, hogy cselekménye egy évvel a *Vallomásoké* után zárul). Nievo fiktív önvallomás, politikai fejlődésregény és történelmi regény szintéziseként írta meg a Risorgimento hőseposzát,³¹ Fogazzaro – Maria Bellonci egyik könyvének, az *Intim reneszánsznak* (*Rinascimento privato*) a címét parafrázálva – az „intim” vagy „privát Risorgimento” gyönyörű regényét alkotta meg. (Ha már a könyvcímeknél és fordításainál tartunk, a *Piccolo mondo antico*t 1910-es magyar kiadásában Bezerédi István *Kis emberek régi világának* fordította, míg Cinzia Th.

28 *Trombatore*: Il successo di Fogazzaro, 449., 450., 452. Vö. *Madarász Imre*: „Örök megújulások”. Születés, újjászületés, feltámadás az olasz irodalomban, Budapest, 2003, 7–9.

29 *Gallarati Scotti*, 302–309.; *Nardi*, 440–446.; *Salinari*, 203–208.; *Trombatore*: Il successo di Fogazzaro, 445., 457.

30 *Madarász Imre*: Száz év a történelem folyamában. Rovanitól Bacchelliig. In: *Madarász Imre*: Az Alpokon innen és túl... A francia forradalom hatása az olasz irodalomra, Budapest, 1995, 143–148.

31 *Madarász*: Az Alpokon innen és túl..., 135–141.

Torrini rendezte 2000-beli olasz filmváltozatának címe 2004-es magyar televíziós bemutatásakor *Kisemberek a régi világban* lett: a magunk részéről a *Régi kisvilágot* tartjuk kifejezőbbnek és az eredetihez hűségesebbnek – minthogy abban a világ kicsi, nem az emberek –, természetesen csak addig ragaszkodva hozzá, míg valaki – talán a remélt új fordító – nem áll elő jobbal.)³²

Fogazzaro is szintézisreemtő volt, csak másképpen, mint Nieveo: mikrokozmosz és külvilág, magánélet és nemzeti lét, családregegy és történelmi regény, időtlen maradandóság és történelmi változások, boldogság és tragédia, hit és kétség, lázadás és megnyugvás csak néhány az ellentétpárok közül, amelyekből a regény harmóniája felépül. Mert a harmónia az ellenerők egyensúlya, nem maga az idill: az idill csupán egy része, amiként a regénynek is, de fontos része. Egyik alapmotívuma a főhősöknek az idillért vagy legalább a harmóniáért, azok eléréséért, megtartásáért, visszaszerzéséért folytatott harca. Eléréséért, a despotikus (Alfieri szóleleményével „autocratrice”³³) nagyanya ellen, aki nemesi ítéletből és családpolitikai számításból ellenzi unokája házasságát egy Francóhoz hasonlóan „felforgató” politikai elveket valló, „jöttment” (és szerinte haszonleső) polgárlánnyal, és ennek megakadályozása, majd, kudarcot vallván, megtorlása céljából nem retten vissza semmilyen aljasságtól: neveltjét elűzi palotájából, az őt oriai házába befogadó „Piero nagybácsit” (Pietro Riberát), az ifjú pár jótévőjét rágalmakkal följelenti az osztrák hatóságnál, az ifjú családapát édesapja (saját fia) végakarátának meghamisításával, végrendeletének eltitkolásával kismemmi. Megtartásáért, mert a fiatal házasoknak nemcsak az anyagi nélkülözéssel kell megküzdeniük (Francónak, szülőföldjén a márkinő intrikái miatt nem találván munkát, Piemontéba kell költöznie, ahol újságíró lesz az olasz nemzeti ügy szolgálatában), de a kölcsönös szerelmi boldogságért is, legyőzve a kettejük közti nem politikai (lévén mindketten patrióták), de világnézeti ellentétet (Franco buzgó katolikus, Luisa kritikai racionalista) és vérmérsékleti különbséget (Franco megadóan tűri az igazságtalanságot, Luisa fellázad ellene). És végül visszaszerzéséért, mert a tóba fulladt kislányával, Maria-Ombrettával együtt (akinek neve emlékeztet az első Fogazzaro-regény hősnőjéére, Marina di Malombráéra) Franco részben feleségét is elveszíti, akinek szívét megfagyasztja, lelkét megzavarja a büntudat: a sors vagy Isten büntetésének érzi, hogy gyermeke akkor szenvedett halálos balesetet, amikor magára hagyta, hogy a márkinőnek fejére olvassa gonoszságát. Bár a veszteség pótolhatatlan, a tragédia helyrehozhatatlan, a történet nem a kilátástalan pesszimizmus, hanem a remény, az újjászülető boldogság képeivel ér véget: Franco szeretetének heve megolvasztja Luisa szívén a jeget, s amikor a férfi a „magasztos riadó”³⁴ szavára piemontei katonatiszti uni-

32 Antonio Fogazzaro: *Kis emberek régi világa*, Budapest, 1910.

33 Vittorio Alfieri: *Vita*, Milano, 1977, 101.

34 Fogazzaro: *Piccolo mondo antico*, 317.

formist öltve, a szabadságharcba indul, asszonya úgy búcsúztatja, hogy – hosszú idő elteltével az első közös éjszakájuk után – végre újból szenvedélyesen szerelmet vall neki, s közben érzi, hogy „méhében új élet fogant, készen a születő kor jövődjé harcaira”³⁵ (Piero Maironi lesz a gyermek, a *Régi kisvilág* folytatásának, az *Új – vagy Modern – kisvilágnak* [*Piccolo mondo moderno*, 1900] a főhőse³⁶).

Ez a csodálatos remekmű szinte mindent „megőrzött és megújított”, amit az olasz regényhagyományból eleven testébe szervesen beleépíthetett: Foscolo és Tommaseo episztuláris narratíváját, Manzoni költői tájleírásait (főként tavi jeleleteit), Nievo történelemábrázolását az egyéni élettörténetben, a veristák hangulatfestő tájnyelvi fordulatait, a gyermekirodalom klasszikus alkotásaihoz – Collodi *Pinocchio*jához és De Amicis *Szívéhez* – méltó gyermekábrázolást. Mindezt kiegészítette olyan újszerű, eredeti művészi vívmányokkal, mint – Gallarati Scotti szerencsés kifejezésével élve – „a házasság költészete”³⁷, amely általában is ritkaság a világirodalomban s még inkább egyedülálló fogazzarói formájában: nem az Árkádia Baretti ostromozta „eunuch” nászköltészete³⁸, nem a mézeshetek biedermeier lírája, s nem is a dekadentizmus „héja-násza”, mely a naturalistáknál „férj és feleség mindennap megismétlődő örök közelharcává vastagodik”³⁹, hanem két egyaránt – csak másképpen – magasrendű személyiség eszmei és érzelmi küzdelme nem egymás ellen, de egymásért, egy olyan „modern világban”, amely egyre inkább egyenrangúnak tekintette a férfit és a nőt. Legnagyobb teljesítménye azonban Fogazzarónak az volt, hogy egy olyan témáról, mint a Risorgimento, mely természeténél fogva csábított, szinte felhívott a politikai tartalmú, retorikus és patetikus hangvételű, eposzi méretű ábrázolásra, úgy tudott „tisztá költészettel”, művészete és teremtményei öntörvényűségéhez hűen írni, hogy ugyanakkor híven érzékeltette ennek a nagyszerű korszaknak szenvedélyes, fenséges idealizmusát, s maga is hű maradt eszményeihez, jóllehet egy merőben megváltozott, sokban ellentétes „modern világban”.

Kevésbé bizonyult szerencsésnek, hogy engedve kora naturalista-verista, az általa főleg emberileg nagyra becsült Zola⁴⁰ által megteremtett divatjának, tökéletes regény-remeklését egy jóval kevésbé tökéletes regényciklussá, tetralógiává bővítette, a *Modern kisvilág* után *A szentben* (*Il Santo*, 1905) és a *Leilában* (1910)⁴¹ írva tovább (miként a francia mester a Rougon-Macquart családnak) a

35 *Fogazzaro*: *Piccolo mondo antico*, 333.

36 *Antonio Fogazzaro*: *Piccolo mondo moderno*, Milano, 1930.

37 *Gallarati Scotti*, 285.

38 *Giuseppe Baretti*: *Scritti*, Torino, 1976, 77.

39 *Szerb Antal*: *Magyar irodalomtörténet* (1934), Budapest, 1978, 525.

40 *Antonio Fogazzaro*: *Ultime*, Milano, 1913, 163.

41 *Antonio Fogazzaro*: *Il Santo*, Milano, 1919.; *Antonio Fogazzaro*: *Leila*, Milano, 1942.; *Antonio Fogazzaro*: *A szent*, Budapest, 1907.; *Antonio Fogazzaro*: *Leila*, Budapest, 1923.

Maironik történetét. Ahogyan a három folytatás mérsékeltebb művészi sikerén nem változtat, hogy a kortárs-honfitárs regényírók egyikének sem sikerült egyenletesen magas színvonalú regényciklust írnia (pedig szinte minden verista és több, a verizmushoz közel álló író megpróbálta), úgy a tetralógia további darabjainak a szó eredeti értelmében is „dekadensebb”, hanyatlóbb esztétikuma sem kérdőjelezheti meg, hogy a *Régi kisvilág* kora legmagasabb művészi értékű és minden időknek egyik legkitűnőbb olasz regénye.

INTÉZETEINKRŐL, TANSZÉKEINKRŐL

Paragh György

Anyagcsere-betegségek Tanszék Debreceni Egyetem Orvos és Egészségtudományi Centrum, I. Belklinika

A szív- és érrendszeri megbetegedések aránya nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő jelentőségű, mert e betegségek az érintettek életminőségének rosszabbodását és élettartamának csökkenését eredményezik. Világviszonylatban az összes haláleset mintegy egyharmada szív- és érrendszeri okra vezethető vissza, a halálesetek fele szív koszorúér-betegség következménye. A világon évente mintegy 17 millió ember hal meg szív- és érrendszeri betegségben, közülük 7 millió koszorúér-betegségben, 6 millió pedig szélütésben (stroke).

A szív- és érrendszeri betegségek legnagyobb része érlelmeszesedéses eredetű. Az érlelmeszesedés következményei először leggyakrabban a szív, az agy, a végtagok működészavarát okozzák. 2004-es adatok szerint a magyarországi halálozás több mint fele szív-érrendszeri betegségeknek tulajdonítható, melyből a koszorúér-betegség a legfőbb halálok. Magyarország első helyen áll az iparilag fejlett országok között az aktív, 40 és 69 év közötti férfiak halálozásának tekintetében. A magyar lakosság kedvezőtlen egészségi állapota számos tényezővel magyarázható, melyek közül a társadalmi, gazdasági környezeten kívül legfontosabb a mozgásszegény életmód, a helytelen táplálkozás, a dohányzás, az alkoholizmus. Az utóbbi évtizedek vizsgálatai hívták fel a figyelmet arra, hogy a betegségek bekövetkezése nem törvényszerű.

A szív- és érrendszeri ok miatt bekövetkezett halálesetek számában Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban lényeges csökkenés következett be. Míg a nyugati országokban az étrendi változtatások, a testmozgás és a korszerű gyógyszeres kezelés hatására a szív-érrendszeri betegségek (szív-érrendszeri betegség: koszorúér-betegség, agyérrendszeri történés, perifériás érbetegség, illetve aorta betegség együttevén) halálozása 1970 óta 20–30%-kal csökkent, Magyarországon e betegségek halálozási aránya nőtt. A kelet- és közép-európai országokban a szív- és érrendszeri ok miatt bekövetkezett halálesetek számában csak az utóbbi évtizedben mutatkozik csökkenés, de egyelőre még messze túlhaladja az Európai Unió átlagát. Magyarországon belül is van különbség: bizonyos megyékben, pl. Szabolcs-Szatmár-Bereg vagy Nógrád megyében magas; emellett viszonylag alacsony Győr-Moson-Sopron és Vas megyében, a legalacsonyabb Budapesten. Mindhárom kulcstényező – életmód, környezet és egészségügy –

hozzájárulhat ehhez a tendenciához. A szív-érrendszeri betegségek megelőző, gyógyító és rehabilitációs ellátásának hiányosságai jelentősen hozzájárultak az ország egészségi állapotának romlásához.

Ahol javuló tendencia észlelhető, ott a rizikótényezőkben bekövetkezett kedvező változások, elsősorban az életmód javulása, pl. a dohányzás csökkenése, a jobb orvosi ellátás, a szűrővizsgálatokon való aktív részvétel, a magas koleszterinszint kezelésének új gyógyszeres lehetőségei (sztatinok) játszanak szerepet. Jó hír, hogy az elmúlt évtizedben Magyarországon is javulás mutatkozik a születéskor várható élettartam alakulásában. Amíg a születéskor várható élettartam 1993-ban átlagosan 69 év volt, 2001-re ez több mint 3 évvel emelkedett, átlagosan 72,3 évre. Kétségtelen, hogy ez még mindig 6 évvel alacsonyabb az Európai Unió 78,3 éves átlagánál.

Az érlemeszesedés kialakulásának egyetlen, jól körülhatárolható okát nem tudjuk meghatározni. Ismerünk azonban számos olyan állapotot, aminek jelenléte hajlamosít érlemeszesedés kialakulására. Ezek az ún. kockázati tényezők vagy rizikófaktorok. Elsőrendű, önálló rizikófaktor a magas vérzsír-szint (koleszterin), a magas vérnyomás (hipertónia), az elhízás (obezitás), a cukorbetegség (diabétesz) és a dohányzás. A dohányzást kivéve a többi rizikótényező főleg a táplálkozással, az anyagcserével függ össze, illetve valószínűleg közös okra visszavezethetően társulnak egymáshoz. A rizikófaktorok egy része megváltoztatható, de például az öröklött tulajdonságok és az életkor adottak, nem befolyásolhatók. Jelentősek még többek között a mozgásszegény életmód, valamint a pszichoszociális stressz, a depresszió, az alacsony társadalmi státus, a rossz szociális helyzet, a túlzott alkoholfogyasztás, egyes gyógyszerek mellékhatásai.

A szív-érrendszeri betegségek megelőzése szempontjából nagy jelentőségű az anyagcsere-betegségek, vérsíreltérések, cukorbetegség, elhízás, magas vérnyomás, metabolikus szindróma minél korábbi felismerése és hatékonyabb kezelése.

Korábban ezeket a betegeket általános belgyógyászaton kezelték. Ma már olyan korszerű, szerteágazó diagnosztikus és terápiás lehetőségek állnak a kezelőorvosok rendelkezésére, amelyekkel képesek jelentősen csökkenteni a magas koleszterinszintet, a magas vérnyomást, kezelni a cukorbetegséget és az elhízást. Ezek az anyagcsere-betegségek a lakosság jelentős hányadát érintik. Mindezek alapján szükséges volt a belgyógyászat keretein belül egy olyan önálló tanszék létrehozása, amelynek elsődleges célja az anyagcsere betegek – a kor követelményeinek és színvonalának megfelelő – kivizsgálása, kezelése. Ezért a DEOEC Általános Orvoskarának Tanácsa kezdeményezésére a Belgyógyászati Intézetben belül, az I. sz. Belgyógyászati Klinikán 2001-ben megalakult az Anyagcsere-betegségek Tanszék.

Az I. Belklinika 90 éve

A kilencvenéves debreceni orvosképzésben a belgyógyászat mindig kiemelkedő jelentőséggel bírt. A Belgyógyászati Tanszék első professzora Csiky József (1921–1928) volt, aki a Budapesti Egyetem Orvosi Karán szerzett tapasztalatainak birtokában szervezte meg a belgyógyászati ellátást. Ő hazánkban a legelső között alapított Nővérképző Intézetet, s ezzel megteremtette Debrecenben a rendszeres nővérképzés feltételeit. Az I. Belklinika épületébe belépve Csiky József professzor márvány emléktáblája ma is látható. A Debreceni Belklinika életében számos nagytekintélyű, országosan elismert gyógyító és oktató professzor közül kiemelkedő volt Fernet Béla (1930–1944, 1945–1966). Az ő nevéhez fűződik a klinika korszerűsítése. Röntgenlaboratóriumot, szerológiai labort hozott létre, és a betegek jobb ellátása érdekében diétaskonyhát szervezett. 128 betegágyon évente 2500–2700 beteget kezeltek. Speciális szakrendeléseket alakított ki: allergológia, gasztroenterológia, hepatológia, endokrinológia. Petrányi professzor (1967–1974) a belgyógyászat minden ágát világszínvonalra kívánta emelni. Erre az időszakra esik a radioizotóp-laboratórium, a kémiai, immunológiai, gasztroenterológiai, genetikai laboratóriumok és az intenzív terápiás osztály, valamint a művese részleg létesítése. Az ágyak száma 135-re emelkedett, és évente több mint 4000 bentfekvő beteget kezeltek. Megváltozott a klinikai oktatás jellege is: a tantermi előadások számának csökkenése mellett a csoportos gyakorlati oktatás került előtérbe. A tudományos tevékenység is fellendült. Klinikai immunológia, klinikofarmakológia, endokrin és anyagcsere témákból számos publikáció, könyv, monográfia született, több mint 25 orvos szerzett kandidátusi fokozatot, 3 fő tanszékvezető egyetemi tanár lett. 1974-ben Leövey András professzor (1974–1994) vette át az I. Belklinika vezetését. Alapvető célkitűzése a betegellátás feltételeinek korszerűsítése volt. Leövey professzor irányítása alatt bővült a Művese Állomás, létrejött a Központi Izotópdiaosztikai Laboratórium és a klinika pajzsmirigy-endokrinológia profilja is. Nevéhez fűződik a klinika belső rekonstrukciója, a 18 ágyas kórtermek átalakítása 4-6 ágyas kórtermekké, és speciális osztályok kialakítása: endokrin, nefrológia, geriátria. Ez utóbbiak az intenzív kardiológiával együtt a klinika fő kutatási profiljait is képezték. 1992-ben átadták az új Művese Állomást, amely a vesebetegek korszerű ellátását és a vesetranszplantáció háttérének megteremtését tette lehetővé. Megalakult a klinikofarmakológiai részleg. Leövey professzor úr 20 éves igazgatói tevékenysége alatt az I. Belklinikán 600 tudományos publikáció, több mint 100 könyv, könyvfejezet és jegyzet látott napvilágot. 28 kandidátusi és 4 nagydoktori értekezés készült. 1994-ben Kakuk György professzor vette át a Belklinika vezetését és folytatta a klinika fejlesztését. 1994–1997 között felépült a klinika új, nyugati szárnya. Új nefrológiai fekvőbeteg osztályt hozott létre, és javultak a radiológiai részleg munkakörülményei is. Új műszerek beszerzésével javultak a tudományos kutatás feltételei. Irányításával széleskörű nefrológiai, majd kardio-

vaszkuláris szűrővizsgálatokat végeztek több mint 25 000 lakoson. Új oktatóterem épült a hallgatók számára és kiépült a klinika egészét átfogó számítógépes hálózat. 2003-tól jelen sorok írója vette át az I. Belklinika szakmai irányítását, aki az Anyagcsere-betegségek Tanszék vezetője is. Az azóta eltelt időszakban a klinikán zajló kutatómunkákban kulcsszerepet játszó Kutató Laboratórium jelentősen bővült, ill. új laboratórium épült, a műszerpark tovább bővült. Jelentős mértékű fejlesztéseket valósítottunk meg az Intenzív Osztályon és a Gasztroenterológiai Laboratóriumban. Az I. sz. Belgyógyászati Klinikán meglévő Nephrológiai, Klinikofarmakológiai, Endokrinológiai és Anyagcsere Betegségek Tanszékek harmonikus együttműködése jött létre. Vezetésem alatt jelentősen bővült a klinikai jellegű kutatások köre, és nőtt a Ph.D. hallgatók száma. A klinikán dolgozó orvosok számára korszerű dolgozószobák kerültek kialakításra, a kórtermek és a folyosók akadálymentesítése is megtörtént. 10 betegágyon központi Sürgősségi Osztály került kialakításra. Ezzel párhuzamosan Sürgősségi Tanszék alakult.

Oktatómunkánk

A cukorbetegség, az elhízás és a lipid-anyagcsere zavarok területén a korszerű diagnosztikai és terápiás módszerek, elvek ismertetésében rendszeres oktatást, továbbképző kurzusokat, valamint betegbemutatókat tartunk mind az általános orvos-, mind a fogorvostanhallgatók, mind a gyógyszerész, gyógytornász hallgatók számára. A tanszék koordinálja az előadások, szemináriumok, gyakorlatok, kreditkurzusok illetve speciális kollégiumok megtartását magyar és angol nyelven. A tanszék oktatói rendszeresen tartanak a belgyógyászat különböző témaköreiből előadásokat, gyakorlatokat a DEOEC minden karának hallgatói számára a rezidensek belgyógyászati, családorvosi szakvizsgára előkészítő tanfolyamain. A tananyag könnyebb elsajátítása érdekében tanszékünk oktatásában a problémaorientált képzést és a kiscsoportos gyakorlati oktatást valósítottuk meg, és a jövőben ezt szeretnénk tovább fejleszteni.

A graduális és posztgraduális képzésben a hivatalos kurzusokon kívül hirdett ún. elektív kurzusokkal lehetőséget teremtettünk e terület iránt mélyebben érdeklődő hallgatók számára az aktuális tudományos eredmények és problémák megbeszélésére is. A jövőben ezen kurzusok számát szeretnénk növelni. Fontos, hogy a tanszék által oktatott tematika kövesse a tudomány fejlődését. Ennek egyik fontos eleme az oktatás minőségellenőrzési rendszerének hatékonyabb működtetése. A hallgatók számonkérésében célul tűztük ki, hogy elsősorban ne a repetitív tudást értékeljük, hanem a megszerzett ismeretek korszerű alkalmazását. A hallgatói visszajelzés (feed-back) az oktatás hatékonyság-növelésének egyik fontos eleme. Az elmúlt években a hallgatói feed-back azt bizonyította, hogy a hallgatók elégedettek oktatási tevékenységünkkel. Különösen nagyra ér-

tékelik mind a magyar, mind a külföldi hallgatók azt, hogy a tanszékünkön valóban megvalósul a kics csoportos oktatás.

Fontosnak tartjuk a tudományos diákköri tevékenységet, hiszen ez lehetőséget teremt a hallgató számára arra, hogy egy-egy területtel mélyebben foglalkozzon, megismerje a kutatás folyamatát, és az ismeretszerzés ezen formája által nyújtott élményeket. A tudományos diákköri tevékenység a tudás önálló megszerzésének és alkalmazásának egyik fontos lehetősége a hallgató számára, ezzel teremt meg a későbbi tudományos kutatás alapjait. A tanszéken az elmúlt 5 év alatt 8 TDK-s és 11 diplomamunkás hallgató végzett kiemelkedő munkát, 2007-ben két TDK hallgatónk különdíjban részesült az Országos Tudományos Diákköri Konferencián. Fontos a fiatal kollégák tudományos kutatómunkába történő bevonása, a Ph.D. fokozat megszerzésének elősegítése, az önálló tudományos munkára való felkészítés. Az elmúlt 5 évben tanszékünk munkatársai közül 9-en szereztek Ph.D. fokozatot. Jelenleg 5 Ph.D. hallgató végez a Tanszéken kutatómunkát és 1 Ph.D. értekezés beadása folyamatban van. Az Anyagcsere-betegségek Tanszék regionális központi feladatából adódóan a régióban dolgozó, a tanszékkel szoros munkakapcsolatot tartó kollégák számára is biztosítjuk ezt a lehetőséget. Jelenleg a miskolci Szent Ferenc Kórház és a budapesti Szent Imre Kórház 1-1 munkatársa Ph.D. munkájának irányításában veszünk részt.

A tanszék megalakulása óta 4 munkatárs szerzett belgyógyász szakorvos képesítést. A lipidológus szakképesítéshez 3 fő töltötte Tanszékünkön gyakorlatát.

Rendszeres továbbképző előadásokat szervezünk házi orvosok, szemészek, nőgyógyászok, és egyéb műtéti szakmák, a bőrgyógyász, belgyógyász és aneszteziológus rezidensek és szakorvosok számára is, az egységes diagnosztikai és kezelési szemléletmód, a hatékonyabb betegellátás érdekében. A tanszék regionális súlyának növelése céljából munkatársaink nem csak Debrecenben, hanem a régió más városaiban is rendszeresen tartanak továbbképző előadásokat. A DEOEC Népegészségügyi Főiskolai Karán a népegészségügyi ellenőr képzésben, az Egészségügyi Főiskolai Karon a szülésznő és gyógytornász képzésben veszünk részt.

Gyógyító munkánk

Tanszékünk országos és regionális lipid és obezitológiai centrum, ebből adódóan a régióból az elhízás (obezitás) műtéti kezelésének elbírálása céljából a betegeket belgyógyászati lag vizsgáljuk, valamint azon lipidanyagcsere-betegségben szenvedő betegeket is kezeljük és vizsgáljuk, akiket a megyei központok nem tudnak megfelelően ellátni.

A fekvő- és a járóbeteg-ellátás esetszámai folyamatosan növekednek. A Tanszékhez tartozó ágyak száma 41, amelyen átlagosan havi 150 ápolási esetet látnak el, szakrendeléseink (diabétesz, lipid, obezitás) heti forgalma 250 beteg.

Tekintettel arra, hogy a tanszékünk az elhízás országos regionális központja, ezen feladatok biztosítása céljából mind női, mind férfiosztályon egy-egy speciális kórtermet alakítottunk ki a súlyosan elhízott betegek kivizsgálása és kezelése céljából. A terápia hatékonyságának növelése érdekében mozgásterápiás laboratóriumot hoztunk létre, melyben az elhízott betegek szakszerű edzésprogramban vesznek részt gyógytornász vezetésével. Fenti betegek kezelését egyúttal intézeti körülmények között alacsony kalóriatartalmú diétás terápiával egészítjük ki dietetikus rendszeres bevonásával. A tanszék megalakulásakor hiányoztak azok az elemi, mindennapi működéshez szükséges eszközök, melyek nélkül színvonalas betegellátást nem lehet biztosítani, ezért az elmúlt időszakban megfelelően validált és az extrém mértékben elhízott betegek számára is alkalmas mérlegeket szereztünk be az osztályokra és a szakrendelésekre, melyek 300 kg-ig mérnek.

A kor színvonalán történő betegellátás és kivizsgálás érdekében bevezettük a korábban tervezett inzulin clamp technikát tanszékünkön és szükség esetén alkalmazzuk.

A test zsíreloszlásának és összetételének pontosabb megítélése céljából korszerű bioimpedancia elven működő készüléket vásároltunk, mellyel rendszeresen vizsgáljuk betegeinket. Az életmódbeli változtatásra és gyógyszeres kezelésre nem reagáló, a koleszterin-anyagcsere súlyos zavarában szenvedő betegek korszerű kezelését a Nefrológiai Tanszékkal közösen végezzük.

Ezen új módszerek bevezetése is jelentős mértékben hozzájárul ahhoz, hogy a tanszék a régióban szakmai vezető szerepét megőrizze, és egyúttal lehetőséget ad arra is, hogy újabb forrásokhoz jusson hazai és nemzetközi gyógyszervizsgálatokon keresztül. Az elmúlt 5 évben 9 nemzetközi multicentrikus gyógyszervizsgálatban vettünk részt.

A beteggondozás és rehabilitáció hatékonyabbá tétele érdekében 4 betegtájékoztató könyvet írtunk, mellyekkel szakrendeléseinken megjelenő betegeinket és a régió orvosait is ellátjuk.

Tudományos munkánk

A tanszék színvonalas oktató és gyógyító munkája mellett igen fontos az aktív tudományos kutatómunka és publikációs tevékenység. A tanszék fő kutatási profilja az érlelmesedés kialakulási mechanizmusának azon belül is főleg a magas vérzsírszint (hiperlipidémia) és az oxidatív folyamatok szerepének kutatása. A tanszéken folyó kutatómunka egyik fő témája az egyik lipidfrakcióhoz, az ún. HDL-koleszterinhez kapcsolódó antioxidáns hatású enzim, a paraoxonáz működése, az érlelmesedés szempontjából veszélyeztetett betegcsoportokban. Vizsgáltuk a zsírsejtek által termelt anyagok (leptin, adiponektin, rezisztin) és a paraoxonáz működésének kapcsolatát. Tanulmányoztuk a leptin szerepét az érlelmesedés kialakulásában, vizsgáltuk a sejtmembránon keresztül történő jel-

továbbítási útvonalakat hiperlipidémiás ill. elhízott egyének vérésejtjeiben (monocita, granulocita).

A lipidanyagcsere vonatkozásában a nemzetközi trend elsősorban nem csak a mennyiségi, hanem a minőségi lipideltérések felé is irányul. Ennek megfelelően olyan új, az országban egyedülállóan alkalmazott módszereket vezettünk be, melyek ezen nemzetközi elvárásnak eleget tesznek. Az így kapott eredmények nemcsak tudományos értékűek, hanem a beteg gyógyulása szempontjából is nagy jelentőségűek. Kutatási eredményeinkről rendszeresen beszámolunk hazai (199) és nemzetközi konferenciákon (41). Az utóbbi 5 (2003–2007) évben a tanszék munkatársai kutatási eredményeiket 38 angol nyelvű *in extenso* közleményben (impakt faktor: 92,23) és 124 magyar nyelvű közleményben publikálták, 5 angol nyelvű könyvfejezetet és 14 magyar nyelvű könyvfejezetet írtunk. A tanszékvezető egy magyar és egy angol könyv szerkesztője volt. Az elmúlt 5 évben a tanszék 8 hazai és 1 nemzetközi tudományos rendezvényt illetve konferenciát szervezett.

Tanszékünk tudományos tevékenysége szempontjából kiemelt jelentőségű, hogy a paraoxonáz kutatásban – eddigi munkánk elismeréseként – elnyertük a jogot arra, hogy megszervezhettük a „*2nd International Conference on Para-oxonases*” konferenciát. 2006-ban 16 ország 80 kutatójának részvételével sikeres konferencián hallgathattuk a paraoxonáz kutatás vezető szakembereit.

A tudományos közélet formálásába nem csupán cikk, könyv, illetve könyvfejezet írásával kapcsolódunk be, hanem harmadik éve vagyok a *Metabolizmus* című folyóirat főszerkesztője, mely a visszajelzések alapján ebben a témában az egyik legszínvonalasabb hazai tudományos lap. Ezen kívül szerkesztőbizottsági tagja lettem a *Családorvosi Fórum*, *Kardiológus*, *Current Atherosclerosis Reports*, *Lege Artis Medicinae* folyóiratoknak. A tanszék munkatársai az elmúlt időszakban rendszeresen felkért bírálói több rangos nemzetközi folyóiratnak (*Atherosclerosis*, *International Obesity Research*, *Diabetes Care*).

Szakmai és közéleti tevékenységünk, elismertségünk

Paragh György, megalakulása óta (2001) az Anyagcsere-betegségek Tanszék tanszékvezetője (2001-től), korábban a DEOEC oktatási dékánhelyettese (2000–2004), dékánja (2004–2007), jelenleg a DEOEC Centrumelnöke, az I. Belklinika orvosszakmai igazgatója. 2005-től belgyógyászat szakterületen országos szakfelügyelő főorvos. A Magyar Atherosclerosis Társaság főtitkára, a Magyar Belgyógyász Társaság, Magyar Diabétesz Társaság vezetőségi tagja. „Az év oktatója” (2004, 2005, 2006), 2008-ban Szentgyörgyi Albert-díjban részesült. Dr. Seres Ildikó a Magyar Atherosclerosis Társaság vezetőségi tagja. Az elmúlt időszakban a tanszék munkatársai a különböző kongresszusokon számos díjat nyertek (Dr. Kalmár Tímea: „Legjobb fiatal szerző” *Diabetologia Hungarica*, 2003;

Dr. Harangi Mariann: A Magyar Belgyógyász Társaság Északkelet-Magyarországi Szakcsoportja Tudományos Ülésén „A legjobb előadás díja”, 2003; Dr. Katona Evelin: A Magyar Belgyógyász Társaság Északkelet-Magyarországi Szakcsoportja Tudományos Ülésén „Előadás 3. helyezett”, 2004; Dr. Fülöp Péter: AASLD Liver Meeting, Boston, MA, USA „President’s Choice Poster”, 2004; Dr. Kassai Andrea: A Magyar Belgyógyász Társaság Északkelet-Magyarországi Szakcsoportja Tudományos Ülésén „Előadás 1. helyezett”, 2005; Prof. Dr. Paragh György és Dr. Seres Ildikó: 2002-ben és 2006-ban „Az Év Legkiemelkedőbb Nephrológiai Tudományos Közleménye” díj, Dr. Koncsos Péter: Magyar Gyermekorvosok Társasága 2. díj, 2006; Hungarian Medical Association of America, dicséret, 2006, Dr. Fülöp Péter: Kovács Tibor-díj, 38. Membrán-Transzport Konferencia, 2008).

Nemzetközi együttműködéseink

Évek óta tartó eredményes kollaborációt folytatunk a németországi Regensburgban az Institute for Clinical Chemistry and Laboratory Medicine, University Hospital vezetőjével, Gerd Schmitz professzorral. Több kolléga is volt tanulmányúton 1, vagy több évig a németországi egyetemen. Több munkatársunk töltött több mint 2 évet az Egyesült Államokban Baffy Györgynél (Division of Gastroenterology; Liver Research Center, Brown Medical School and Rhode Island Hospital, Providence, RI). Több közös közleményünk ill. könyvrészletünk jelent meg Fülöp Tamás professzorral (Centre de recherche sur le vieillissement-IUGS, Département de Médecine, Service de Gériatrie, Université de Sherbrooke, Canada). Gyümölcsöző kapcsolatot tartunk fent Prof. Dr. Nicholas Bodorral az Egyesült Államokban (University of Florida, Center for Drug Discovery, Gainesville, FL). Tudományos együttműködésben állunk az AKH Department of 3rd Internal Medicine, Bécs (Alexandra Kautzky-Willer) ill. az University of Glasgow, IBLS (Andrew Todd) és az University Department of Medicine, Manchester Royal Infirmary, Manchester, UK (Mike and Bharti Mackness) munkatársakkal. Jelenleg két Ph.D. hallgatónk dolgozik külföldön, az USA-ban (Brown Medical School and Rhode Island Hospital, Providence, RI; Dr. Derdák Zoltán és Dr. Kassai Andrea).

Munkatársaink

Az alábbiakban felsoroljuk a tanszék jelenlegi munkatársait, és tevékenységük fő profilját:

Prof dr. Paragh György, tanszékvezető, az I. Belklinika orvosszakmai igazgatója, a DEOEC centrumelnöke

Dr. Seres Ildikó, tudományos főmunkatárs, főállású kutató, akkreditált Ph.D. oktató

Dr. Balogh Zoltán, egyetemi adjunktus, diabetológus, Ph.D.

Dr. Káplár Miklós, egyetemi adjunktus, diabetológus, Ph.D.

Dr. Katona Éva, egyetemi adjunktus, diabetológus, Ph.D.

Dr. Harangi Mariann, egyetemi tanársegéd, lipidológia, Ph.D.

Dr. Katona Evelin, egyetemi tanársegéd, obezitás, Ph.D.

Dr. Fülöp Péter, egyetemi tanársegéd, hepatológia, Ph.D.

Dr. Csongrádi Éva, klinikai orvos, obezitás

Dr. Nagy Gergely, klinikai orvos, diabeteszes neuropátia, Ph.D.

Dr. Somodi Sándor, klinikai orvos, Ph.D.

Dr. Köbling Tamás, klinikai orvos

Dr. Nagy Mariann, klinikai orvos

Dr. Kosztáczky Béla, orvos, Ph.D. hallgató

Dr. Sztanek Ferenc, orvos, Ph.D. hallgató

Dr. Kassai Andrea, orvos, Ph.D. hallgató

Dr. Varga Éva, rezidens

Dr. Koncsos Péter, rezidens

Tudományos rendezvények, konferenciák szervezése

1. A táplálkozástudomány aktuális kérdései. Tudományos ülés. DEOEC I. Belklinika, Anyagcsere Tanszék, 2002. január 16.
2. Endokrinológia – anyagcsere belgyógyászoknak, endokrinológusoknak. Országos tanfolyam, DE OEC I. Belklinika, Anyagcsere Tanszék, 2002. január 17–18.
3. A Magyar Diabetes Társaság XVI. kongresszusa. Debrecen, 2002. május 30–június 2. (Helyi szervező bizottság: Dr. Udvardy Miklós, Dr. Neuwirth Gyula, Dr. Káplár Miklós, Dr. Paragh György)
4. 2nd Efes Regional Czech-Hungarian-Polish-Romanian-Slovak Postgraduate Course in Endocrinology. Debrecen, 2002. november 7–10.
5. Magyar Arteriosclerosis Társaság XIV. Kongresszusa, 2002. november 7–9.
6. Továbbképző konferencia háziorvosok és házi gyermekorvosok számára (Az elhízás epidemiológiája, a kialakulásában szerepet játszó tényezők. Másodla-

- gos anyagcsere-eltérések elhízásban, a metabolikus szindróma.) Debrecen, 2003. október 18.
7. A DEOEC I. Belklinika Mozgásterápiás Laboratóriumának ünnepélyes átadásával kapcsolatos tudományos ülés. Debrecen, 2003. november 25.
 8. Egészségnap. Debrecen, 2004. május 22.
 9. Magyar Atherosclerosis Társaság XV. Kongresszusa, Sopron, 2004. október 14–16.
 10. Magyar Atherosclerosis Társaság XV. Kongresszusa, Sopron, 2006.
 11. 2nd International Conference on Paraoxonases, Hajdúszoboszló, 2006
 12. A DAB Endokrin és Anyagcsere Munkabizottsága és a DEOEC I. sz. Belgyógyászati Klinika Anyagcsere-betegségek Tanszéke „Debreceni Anyagcsere Nap” tudományos ülése. 2007.
 13. A Magyar Elhízástudományi Társaság SCOPE Továbbképző napja, Debrecen, 2008.

Szegedi Gyula

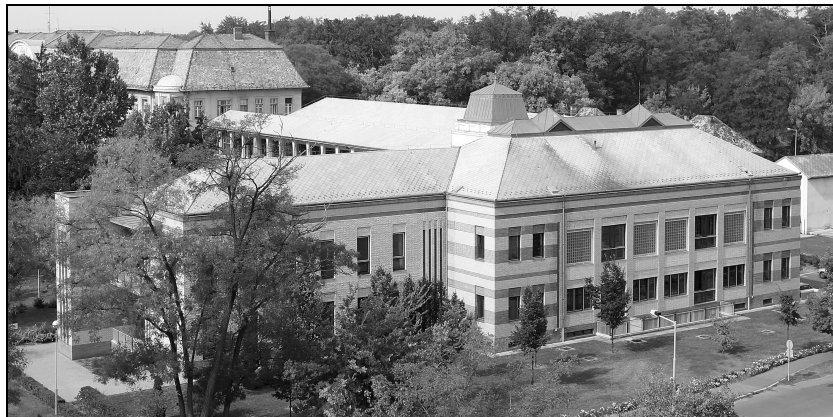
Klinikai immunológiai kutatások a DE OEC III. sz. Belgyógyászati Klinikáján

Felkérést kaptam arra, hogy röviden mondjam el azt, hogy munkatársaimmal együtt jelenleg milyen tudományos kérdésekkel foglalkozunk. A felkérés megtisztelő, de egyben kihívást is jelent. A kihívást nem pusztán szokásos udvariassági formulaként használom, mert – annak ellenére, hogy munkatársaimmal az elmúlt 35 évben több mint 600 tudományos közleményt jelentettünk meg nemzetközi és hazai szakmai folyóiratokban – a közölnivalót a szűk szakma számára nyújtottuk. Adósak vagyunk (és nem csak mi) abban az értelemben, hogy az általunk is kutatott betegellátási terület aktualitásairól, új eredményeiről egyéb érdeklődő, befogadó populáció számára is információkat adjunk.

Érdeklődési, kutatási területünk

A Petrányi Gyula akadémikus által vezetett II. sz. és az I. sz. Belgyógyászati Klinikán belül kialakult immunológiai iskola tagjai közül többen átkerültünk a külső klinikai telepre azzal a feladattal, hogy teremtsük meg egy új belgyógyászati klinika működésének feltételeit. A III. sz. Belgyógyászati Klinika 1975 óta végez önálló gyógyítási, oktatási és kutatási feladatokat ellátó tevékenységet. Miután munkatársaimmal együtt az érdeklődésünket elsősorban a klinikai immunológia kötötte le, folytattuk a Petrányi professzor által elkezdett diszciplína művelését, a megfelelő betegellátási és kutatási feltételek megteremtését.

A klinikai immunológia viszonylag fiatal diszciplína, tárgykörébe az immunszisztéma patológiás és fiziológiás működése következtében létrejövő kóros állapotok, betegségek tartoznak. Az immunrendszer védelme, felügyelete az egész szervezetre kiterjed, így hiányos, nem megfelelően szabályozott működése az egész szervezetre, máskor az egyes szervekre lokalizálódó betegségek formájában manifesztálódik. A klinikai orvostudomány valamennyi diszciplínája tartalmaz olyan patológiás kórállapotokat, amelyek háttérben az immunrendszer diszfunkciója áll. Ezekből az immunszabályozási rendellenességekből két területet említek meg: az autoimmun és az ún. allergiás betegségeket.

DE OEC III. sz. Belgyógyászati Klinika

Az allergiás kórképeket azért emelem ki, mert népbetegség, hiszen a lakosság kb. 20%-a szenved az allergia valamilyen formájában, így meglehetősen ismert problémakört képez.

Kevésbé ismert az autoimmun betegségek csoportja, amivel mi is foglalkozunk. A patológiás autoimmunitás lényegét az jelenti, hogy a szervezet védelmét alkotó rendfenttartó erőket megtestesítő immunrendszer „megzavarodik”, és „fegyvereit” nemcsak a külső veszélyek, fertőző ágensek, de a saját gazdaszervezet ellen is fordítja. Attól függően, hogy milyen belső célpontot támad a szabálytalanul működő immunrendszer, alakulnak ki a különböző autoimmun betegségek, amiknek a száma meghaladja a nyolcvanat. Az immunrendszer valamennyi szervünket, szövetségünket, sejtünket célpontként kezelve megtámadhatja, és azokat destruálhatja, tönkretelheti. A támadás céljai sokszor az ízületek, a bőr, a belek, a vese, a pajzsmirigy, az idegrendszer, az erek, az inzulint termelő szigetsejtek, a légzőszervünk stb. A betegség oka az immunrendszer diszfunkciójában rejtezik, de a megnyilvánulás formája (ízületi, vese, bőr, ér stb.) gyulladásokban, szervi elégtelenségben manifesztálódik. A beteg sem azt mondja, hogy autoimmun betegségem, hanem, hogy ízületi gyulladásom van, hogy vesekárosodás miatt kell művesekezésre járnom... legfeljebb, annyit tud, hogy valamilyen immunbetegsége van. Gondot jelent az, hogy a betegek nincsenek tisztában a betegségükkel kapcsolatos alapvető tényekkel, de még nagyobb gond, hogy sokszor a szakma ismeretei sincsenek olyan színvonalon, amilyen súlyú problémát ez a betegségcsoport hordoz.

Autoimmun betegségek

Az autoimmun betegségek az egyes diszciplínákon belül (belgyógyászat, gyermekgyógyászat, bőrgyógyászat stb.) az adott szakma kompetenciájának hatáskörébe tartozóan oszlanak szét. Érthető módon a belgyógyászat öleli fel a legtöbb

autoimmun betegséget, amelyek egy-egy szervet- vagy sejtféleséget, vagy szisztémás sokszervet érintő betegségeket foglalnak magukba.

Mi a munkatársaimmal az utóbbi csoportba tartozó ún. poliszisztémás autoimmun betegségekkel foglalkozunk, e betegségek klinikai, immunológiai sajátosságait kutatjuk (1. táblázat). A sokszervi érintettség alapján ezeket a betegségeket egy csoportba szokás sorolni. Ezek a betegségek is, mint más autoimmun kórképek, multifaktoriális, poligénes és környezeti tényezők által előidézett immunpatológiai háttér miatt kiváltódó betegségek. A betegségre bizonyos mértékű genetikai „érzékenység” teremt hajlamot, amit egyéb epigenetikai belső és külső faktorok egészítenek ki. Az autoimmun betegségek nem tartoznak az úgynevezett öröklődő (monogénes) betegségek közé, de a betegségre hajlamosító háttér miatt az elsőfokú rokonok között nagyobb a rizikója annak, hogy autoimmun betegség jelentkezik a családban. Az egyes betegségek eltérő életkorban, általában felnőttkorban, sokszor a pubertást követően fiatal felnőttekben, ritkábban idős korban jelentkeznek. Ezek a betegségek dominánsan a női nemet érintik, sokszor kapcsolatba kerülnek a hormonális szabályozással, így a terhességgel is. A külső provokáló tényezők közül ki kell emelni az infektív mikrobiális faktorokat, gyógyszerket, fizikai és vegyi ágenset. A felsorolt betegségekre jellemző, hogy több szervet érintő és szisztémás tünetekkel járó kórképek. Ugyanakkor egy-egy betegség egymástól jól elkülöníthető formát ölt, hiszen az immunreakciók célpontjai eltérőek (bőr, izomzat, ízületek, keringési rendszer, vese stb.). A konkrét betegségekben az autoimmun támadás gyulladást előidézve destrukciót okoz, és szerv-, szövet-, sejtelégtelenséget eredményez. A patológiai folyamat hullámzó intenzitással zajlik, végkimenetelét illetően progresszív. A betegség lefolyása és súlyossága igen változó, nagyon ritkán lehet végső gyógyulásról beszélni.

Szisztémás lupus erythematosus (SLE)	
Primer Sjögren szindróma (pSs)	
Polymyositis/Dermatomyositis (PM/DM)	
Progresszív Szisztémás Sclerosis (PSS)	
Nem differenciált collagenosis (NDC)	
Kevert kötőszöveti betegség (MCTD)	
Rheumatoid arthritis (RA)	

1. sz. táblázat

Az autoimmun betegségekben szenvedők száma nem kevés, a lakosság mintegy 5%-át érinti. A gyakorlatilag szinte folyamatos szakmai gondozást igénylő betegek korszerű ellátása nagy kihívást jelent a szakma számára, de gazdasági, anyagi vonatkozású társadalmi, családi és egyéni problémák forrásait is képezik.

Körültekintő statisztikai adatok alapján az Egyesült Államokban az autoimmun betegségek ellátásával kapcsolatos terheket a daganatos és a szívbetegek ellátási szintjeire helyezik. Informatív és elgondolkodtató adat, hogy a 35

évnél fiatalabb nők halálozásában az egyik leggyakoribb okként az autoimmun betegség szerepel.

A poliszisztémás betegségek, illetve betegek korszerű színvonalon történő ellátása igazi szakmai kihívást jelent, és ennek a személyi és tárgyi feltételeit az újonnan szervezett III. sz. Belklinikán meg kellett teremteni. Olyan szakorvosokra, belgyógyászokra volt szükség, akik klinikai immunológiára specializálódtak, és a tudományos munkájuk is erre irányult. A betegségek diagnosztizálására a kezelések hatékonyságának mérését segítő Immunológiai Laboratóriumot kellett szervezni, amely laboratórium regionális feladatokat is vállal, és kutatási munkáinkban is aktívan részt vesz. Meg kellett teremteni a fekvő- és járóbeteg-ellátás kultúrált korszerű feltételeit: a klinika közvetlen diagnosztikai és egyéb műszerezettségét. Ezeknek a feltételeknek birtokában olyan szakmai együttműködést tudtunk a szakmán belül kialakítani, aminek eredményeként országosan is elfogadott központja lettünk a klinikai immunológiai betegellátásnak.

Tudományos munka

Munkatársaim többsége elfogadta azt, hogy az egyetemen elvárt színvonalas betegellátó és oktatómunkát csak akkor tud valaki végezni, ha a kutatásból is kivészi a részét. A klinikai kutatómunka az esetek döntő többségében szorosan kapcsolódik a betegellátáshoz. Az autoimmun betegek gyógyítását, gondozását olyan feltételek között tudtuk végezni, hogy az lehetővé tette a tudományos értékű tapasztalatok szerzését is. Az évek során a vonzáskörünk regionális, majd országos kiterjedése következtében az egyes betegségekből olyan méretű betegszámmal rendelkezünk, hogy nemzetközileg is figyelemreméltóvá váltunk. Ez azt eredményezte, hogy egy-egy betegségre specializálódott egy-egy munkacsoport, team. Így külön team alakult az 1. sz. táblázatban felsorolt SLE, pSs, PM/DM, PSS, NDC és MCTD betegségeken szenvedők ellátására, gondozására, és természetesen az adott betegségekkel kapcsolatban végzett kutatásokra. Mivel ezek a betegségek mind a poliszisztémás autoimmun betegségek csoportjába tartoznak, így az egyes teamek tudományos munkái között átfedések jöttek létre.

A jelen dolgozat célja csak az lehet, hogy egy-egy átfogóbb témakör felemlítésével érzékeltessem azt, hogy a klinikai kutatásokban a III. sz. Belklinika, konkrétan az immunológia milyen területeken, milyen elképzelésekkel vesz részt.

Az autoimmun betegségek kialakulásának és a betegség minél korábbi felismerésének kutatása

Az autoimmun betegségek hátterében olyan veleszületett hajlam áll, amelyet poligénes genetikai elváltozások idéznek elő. A veleszületett genetikai hajlam magyarázza a betegségek időnkénti családi (ami leginkább az egyetűjű ikrek-

ben figyelhető meg) halmozódását. Az egyetűjű ikrekben sem haladja meg az együttes betegség gyakoriság a 20–30%-ot akkor sem, ha hasonló környezeti-, életkörülmények között élnek. A külső provokáló tényezők teszik teljessé a patogenetikai hátteret, ezek társulása szükséges ahhoz, hogy a betegség manifesztálódjon.

Korábban intenzíven kutattuk a betegséget provokáló faktorokat, közülük is nagy figyelmet fordítottunk az egyes gyógyszerek autoimmunitást elősegítő, kiváltó hatásának tanulmányozására. Ezeket a vizsgálatokat leginkább Leövey András professzorral végeztük, és eredeti új megállapításokat írtunk le a vérnyomás csökkentő hidralazin, és az antiepileptikumként ismert hidantoinok SLE-t indukáló hatásainak mechanizmusáról. Ezen vizsgálatok értékét mutatja, hogy egyik, közel 30 évvel ezelőtt írott közleményünk eredményeit két évvel ezelőtt egy nemzetközi folyóiratban megjelent dolgozatban ismét hosszabban interpretálták.

Az autoimmun betegség kialakulásáig, tehát amíg a genetikai hajlamból betegség lesz, huzamosabb idő telik el. A kutatások kitüntetett célpontja a genetikai hajlam, az érzékeny kandidáns gének, allélek felderítése, illetve a minél korábbi diagnózis felállítása. Miután a poliszisztémás autoimmun betegségek fellépését megelőzően már 1-2 évvel bizonyos gyanút keltő immunológiai és klinikai jelek fellelhetők, ezért ennek a periódusnak a kutatását igen intenzíven végezzük. A betegségnek ezt az előfázisát Petrányi professzor nem-differenciált collagenosissnak (NDC) nevezte el. Munkatársammal, Bodolay Edit professzorral – évek óta – e témakör vizsgálata során sikerült olyan új eredményeket publikálnunk, amikre a nemzetközi irodalom rendszeresen hivatkozik.

Az autoimmun betegségek klinikai lefolyását befolyásoló kardiovaszkuláris eltérések kutatása

A poliszisztémás autoimmun betegségeket véglegesen meggyógyítani nem lehet, de a betegek életkilátásai igen sokat javultak, és sokszor nem is közvetlenül az alapbetegség, hanem egyéb ún. komorbiditások miatt veszítjük el a betegeket. A betegségek prognózisát erősen megszabó társuló kórképekből jelentőségével kiemelkednek a kardiovaszkuláris betegségek. A poliszisztémás betegekben gyakran észlelhető a magas vérnyomás, az érlemezésedés, és nem ritkán jelentkezik a szívinfarktus, vagy az agyi krízis. E kardiovaszkuláris betegségek jól ismert rizikófaktorain (kövérség, zsír-, cukor-, anyagcserezavar, magas vérnyomás stb.) kívül felmerült, hogy a korai érlemezésedés előidézéséhez maguk az autoimmun betegségek is hozzájárulnak! Egy munkacsoportunk Soltész Pál tanár vezetésével a speciális szakrendeléseinken gondozott autoimmun betegek (SLE, MCTD, NDC, RA, PSS, pSs, DM/PM) kardiovaszkuláris státuszát, az erek belsejét fedő endotél sejtek funkcionális állapotát komplex műszeres vizsgálatokkal rendszeresen ellenőrzik, és így a betegségek által előidézett morfológiai és funkcionális zavarokat, többek között a foszfolipid struktúrákat megtámadó auto-

antitestek szerepét illetően igen értékes, nemzetközi értelemben is figyelemreméltó eredményeket tudtunk elérni.

Itt jegyzem meg ismételten, hogy a klinikai jellegű tudományos munka tárgya az esetek többségében közvetlenül kapcsolódik a betegségekhez, és az eredmények gyakorlati hasznosulása így értelemszerűen gyorsan megtörténik.

Újabb terápiás eljárások

Poliszisztémás autoimmun betegségekben szenvedő betegek gyógykezelésében három alapelvnek próbáltunk megfelelni. 1. Biztosítottuk, hogy a nemzetközi trendeket alapulve immunmodulációs protokollokkal kezeljük betegeinket. 2. A betegek rendszeres ellenőrzésével, gondozásával a terápia klinikai és immunológiai vonatkozású monitorizálását oldottuk meg, ami nagyobb flexibilitást adott az individualizált, s így hatékonyabb kezelésekhez, másrészt így új tudományos megfigyelések rögzítésére is lehetőségünk nyílt. 3. Modern eszközökkel felszerelt intenzív osztályt szerveztünk meg, hogy a krízises, életet veszélyeztető állapotok kivédésére alkalmasak legyünk.

Az országban Budapesten két intézetben és a klinikánkon került sor ún. plazmaferézis ill. haemoferezis kezelésekre az autoimmun betegeknél. A több mint 20 éve végzett kezelésekkel a beteg plazmájából eltávolítjuk a támadó patogén autoantitesteket, és ez kedvezően befolyásolja a betegek állapotát. A plazmaferézissel elért jó hatás mechanizmusát kutatjuk, és munkatársaimmal (Sipka Sándor, Soltész Pál, Baráth Sándor) bizonyítottuk, hogy a rendellenes immunműködési szabályozást kedvezően befolyásolja a feretizálás. Az elmúlt 20 évben több mint 3000 esetben végeztünk plazmaferézist a poliszisztémás és az idegrendszeri érintettségű autoimmun betegeknél.

Az autológ őssejt terápia autoimmun betegeknél

Az utolsó 10 évben kezdetben szórványosan, majd egyre több helyen, főleg Európában és Észak-Amerikában, új terápiás eljárást vezettek be az egyéb, kezelésekre nem reagáló refrakter autoimmun betegségek gyógyítására. A kezelés alapelve, hogy a beteg csontveléből vagy perifériás véréből nyert, izolált őssejteket megfelelő körülmények között tároljuk. Az immunrendszer működését átmenetileg tönkretévő intenzív ún. limfoablatív kemoterápiát követően a betegek visszakapják a „saját” autológ őssejtjeiket. Az őssejtek hozzájárulnak ahhoz, hogy az immunszisztéma ismét felépüljön, regenerálódjon. A beavatkozás célja az, hogy a szabálytalanul működött immunapparátus helyett, legalább átmenetileg (de tartósan) egy megújult immunológiai reguláció jöjjön létre. Magyarországon ilyen kezeléseket eddig csak klinikánkon végeztek munkatársaim Zeher

Margit professzor irányítása mellett. Az összejt kezelést csak nagyon indokolt esetekben, meghatározott szakmai, személyi és tárgyi feltételek mellett lehet végezni. Az összejt kezelésben részesült betegek rendszeres klinikai és immunológiai ellenőrzése során nyert adatok tudományos feldolgozására is sor került.

Biológiai készítmények alkalmazása

Az összejt terápia mellett egyéb biológiai készítményekkel való gyógykezelések számára is bővülnek lehetőségeink. A különböző gyulladáshoz közreműködő mediátorok semlegesítése ún. különböző, monoklonális ellenanyagokkal igen hatékony terápiás eszköz a különböző főleg ízületeket érintő gyulladáshoz közreműködő autoimmun betegségek kezelésében. Munkatársaim a Reumatológiai Tanszéken Szekanecz Zoltán tanár úr vezetése mellett aktívan részt vesznek a legújabb készítmények tudományos értékű kipróbálásában, illetve alkalmazásában.

A klinikai kutatómunka és a betegellátó tevékenység kapcsolata

A dolgozat bevezetőjében említettem, hogy a progresszív betegellátás és az oktatás elvárásainak megfelelő egyetemi színvonalú betegellátást csak olyan oktatók tudnak szolgáltatni, akik számára a klinikai kutatómunka természetes és nem idegen. Ennek szellemében próbáltam dolgozni és irányítani munkatársaim munkáját, illetve segítem, hogy ez az elkötelezettség megmaradjon. Ez a mentalitás hozzájárult ahhoz, hogy nagyon sok munkatársam sikeres életpályáját futja döntően idehaza, és néhányan külföldön, amire büszke vagyok.

Nagyobb örömet jelent viszont az, hogy munkatársaimmal olyan feltételeket tudunk biztosítani az autoimmun betegek számára, aminek következtében betegeink túlélési adatai jobbak, mint a gazdagabb nyugati országokban.

Irodalom

- BARÁTH S, SOLTÉSZ P, KISS E, ALEKSZA M, ZEHER M, SZEGEDI G, SIPKA S.: The severity of systemic lupus erythematosus negatively correlates with the increasing number of CD4 + CD25(high)FoxP3+ regulatory T cells during repeated plasmapheresis treatments of patients. *Autoimmunity*, 40(7):521–8, 2007.
- BODOLAY E., SZEKANECZ Z., CSIKI Z., BEN T., KISS E., ZEHER M., SZÚCS G., DANKÓ K., SZEGEDI GY.: Five-year follow-up of 66 Hungarian patients with undifferentiated connective tissue disease (UCTD) *Clinical and Experimental Rheumatology*, 21, 313–320, 2003.
- SOLTÉSZ P, ALEKSZA M, ANTAL-SZALMÁS P, LAKOS G, SZEGEDI G, KISS E.: Plasmapheresis modulates Th1/Th2 imbalance in patients with systemic lupus erythematosus according to measurement of intracytoplasmic cytokines. *Autoimmunity*, 35(1):51–6, 2002.
- TAMÁSI L, SZEKANECZ Z.: A biológiai terápia lehetőségei az arthritisek és a szisztémás autoimmun betegségek kezelésében. *Orvosi Hetilap*, Szupplementum 1, 63–71, 2007.
- ZEHER MARGIT, SZEGEDI GYULA: Autoimmun betegségek kezelése autológ haemopoetikus őssejtekkel. *LAM*, 17(12), 853–860, 2007.

Vitéz Ferenc

Bényi Árpád festőművész (1931–2006)

emlékezete – négy tételben

Teste volt az anyagtalannak

I.

A 75. születésnapra írt cikk megírásához baráti látogatásra indultam még 2006. március elején Bényi Árpád festőművész debreceni műtermébe. Már készültek a festmények kettős jubileumi – a születésnap mellett egyben az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulójára összeállított októberi –, a Kölcsey Központban rendezett kiállításra. Lendülete még a korábnál is intenzívebb volt, koloritja és formaalakítása még erőteljesebbé tette expresszív kifejezőmódját, és az olaj mellett sorra születtek temperamentumos akvarell képei. (Utóbbi munkáiból egyébként nem sokkal előtte nyílt állandó kiállítása Ausztriában, egy dunai hajón.) A megelőző évek biennáléin, tavaszi és nyári tárlatain, nemzetközi csoportkiállításain látott festményei bár részleteiben megőrizték a jellemző ablak, rács, a zenész vagy az elvonatkoztatott virág motívumait, a művész az utolsó években az ugyancsak a színperspektívára építő kompozíció egyre tudatosabb absztrakciójára törekedett. Úgy tűnt: olykor mintha a képnek csupán egy részletét festené, ám a festői indulat, a belső látás expressziója, a képből kijajduló dráma így csak még erőteljesebbé vált.

Az '56-os évfordulóra készülők munkái sem a direkt motívumokra építettek – csupán egy-egy rejtett vagy szimbolikus utalást lelhattunk a forradalomra és annak utóéletére –, maguk a színek és a festőgesztusok számoltak be a nemzet és az egyéni sorsok drámájáról. Visszatekintő, összegző kiállítását is a forradalom emlékezéssorába illesztette, és szerepeltek ebben a válogatásban olyan művek is, amelyeket a börtönök utáni első, 1966-os kiállításán két nap múlva le is szedettek. (A Debreceni Művészklubban egy negyvenfős grémium mondta ki, hogy a képek pesszimisták, ez pedig távol áll a szocialista életérzéstől... Annak a plakátnak az utolsó példánya, amely „Szabad Magyarországot” felirattal készült, s amelyért 792 napot rács mögött töltött, ma már csak a Bűnügyi Múzeumban látható.)

A műteremből kilépve már fogalmaztam is magamban Bényi Árpádról a sorokat. Nem a színekre és absztrakciókra emlékeztem vissza, hanem valamilyen mélyről fakadó zenét hallottam. Az élet énekelt. De hogy milyen diszsonanciákból épültek össze ezek a dallamok, az csak akkor vált világossá, amikor október elején ismét ellátogattam a művészhez. Akkorra már készen állt az október 23-

án a Kölcsey Központban megnyíló ünnepi kiállításának anyaga, nyomdában volt a még tavasszal emlegetett katalógus. Arról is beszélt, hogy a debrecenivel párhuzamosan látható a Kaposváron, Nagy Imre szülővárosában, a Vaszary Képtárban október 20-án nyílt 1956-os csoporttárlat, ahol 14 festménye és 20 grafikája különteremben kapott helyet.

„A tubusból egyenesen a vászonra nyomott vastag festékbarázdák mögé rejtem minden felháborodásomat és aggodalmamat” – hallgattam Bényi Árpádot. Az ütések, a vérrögök, a felkészülés a kivégzésre, vagy mint a képcímek is mondták: *A fájdalom tövisei*, a *Madárhalál*, a *Terror*, az űr (mint olvasom:) *A semmi határán* egyre gyakrabban tért vissza éjszakai rémálmaiban. Beszélhetett volna a salgótarjáni sortűz áldozatainak emlékére készített „végzetes” plakátról, a börtönéveit megelőző kihallgatások véres tortúráiról, a 792 börtönéjszaka pusztító álmatlanságáról, de inkább a „védekezésről” vallott: „Mint darazsakkal szemben hadakozó, ingerült áldozat, a képzelt festékcsomok húsába kapaszkodtam, spaklival, ecsettel, tenyérrrel, hogy másféle teret alakítsak, valami olyat, ahol a testek-dolgok térré válnak, a térelemek pedig tömeggé...”

És az alakító ábrázoláson túl az elképzelt tájképből valóban csatatérre változott át minden. A festékrögök indulatsomóvá sűrűsödtek, az alakok megszűntek alakok lenni, az erek falán is átizzó vöröslő látomás, a létszorongást növesztő fájdalom, a megbocsáthatatlan bűn iszonyata uralta a képmezőt. „Kínomban kényszerülök nonfiguratív lenni, mert mindaz a borzalom, amit átéltem, elmondhatatlan. Ki kell szakadnia mégis, ott kell megszólalnia a képnek, ahol belefeledkezik az ecset az anyagba...” Nincsenek logikai érvek, ebben a világban magyarázatra alkalmatlanok a racionalitás törvényei, de miért is lennének képesek a hétköznapi rendre, mikor minden irracionális, az emlékek az átélt gyalázattól fekélyesek?!

Ott voltak a gyűjteményben az 1980-as évektől jellemző festmények. (A legkorábbi 1979-es, illetve – sokatmondó „dokumentumként” – a tárlókban helyet kapott három munka a fentebb említett, 1966-ban betiltott debreceni kiállítási anyagból.) A művészi mementóállítás közben és után folyamatosan születtek meg a kerti víziók, visszatértek a szabadságért fuldokló, majd annak mámorával röppenő virágok. Belesűrűsödött a színbe a lélek, s valahol a mélyben egy cselló húrja bűgött.

Töredékek jutottak eszembe sok helyütt megfogalmazott ars poétikus vallo-másaiból, és ezekkel az útravalókkal jártam aztán végig a jubileumi kiállítást is: „(...) Szín, festék és forma torlódásai nem rendelkeznek a racionális érvelés eszközeivel. Ami belőlük megmarad, az inkább kérdések formájában közelíthető meg. Saját kérdéseim és kételyeim a következők: Egy simán hagyott nagy színfolt mennyi gyűrődést-borzolást visel el? Egy vörösben terjedő-híguló rózsaszínben hogyan szelelnék el az indulatok? Meddig lehet létezni a vonalak tisztasága nélkül? Egy vörösre és kékre redukált világ mikor kezd új dimenziókat követni? (...) Tér és sík között keresni az elveszett paradicsom töredékeit, a kiüze-

tés előtti állapot emlékfoszlányait, mert ott van az a hely, ami már nem semmi és még nem is valami, hanem ami talán emberlétünk belső energiája. (...) Festők dolga ebben a még ember lakta világban, hogy csendes együttlétre hívja azokat, akik már elengedték egymás kezét, hogy a rámba zárt arasznyi létezés embermeleget kínáljon, hogy kihült kispadok helyett képek közé gyűjtse a zajtól és szótengertől megzavart indulatokat.”

Mindaz a borzalom, amit átélt, elmondhatatlan. Ezért kényszerült nonfiguratív lenni, csengtek vissza a szavak. S expresszív, indulatos, monumentális, a szorongás máig gyakran elviselhetetlen létfájdalmát már-már zsúfoltan illusztráló tabló, a személyes, de általános érvényű '56-os mementó bár szerkesztésében is kivált a többi kép közül, a kompozíciós, érzéki és indulati rokonság azonban egyértelmű volt azokkal. (Talán nagyobb térben ketté is lehetett volna osztani a kiállítást, levegőt hagyni a festmények körül, hiszen egyetlen Bényi-kép is uralni tudja a paravánt.) S a széttaposott temetőkből újra és újra kiemelkedett a „hihetetlen erejű, mágikus szám”: 56 – a golgotai kereszt I.N.R.I. felirata helyén a tövisdrótból rajzolódó 7x8.

II.

Bényi Árpád több mint hatvan festményét láttuk a Déri Múzeum időszaki kiállítótermében tíz évvel korábban, a 65. születésnapjára tartott tárlaton. A művész nem egyfajta retrospektív szemlére vállalkozott, mégis életműtárlatra – miként Bényi minden alkotói extázis-pillanatában a műben való létezés egyetemes kérdéseivel szembesült.

Legelőbb nem a képi témát, az ábrázolt valóság-részletet azonosítottuk, hanem a színek hívták fel magukra a figyelmet, elsősorban a domináns kék, sárga, vörös alapszínek, kiegészítve a zölddel és azok árnyalataival. E hangulatharmóniák a színbeli tobzódás és a mértéktartás kettős követelményéből jöttek létre, meghatározva bizonyos szerkesztésbeli elveket is. A tiszta színeket és a valőröket egyaránt használta. Kromatikus hatásúak sokszor a színértékkel való játékok is, mert az egészet összefogja a festői – mintegy belső – látás. A színek önálló teret hoznak létre, új, a hétköznapi túl jelentéssel ruházva fel a teremtett dolgokat. Bényi nem az ábrázolandó témához kereste meg a színeket, hanem maga a szín hozta létre a témát.

A kompozíció belső keretoztásaival a védelmező rácsokat jelképesítette a művész, a háttérben a „perszonális szigettel”: a kerttel. Rácsokat és virágokat formáltak a színek, ahol a rácsok nem a külvilágtól való elzártságot jelentették abban az értelemben, hogy szabadsághiányt sugalltak volna, hanem a felépített világot védelmezték, a szabadságot védték meg a külvilág agresszív ösztöneitől, az életre, a teremtő személyiségre törő támadásoktól.

Bényi mindig az úgynevezett értelmes csendet kereste. Ebben a folyamatban a virág is társa lett a csendnek, hiszen egész lénye hangtalan. A virág egy energiamező színes-boldog megtorpanása. Ez a motívum mintegy az elveszett Éden emlékét idézi. Egy archaikus dimenzió, egy másféle és boldogabb emberlét itt felejtett tanúja. A csend és a virág között van minden, ami szavakkal bejárhatatlan. A festményeken látható rács optikailag nem zár el a környezettől, s a virággal összefonódott áttetsző hártya síkjával belefeszül a képráma négy léce közé. Egyszerre tartalmazza a síkot és azt is, ami mögötte van. Így talán meg tudja teremteni a tér és a nem-tér között azt a sejtelmes dimenziót, amely a létezés és a létezésen túli között feszülhet. A színek megőrzik kapcsolatukat hangulatainkkal. A fényvel együtt a dolgok külső megjelenése és maga a szín is megváltozik. S mivel a festészet nem ismeri az anyagtalan színeket, azok hozzák létre az anyagot, a dolgot, a témát, a motívumot, a hangulatot. S mivel a szín és a hangulat viszonya kölcsönös, az adott hangulat is létrehozta Bényinél a színt: így az anyagot, a dolgot, a motívumot. A színek egymáshoz képest léteznek, nem szolgálva mást, csak a közöttük feszülő ellentétek és harmónia létrehozó sugárzását.

A nagy felületeken többnyire expresszív hatású jelenetek, csendformációk jöttek létre, de találtunk példát a lírai hatásokra is, vagy a szimbolikus megjelenítésre, illetve az alkalmazott pikturális eszközök ellenére az impressziós, hangulati elemekre, a szürreális jelekre. Visszagondolunk például az *Égi üzenet* című képre, mely egyszerre rejtette magában mindezt, ám ugyanígy felmutatta e hatásokat vízpartja, a *Tisza-tó* című festménye is. Az utóbbin látott nagy felületek uralták sok esetben a kompozíciót, megteremtve saját valóságosztásukat, ám a hangsúlyok megtalálásának, a befogadói tekintet irányításának és a képi térfelosztásnak egy másik módja is megjelent Bényi Árpád festészetében: a kép a képben szerkesztésmódból adódóan. Ezt a hatást létrehozhatták a már említett ablakok, az asztalra tett képek. Így bukkant fel közöttük Déri, Van Gogh (a festőelődj rajztáblás csendéletén a Nagy egészségkönyvet látjuk egy fej hagyma társaságában – itt Bényi asztalára került Van Gogh képe) vagy Krisztus arca is.

Bényi Árpád nem ódzkodott a parafrázisoktól, így az evangéliumtól sem: Kálváriája groteszk Krisztusában egyszerre több jelentés fogalmazódott meg. Egyrészt az általános művészi, alkotói ars poetica, a művészsors és a krisztusi szerepvállalás párhuzama. Ebben benne volt saját ars poeticája ugyanúgy, mint kollektív korvallomása. A bibliai téma groteszk átfogalmazása másutt is megjelent: hasonló kompozíciós és motívumkeretekkel jött létre az *Éliás a lét pere-mén*, illetve az *Illés szekerén* című kép, mely utóbbi ugyanúgy szimbolikus „ön-arcképe” a művésznek, mint valódi önportréi, vagy miként virágainak vibrálóan életes, teremtő s lüktető világa tükrözte a karaktert. Erős kisugárzásúak portréi, a félalakosak és az ülők, ahol szinte nem is foglalkozott a festő az arc aprólékos kidolgozásával, az mégis sugározza a személyiséget, annak markáns, legfontosabb jegyeivel együtt, s lelkileg is „felismerhetők” e képek.

A gyönyörű Bényi-kékek ölelésében megjelent a nyár izzása, a napkorong hevülése, ami szinte magába szippantja és felemészti a tekintetet, hogy az főnixmadárként újjászülethessen. A színek és a belőlük létrejött alakok metamorfózisok – a bohóc angyallá válása megejtő és fájdalmas egyszerre. A festményekből sugárzó erő dallammá íródik bennünk.

III.

1998-ban olvastam Bényi Árpád *Ecset és stafeláj* című könyvét. Giotto, Uccello, Picasso, El Greco, Van Gogh, Matisse, Csontváry, Kondor Béla, Topor András... Csak néhány név a példa-elődök közül, akiket könyvében megidézett és „megszólaltatott” a művész. Műalkotásokat elemzett, korszakokat, mértéket és stílust, életet és látást analizált, természetleletet, fényt és formavilágot, optikai varázslatokat mutatott be már-már lírai emelkedettségűvé téve meggyőző szakmai szövegét, idolként megjelenő, plasztikussá emelkedett filozófiákat és szakralitást idézett, amelynek tulajdonképpen ugyanolyan teremtő elvek alapján „működik” a kiterjedése, mint a színnek. „Formatani barangolásokhoz” szegődött vezetővé Bényi, mindenben azt keresve, hol történt meg a formai nyelvújítás, milyen a kapcsolat anyag, forma és tér között, hol leshető meg az „anyag és szellem esztétikumot teremtő násza”. Formaértéket és formai varázsigéket kutatott, a magasabb rendű befejezettség állapotát, „azt a titkot, amiről a kép is hallgat”.

Van Gogh szinte szerelem volt. Az volt Matisse is, de másként. A tektonikus előadás hűvös fegyelme formaburjánzó indulatokkal találkozik, s ezzel szemben áll „az első nász érintetlensége”. Megdöbbenő, ahogy Bényi Van Gogh festményeihez közelített. Nyilvánvalóan értette a képtestté vált alkotói sorsot, de ami több: azzal az őszinte és komoly elragadtatással érezte meg a Van Gogh-i formaeseményeket, mintha maga is a művészelőd ecsetje lett volna. Mintha maga lett volna a formai beleélés.

(„*A történet folytatódik – kortárs művészek Van Gogh nyomában*” címmel nyílt kiállítás egyébként 2008. január közepén a Modemben. Az Arles-i Vincent van Gogh Alapítvány válogatott anyaga – egyetlen magyarországi helyszíneként – került Debrecenbe, és a megnyitó ünnepségen – egyetlen magyarországi festményként – Halász János alpolgármester adta át Yolande Clergue asszonynak, az alapítóelnöknek Bényi Árpád *A nyár virágai* című festményét, amelyet a művész özvegye ajánlott fel az alapítványi gyűjteménynek. Bényi Árpád ugyanezt tette volna.)

Önvallomás minden passzus. Most csak egyet idézek: „Bele kell nézni a napba, meg kell vakulni egy kicsit, hogy az evilági dolgok látása helyett belefeledkezzünk minden képen abba a tenyérszerű örökkévalóságba, amit Van Gogh kínál.” Közben Márait olvastam – Bényi Árpád könyvével párhuzamosan –, az *Ég és föld*ből a Van Gogh-ról szóló bejegyzéseket. Szerinte „az ‘őrült festő’ oly tárgyilagosan látta a világot, mint egy távcső. A nagy festőnek látomása van a vi-

lágról, de ezt a látomást aztán oly hűségesen és tárgyilagosan festi meg, mint egy építésziroda első rajzolója. (...) A nagy festő az égre néz, s a földet festi, hűségesen. A kontár az eget festi, lázasan, s közben tyúkszemét nézi, aggályosan.” Hogyan fogalmazott Bényi? „Bele kell nézni a napba...”

„A jó képeknek nincsen tárgya, hiszen tőmondatokról van szó, melynek csak alanya és állítmánya van.” Ezt a gondolatot az egyik tárlatát ajánlva magam is felidéztem, úgy folytatva, hogy Bényi is alanyokban és állítmányokban fogalmaz. Csak cselekvő ember van tehát és tett. Az ember pedig ott van mindig saját tettében. A festés gesztusa nyomán épülő tett el nem múló, s a legnemesebbek egyike. A gondolkodó és cselekvő festő reneszánsz ember. Műveltnek kell lennie, hogy maga is „művelni” tudjon, de esztétikumában hordozza az antik hősök etikáját is. Ugyanakkor soha nem az értékvesztés tragikumától lesz a tette kataritikus, hanem éppen a „soha fel nem adni” elvét rögzíti a képeken. Alany nélkül nincsen állítmány. Cselekvés nélkül nincsen festő. Csak a folyamatos cselekvés eredményez maradandó tettet. Ez a tett a műalkotás.

Bényi nemcsak kiváló festőművész volt, nemcsak képzett művészettörténész, bizonyos értelemben költő és filozófus, nemcsak a reneszánsz ember modern inkarnációját követte nyomon ebben a könyvben, nemcsak a festői forma megszületéséről és annak magánéletéről beszélt, nemcsak a tér és tömeg építészetben megfigyelhető törvényszerűségeit elemezte kitekintő, de mégis a benne való lét bátorságával és biztonságával, de igazi pedagógus is volt. Komoly útravalókat készített, örökséget adott – például a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola végzős rajzszakos hallgatóinak kiállítása apropóján. Helyreigazítva az interpretációt is, vitatkozva azzal a felmentő elvvel, hogy „a művész így látta...” Mert a festő soha nem lát másképpen, „csak az észlelésben máshol keresi a hangsúlyokat” – írta. És még egy fontos üzenete volt, amit a sok közül ki akarok emelni: „Sokat rajzolni nemcsak azért kell, hogy jobb legyen a rajztudás, hanem azért, hogy minél több ábrázolásbeli korlátot fedezzünk fel.” Megállapításaival üzent, kérdéseivel tanított. Megtapasztalta, hogy a művésznak a folyamatos kérdés állapotában kell lennie. Bényi magától is kérdezett szakadatlanul. Rákérdezett a vonalra és a színre, azok már-már emberfeletti erejére, sőt, hatalmára, arra, hogyan birtokolhatja e hatalmat vagy annak csekélyke részét legalább ő is.

Bényi Árpád odaállt a klasszikusok és a klasszikusokká vált egykori kortársak, Kondor Béla, Csontváry, Topor András festményei elé. Másképpen izgalmasak azonban töprengései a maga stafelája előtt. Azért idézte meg évszázadok és szomszéd műhelyek csodáit, hogy alkalmat teremtsen az ünnepi áhítatra, saját munkái pedig a kötekedő józanságot segítették elő, egyrészt a távolságtartás okán, másrészt pedig azért, hogy a mesterség nehézségei és kudarcai is az elemző figyelem körébe kerüljenek.

„A képek elindulnak helyet és embert keresni. Bolyongásuk veszélyek közt, láрма és közöny mentén halad. Paletta és vászon közötti ténfergésében az ecset akkor él igazán, ha ábrázoláson túli festékgyűrődésekben évmilliók óta sűrűsödő

erőket kelthet életre; ha mozdulatlan világoskék csendben ultramarin-áramlások ujjonganak annak, hogy teste lett az anyagtalannak. (...) Füzeteimet telerajzoltam a tisztesség és hit elmeszesedett, elhájjasodott kövületeivel; legnagyobb tartozásom ezek képi megfogalmazása” – olvastuk vallomását.

Hagyott maga után tartozást? Rengeteg vázlata, több száz akvarell lapja maradt még a hagyatékbán. Talán mindegyikből festményt akart volna. Teremtő indulat. Azt hiszem, hiányérzetünk nem lehet – talán csak önmagunkkal szemben. Természetesnek vettük, hogy itt volt velünk. S a Munkácsy- vagy Kossuth-díjat osztogatók természetellenesen megfélelkeztek róla ebben a természetességben.

Persze, így is tekintélyes az elismerések sora. Debrecen Város Díszpolgárát (1999) Berettyóújfalu is díszpolgárává avatta (2005 – börtönből való szabadulása után csak itt kapott segédmunkási állást, aztán a térség szellemi és közművelődési, illetve művészi életének meghatározó alakja lett), és szülővárosának, Dicsőszentmártonnak lett Pro Urbe-díjasa (2001). Művészi életművéért megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend Kiskeresztjét, a Káplár Miklós-érem, tavaszi, őszi és országos nyári tárlatok díjai, fődíjai mellett Csokonai-, Medgyessy-, Holló- és Debrecen Kultúrájáért díjakkal ismerték el művészetét.

IV.

Bényi Árpád halála után szerető özvegye, Lenke asszony kiállításon mutatta be a városnak adományozott festményeket. 2008. január 22-én, a Magyar Kultúra Napján a Debreceni Művelődési Központ Belvárosi Galériájában rendezték meg a művész utolsó éveiben (2001–2006 között) festett akvarelljeinek kiállítását.

A szintén ’56-ra asszociáltató tárlat 55 akvarellje mellett láthattuk (ötvenhatodiként) egyetlen olajfestményét is, az utolsó önarcképet. Akvarelljeivel önálló nagytárlaton először találkozott a közönség. Korábban (2003-ban) a Thermál Hotelben egy konferencia kísérő rendezvénye volt az a Bényi-kiállítás, ahol már az akvarellbe rejtett arcát is bemutatta a művész. S engem ért a szerencse, hogy tolmácsolhattam ezeknek a munkáknak az üzenetét.

Talán azért is, mert a legelső között voltam, akik láthatták az akvarelleket. Még 2001 nyarán, Hajdúszoboszlón, a Hortobágyi Nemzetközi Művésztelep ot-tani Cívis tagozatán. Szinte a gyermek rajongásával beszélt az új élményről, s rakta elém a lapokat. Bár az első fellelkesülés után óvatosan bánt vele, megszerette az akvarell-technikát, tudatosan kezelte a pillanatnyi révületnek is utat engedő anyagot.

A művész özvegye is azt emelte ki, hogy tüzes és mély színeket tudott megőrizni akvarelljein, hasonló intenzitást érve el velük, mint az olajképekkel. A vízfestményekre általában jellemző líraiság helyett ezek a művek drámai erejük – tolmácsolta a művésztársak észrevételét Lenke asszony.

A kiállításon szereplő lapokat összekapcsolta a Nagyerdő és környékének témája. Sorozatot alkottak a pusztuló fák képei (*Az erdő sebei I–VIII.*) A másik

nagyobb sorozat tárgya szintén a Nagyerdei Park volt (*Parkerdő I–IV.*), de felcsendült a zeneszó is az erdőben. Bényi visszatérő motívuma volt a csellózó fiú, másik jellegzetes témája pedig zenélő muzsikusoké (*Muzsika, Zene az erdőben*). A hegedű – mellette a cselló és a furulya – Bényi Árpád több kitűnő akvarelljén megjelenik, a zenei élmény allegóriájába öntött expresszív drámaiság sikolt keresztül a színeken és az üresen hagyott fehér felületen. A már-már az olajképek szögesdrótjait idéző kusza vonalak itt a hegedű elpattant húrjai – valamilyen belső, mély megindultság festői vonalkódjai –, melyek a megbomlott és a folyton keresett külső és belső világharmónia felé vezető Ariadné-fonalak toposzával teszük lüktetően érzékivé a látomást. Festményein üzenetet hordozó, kultúrák, világok és érzelmek között közvetítő szerepet töltenek be a fények és színértékek, az a fajta kromatikus tisztaság, melynek erőnyalábjai oly gyakran virágokat és lombokat növesztenek.

Árpi bácsi még véletlenül sem hagyott volna ki egyetlen szoboszlói művésztelepet sem. Ha nehezen is engedelmeskedtek csontjai, rendületlen alkotott. 2001 nyarán itt kezdett el akvarelleket festeni, melyek (bemutató) kis kollekciójával találkozhattunk az olajképek mellett a 2001 novemberében a Déri Múzeumban (a művész 70. születésnapja alkalmából) rendezett tárlaton is. Néző • Pont című folyóiratomban már felidéztem a Bényi Árpáddal folytatott műtermi beszélgetést, ám hogy teljesebb legyen személyes dokumentumaim „nyomkövetése”, nem feledkezhetem meg itt sem erről.

„Rokkantságom okán kényszerültem arra, hogy akvarellezek. A véletlen aranybányát kínált, s az idő eldönti majd, hogy lesz-e belőle arany” – magyarázta a művész, kinek szobájába még nem tudtam bekopogni úgy, hogy ne munka közben éjtem. Panaszkodott, hogy a festőállványt már se a dereka, se a lába nem bírja, nehéz a mozgás, fájdalmai vannak – de minden rosszban van valami jó, csak fel kell fedezni, élni kell a kínált erénnyel.

„Csodálkozom is, hogy fél évszázados festői pályafutásom alatt nem kerültem közvetlenebb viszonyba az akvarelllel. Az olajhoz való előkészületek hosszabb időt vesznek igénybe, most pedig villámgyorsan kínálkozik a megvalósulás, Bevallhatom, hogy ez az én hirtelen haragú természetemnek is egészen jól megfelel. Kedvemre való, hogy szinte egyetlen gesztussal végérvényesen tudom helyükre tenni a színmezőket, és már csak arra kell vigyáznom, hogy megőrizzem kromatikus tisztaságukat. A másik erénye pedig az ennek a technikának, hogy ha nem sűrű kötőanyaggal dolgozik az ember, az ecset és a papír közötti találkozásnak kiszámíthatatlanul sok lehetősége várja a megvalósulást. Beleértve tehát a véletlen szerepét is, számos alkalom adódik az improvizációra.”

S nem, nem lett hűtlen az olajhoz! – tiltakozott Bényi Árpád. – „De szeretem az új kalandokat!” Majd arról beszélt, hogy a festőszándék az anyagi világon túl van, nem ő akarja a szint, nem a festék a formát. Van egy teste az anyagtalannak, és ott vagy benne te is, barátom.

Domokos Ernő–Krájnik Izabella

A marketing tevékenység megszervezése a sepsiszentgyörgyi kis- és közepes vállalatok keretében

A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem sepsiszentgyörgyi magyar tagozata és a Kovászna Megyei Kereskedelmi és Iparkamara közös szelektív kutatást végzett sepsiszentgyörgyi kis- és közepes vállalatoknál, amelynek egyik fontos célja volt pontos helyzetkép kialakítása a marketing tevékenység megszervezéséről.

A felmérés összehasonlítási lehetőséget biztosít egy 2002-ben végzett hasonló csík-szeredai kutatás eredményeivel.

A kérdőíves felmérésben a kérdezőbiztosok szerepét I. éves egyetemi hallgatók vállalták. A reprezentatív kutatási minta 103 kis- és közepes vállalatot ölelt fel. Az alkalmazott módszertan szerint a kutatási eredmények megbízhatóan kiterjeszthetők a több mint kétezer sepsiszentgyörgyi kis- és közepes vállalatra. Ismereteink szerint az ilyen témájú vizsgálat úttörő jellegű Romániában, eredményeinek közzététele reményeink szerint hasznosítható lesz a hazai gazdasági élet szereplői, szervezői, irányítói számára. Nem elhanyagolható az a tény sem, hogy az egyetemi hallgatók bevonása konkrét kutatási témák megoldásába didaktikai szempontból is kiemelkedő fontossággal bír.

Szeretnénk hangsúlyozni, hogy a továbbiakban bemutatásra kerülő adatok megszerzésének egyedüli gyakorlati módja az általunk alkalmazott terepkutatás, mivel e téren nincsenek statisztikai vagy egyéb hasonló források.

Kutatásunkban a marketing fogalmának korszerű értelmezéséből indultunk ki, miszerint ez olyan tudatos, széles információbázison alapuló irányítási, gazdálkodási és piacbefolyásoló tevékenységek összessége, amelyek a vállalatot, a termelést (szolgáltatást) a vásárlók igényei alapján szervezik, a fogyasztók vásárlóerejét meghatározott termékekre vagy szolgáltatásokra irányuló tényleges szükségletté alakítják, a termékeknek (szolgáltatásoknak) a vásárlóhoz vagy a végső felhasználóhoz való eljuttatását szervezik, összehangolják és biztosítják. Teszik mindezt olyan módon, hogy a vásárló maradéktalanul elégedett legyen, és ezáltal a vállalat számára a lehető leggazdaságosabban válják hosszabb távon is elérhetővé a szükséges mértékű nyereség.

A vállalaton belüli marketing tevékenység megszervezésére vonatkozóan a szakirodalom a következő lehetséges változatokat fogalmazza meg:

- a) a hagyományos részlegek keretében, felosztva (pl. beszerzés, termelés, eladás stb.);
- b) a hagyományos részlegek egyikében összpontosítva;
- c) egy szakosított marketing részleg keretében, amely közvetlenül a felső vezetésnek van alárendelve;
- d) szakosított marketing igazgatóság keretében;

A megkérdezett 103 cégből 84-ben nincs szakosított marketing részleg, de a vezetőség tudatában van e tevékenység fontosságának.

A kérdésre adott válaszokat a következő táblázat tartalmazza, számszerűen és százalékban kifejezve:

1. sz. táblázat

Minta = 103	Számszerűen				Százalékban			
	a)	b)	c)	d)	a)	b)	c)	d)
	58	26	14	5	56,72	25,37	13,43	4,48

Az adatokból kiderül, hogy ma már minden sepsiszentgyörgyi kis- és közepes vállalat vezetősége tudatában van a marketing tevékenység fontosságának, de csak 17,91 százalékban van szakosított marketing részleg vagy igazgatóság (2002-ben Csíkszeredában ez a szám 11 százalék volt).

Ezek az adatok arra engednek következtetni, hogy *a marketing tevékenység még ma is csak egy kezdeti, spontán szervezési, fejlődési szakaszban van.*

A felmérés következő kérdése arra vonatkozik, hogy a létező szakosított marketing részlegek vagy igazgatóságok milyen kritériumok alapján működnek:

- funkciók szerint (marketing kutatás, kommunikáció, elosztás stb.);
- földrajzi kritériumok szerint;
- termékek (szolgáltatások) szerint;
- piacok, ügyfelek szerint.

A válaszokat a 2. sz. táblázat tartalmazza:

2. sz. táblázat

Minta = 103	Számszerűen				Százalékban			
	a)	b)	c)	d)	a)	b)	c)	d)
amelyből 19 esetben létezik szakosított marketing részleg vagy igazgatóság	6	4	2	7	31,58	21,05	10,53	36,84

Amint az adatokból kiderül, a szakosított marketing részlegek vagy igazgatóságok 31,58 százaléka funkciók szerint 21,05–10,53 százaléka földrajzi kritériumok és termékek szerint, míg 36,84 százaléka piacok, ügyfelek szerint van megszervezve.

A felmérés következő kérdése a kimondottan marketing tevékenységgel foglalkozó alkalmazottak számára vonatkozik:

- 1
- 2–5
- több mint 5.

A válaszokat a 3. sz. táblázat tartalmazza:

3. sz. táblázat

Minta = 103	Számszerűen			Százalékban		
	a)	b)	c)	a)	b)	c)
	84	17	2	81,55	16,50	1,95

A táblázatból kitűnik, hogy a vizsgált vállalatok túlnyomó többségében a marketing tevékenységgel csak egy-egy alkalmazott foglalkozik kimondottan, míg a több mint 5 marketinges személyt foglalkoztató cégek száma nem éri el a 2 százalékot sem, ami alá húzza az eddig megfogalmazott konklúziókat.

A következőkben a felmérés arra keresi a választ, hogy a marketing tevékenységgel megbízott alkalmazottak milyen képesítéssel rendelkeznek:

- a) alapfokú
- b) középfokú
- c) felsőfokú.

A 4. sz. táblázat a válaszokat a következőképpen csoportosítja:

4. sz. táblázat

Minta = 103	Számszerűen			Százalékban		
	a)	b)	c)	a)	b)	c)
ahol összesen 152 marketing-re szakosított alkalmazott dolgozik	11	49	92	7,24	32,24	60,53

Kedvező jelnek tekinthető, hogy a marketingre szakosított alkalmazottak 60,53 százaléka felsőfokú végzettséggel rendelkezik, de a marketing szakot végzett közgazdászok száma nagyon alacsony, mivel az ilyen szakirányú képzés a mai romániai felsőoktatásban még nincs erőteljesen jelen.

A következő kérdés: Szeretne Ön vagy alkalmazottai egy marketing képzésen részt venni?

- a) 1 nap (hétfőn)
- b) 3 nap
- c) több mint 3 nap

5. sz. táblázat

Minta = 103	Számszerűen			Százalékban		
	a)	b)	c)	a)	b)	c)
Részvételi szándék marketing képzésen	67	26	15	62,04	24,07	13,89

Amint az adott válaszokból kiderül, a vizsgált cégek összesen 108 alkalmazottja szándékozik speciális marketing képzésen részt venni, amelyből 67 hétfőn, 15 pedig több mint 3 napos tanfolyamon.

A kutatás azt is vizsgálta, hogy a sepsiszentgyörgyi cégek milyen mértékben foglalkoznak elektronikus kereskedelemmel (e-business, e-commerce): Az Ön vállalata foglalkozik-e elektronikus kereskedelemmel?

- a) igen
- b) nem

A válaszokat az 6. sz. táblázat tartalmazza:

6. sz. táblázat

Minta = 103	Számszerűen		Százalékban	
	a)	b)	a)	b)
	27	76	26,21	73,79

A fenti adatok azt bizonyítják, hogy az elektronikus kereskedelem csak a vizsgált cégek 26,21 százalékába hatolt be, ami kezdeti stádiumra utal.

Az elvégzett kutatás lehetőséget nyújtott arra, hogy értékeljük a cégek számítógépes ellátottságát is. A kérdőív azt a kérdést fogalmazta meg, hogy a vállalat hány számítógéppel rendelkezik:

- a) 1–5
- b) 6–10
- c) több mint 10.

Az eredményeket a 7. sz. táblázat tartalmazza:

7. sz. táblázat

Minta = 103	Számszerűen			Százalékban		
	a)	b)	c)	a)	b)	c)
	84	10	9	81,55	9,71	8,74

Az adatok tükrözik azt a tényt, hogy a vizsgált cégek 81,55 százaléka 1–5 számítógéppel, 9,71 százaléka 6–10, míg 8,74 százaléka több mint 10 számítógéppel rendelkezik.

A felmérés során választ kaptunk arra a kérdésre is, hogy a cégek milyen részarányban rendelkeznek internet hozzáféréssel: Rendelkezik-e a vállalat internet hozzáféréssel?

- a) igen
- b) nem

A válaszokat a 8. sz. táblázat tartalmazza:

8. sz. táblázat

Minta = 103	Számszerűen		Százalékban	
	a)	b)	a)	b)
	78	25	75,73	24,27

Véleményünk szerint komoly előrelépést jelent, hogy a vizsgált cégek több mint háromnegyede ma már rendelkezik internet hozzáféréssel.

A következő kérdés: Rendelkezik-e a vállalat WEB-lappal?

- a) saját
- b) bérelt

9. sz. táblázat

Minta = 103	Számszerűen		Százalékban	
	a)	b)	a)	b)
	28	5	84,85	15,15

Pozitív helyzetet tükröz az a tény, hogy a vizsgált vállalatok egyharmada rendelkezik WEB-lappal.

A kutatás következő kérdése arra keresett választ, hogy a vizsgált cégek az utolsó három hónap alatt milyen marketing jellegű rendezvényeket kezdeményeztek, vagy milyenek vettek részt (termékbemutatók, kiállítások, vásárok stb.).

A következő kérdés: Sorolja fel az utóbbi három hónap három marketing jellegű rendezvényét, amelyet az Ön vállalata szervezett, vagy amelyen részt vett (termékbemutatók, kiállítások, vásárok stb.)

- a) 1
- b) 2
- c) több

A válaszokat a 10. sz. táblázat tartalmazza:

10. sz. táblázat

Minta = 103	Számszerűen			Százalékban		
	a)	b)	c)	a)	b)	c)
amelyből 95 vállalat szervezett marketing jellegű rendezvényeket, vagy vett részt ilyen rendezvényeken	58	21	16	61,05	22,11	16,84

A táblázatban foglalt adatok szerint a vizsgált minta 103 vállalatából 8 (7,77 százalék) az utolsó három hónapban nem szervezett vagy nem vett részt egyetlen marketing jellegű rendezvényen sem, 58 vállalat 1, 21 vállalat 2, 16 vállalat pedig 3 marketing jellegű rendezvényt szervezett vagy vett részt ilyen hazai vagy nemzetközi rendezvényen.

A fenti adatok azt tükrözik, hogy az utóbbi években számottevően nőtt a cégek által szervezett marketing rendezvények száma, vagy az ilyen rendezvényeken való részvétel.

Kutatásunk bizonyítja, hogy a tudomány mai eszköztára lehetővé teszi pontos helyzetkép felállítását a gazdasági élet különböző jelenségeire, folyamataira vonatkozóan, elkerülendő a szubjektívizmust, az empirizmust, a rögtönzést, megalapozandó a helyes döntéseket.

A követendő irányvonalak kijelölésében, a konkrét tennivalók megfogalmazásában, a döntések előkészítésében fokozott szerep hárul a gazdasági jellegű kutatásokra, amelyekben az egyetemek is az eddiginél nagyobb részt kell hogy vállaljanak.

Szűcs Ernő

A bánki templom

Balkányi Szabó Lajos – aki 1865-ben Debrecen helyneveit gyűjtötte össze – Bánkot erdős pusztaként (tölgy és akác) említi, amely Debrecen birtokában van, s a várostól délkeletre fekszik. Ezt a területet a váradi regesztrum az 1238. évben említi, mint egy beregi gróf tulajdonát, amely később, a 17. században pusztult el.¹

Szűcs István írásában 23 portás településként említi, de nevét Bánk bántól, II. András király (1205–1235) bihari főispánjától származtatja.²

A helységet Debrecen 1674-től vette zálogba, majd 1854-ben kényszerült a Kamarától megvásárolni. A területet Szűcs István sívó homoknak ítélte, amely fa nevelésére sem alkalmas. Egyébként a település aránylag rövid idő alatt több nagybirtokos család kezén fordult meg (pl. Kállay család ősei, Gútkeled, Ivánkaházi, Pércsi, Szepesi, Bajoni családok stb.).

Árpád-kori templomos hely volt, épületét Szent Benedek tiszteletére emelték. Márton nevű papja 1332–1337 között 7-8 garas pápai tizedet fizetett évenként. A templom a Diószegi út mentén egy dombon állt, romjai 1703-ban még jól érzékelhetők voltak.

Az első világháborút követően itt jelölték ki egy új falu helyét, ahová egyhamar iskolát építettek, sőt az új templom alapjaiba is leraktak 8–10 ezer téglát. A nehéz anyagi viszonyok miatt a befejezés elmaradt, a helybeliek pedig a maguk számára kitermelték az alapokba lerakott téglákat.³

Az utóbbi évtizedekben sok család vásárolt itt hétvégi telket, ezekre általában kicsiny házakat készítettek, ugyanakkor egyre többen állandó lakásra is alkalmas épületeket emeltek. Időszerűvé vált állandó istentisztelet tartása, és ahhoz egy templom építése.

Az új bánki templom alapkövét dr. Kocsis Elemér püspök tette le 1993. július 3-án. Az építkezést Kanadából Dienes László egykori bánki lelkész kétszeri gyűjtéséből ezer-ezer dollárral segítette, de támogatást nyújtott Svájcban a Basel melletti Herz település és a Tiszántúli Egyházkerület, valamint a kerekestelepi egyházközség testvérgyülekezete is. Az építkezés fő mozgatója ugyanis Szász Barna kerekestelepi lelkész volt, akinek felesége látta el a bánki lelkészi szolgálatot, és az ő kapcsolatuk révén adakozott Herz község is.

A telket a város ingyen adta, a helyi gyülekezet pedig 190 ezer forinttal járult a kiadásokhoz. Az építkezési munkálatok 1993-ban kezdődtek el. A terveket Rác István készítette. Az épület kiválóan belesimul környezetébe. Hossza 17 méter, szélessége 9 mé-

1 *Balkányi Szabó Lajos*: Debrecen helynevei. Debrecen, 1865. 9.

2 *Szűcs István*: Debrecen történelme I. Debrecen, 1871. 22.

3 *Szűcs Ernő–Csohány János–C. Kiss Ilona*: Debrecen templomai. Debrecen, 2005. 88.

ter, 121 m² alapterületű, ablakai modernül szélesek, de csúcsívre végződnek – a tervező valószínűleg ezzel óhajtotta érzékelteni azt, hogy a településnek évszázadokra visszanyúló történelme van.

Tornya 16 m magas, s benne egy 130 kg-os harang található, amelyet Sass László és fia mesterek öntöttek Debrecenben. Az épület falazata kívülről egyszerű fehér színt kapott, de sötétbarna cseréppel lett fedve. Toronycsúcsán bronz zászló, felette buzogány és betlehemi csillag.

Az épületet csinos, gondozott park övezi. A templom főbejárata (mert van egy oldalbejárat is) három lépcső magas, részben fedett teraszról nyílik. A bejárat mellett, belül egy fehér márványtábla van a falon, a következő szöveggel:

„E – templom –
Isten dicsőségére épült
1993–1995 között
Szász Barnabásné
Lengyel László
lelkipásztorok
Tóth István
Tóth László
gondnokok

Szűcs Imréné
pénztárnok
szolgálata idején
Külföldi testvérgyülekezetek
a Tiszántúli Egyházkerület
és a bánki misszió
egyházközség tagjainak
áldozathozatalából.
Rácz István tervei alapján”

A bejárat fölött kőpárkányú karzat helyezkedik el, melyre a templom belsőből van a feljáró, a lépcsők tovább vezetnek a toronyba. A feljárati ajtó mellett áll egy elől üvegezett szekrény, ebben vannak az úrasztali és a szakrális készletek.

A fehérre meszelt templombelsőben sötétbarnára pácolt padok vannak 80 személy részére. Velük szemben nincs különálló, feléjük emelkedő szószék, mőzesszék sincs, hanem egy lépcsőfok magasságú pódium készült a templom teljes szélességében, ezen egy hosszú asztal, közepén egy könyvtámasztó, amely érzékelteti, hogy a prédikáció innen hangzik el. A hosszú asztal egyúttal úrvacsora-asztalként is funkcionál.

A baloldali falon a Himnusz, a Tízparancsolat és a Szózat van bekeretezve elhelyezve.

A templom egyszerűségét kifejezi az is, hogy nincs orgonája, a gyülekezet énekét harmónium vezeti, kíséri. A templomnak nincs padlása, a tetőzetet tartó gerendázatra belül keskeny, natúrszínű lécekből került borítás.

A templom bár református, de ökonomikus jellegét – kertségről van szó – fejezi ki, hogy falán egy kereszt van, s felette Leonardo da Vinci „Utolsó vacsorájának” színes, bekeretezett reprodukciója nyert elhelyezést.

Felszentelése, ünnepélyes keretek között 1995. április 30-án történt meg, a lelkeszi szolgálatot Búzás Dénes látja el.

Az épület berendezés nélkül 2 millió 600 ezer forintba került.

Végh László

Pénzbetegség

Mindenünnké vált a gazdaság és annak növekedése. Nem tagadhatjuk a gazdasági növekedés eredményeit. Ma a fogyasztói társadalom átlagos polgára jobb körülmények között élhet, mint pár száz éve a főnemesek. Lehet személykocsink és szinte mindent megvásárolhatunk, barangolhatunk a világhálón és ténylegesen is bejárhatjuk a világot, nagyon sok betegségből meg tudnak gyógyítani, és még sorolhatnánk a fogyasztói létezés számos velejáróját. Ám bárhogyan is sugallják a fogyasztást gerjesztő hirdetések, mégsem érezzük magunkat annyira jól. Nő a magukat magányosnak, boldogtalannak érző emberek száma, és nem szeretünk a távolabbi jövőre gondolni. Nem csoda, a gazdaság és a pénz a mostra, a pillanatra figyel, csak az éppen érvényes ár, árfolyam számít.

Szembe kellene néznünk a gazdaság növekedésének fenntarthatatlanságával. Erőforrás és nyersanyag kell hozzá, és mivel ezeknek készletei végesek, mára nagy bajba került az emberiség. Mivel a nagy kőolajmezők kimerülöben vannak, és jelentősebb új lelőhelyeket alig fedeznek fel, 1998 decembere óta tízszeresére emelkedett a kőolaj világgpiaci ára. Ezzel párhuzamosan emelkedik a földgáz ára is. Közben folyamatosan csökken a világ gabonataraléka, és mivel a gabonából már számottevő mennyiségben gyártanak üzemanyagot is, az elmúlt félévben közel kétszeresére ugrott a gabona világgpiaci ára, és megindult az élelmiszerárak gyors emelkedése.

Bár a közelgő összeomlás jelei nyilvánvalóak, az emberiség nem akar róla tudomást venni. Ugyan a Wall Street Journal 2007. november 19-i elsőoldali vezércikkében és a Time Magazine két nappal későbbi számában felhívta a figyelmet, hogy a kőolaj termelése valószínűleg nem növelhető tovább, megy minden a maga megszokott útján. Úgy viselkedik a világ, mint a tehetetlenül sodródó szenvedélybeteg, aki ugyan tudja, hogy végromlásba dönti magát, de képtelen szabadulni függő helyzetéből.

Rá kell döbbenünk arra, változásra képtelen viselkedésünk fő oka egy szenvedélybetegség, a pénzbetegség, a pénztől való kóros függőség. Mert annyira általános, észre sem vesszük, és nem foglalkozunk vele. Függőségben élni nehéz. Általában úgy kerül valaki függőségbe, hogy a teljes élettel együttjáró örömeiből nem jut neki elég. Az örömezt az agykérgünk örömközpontja kelti, hogy a létfenntartást és az utódnemzést szolgáló cselekvéseket jutalmazza és ösztönözze. Ekkor az agykéregben dopamin szabadul fel, ennek az idegsejtek közötti kapcsolatot közvetítő vegyületnek a hatására érzünk örömet. Nemcsak az étel és ital fogyasztása és a nemi kapcsolat során szabadulhat fel dopamin, hanem mindazzal, ami ezekkel együtt jár, ezekhez kapcsolódik. Mivel az ember társas lény, és csak együtt maradhatunk fenn, az emberi kapcsolatok jeles alkalmait, a szeretet adását és viszonzását, az ajándékozást, az önzetlen segítséget és hasonlókat is jutalmazza agykérgünk örömközpontja. Öröme mindenkinél szüksége van. Bizonyos vegyüle-

tek, mint az alkohol, nikotin és a kábítószeres is tudják növelni az agykéregben felszabaduló dopamin mennyiségét. Viszont ezekhez hozzászoknak az idegsejtek, ezért az örömrzéshez is egyre több kell belőlük. Örömrzést ad, dopamin felszabadulására vezethet a szenvedélyé váló munka és a hirdetések egyfajta hatására történő vásárlás is.

A pénz általános örömszer az emberiség számára. Hiszen amióta van, társulhat az ételhez és más szükséglethez való jutással. Az ember, akárcsak Pavlov kutyái a csengőhangot az etetéssel, ösztönösen összeköti az örömet és a pénzt. Örömhöz juthatsz, ha van pénzed, jobb, ha minél több van belőle. Egy idő után már elég csak pénzt számolni, tanulmányozni a folyószámlát és máris örülök. Akkor válik a pénzhez társuló öröm veszélyessé, ha az egyén máshonnan alig vagy egyáltalán nem jut örömhöz. Nem étkezik, hanem csak fál, rosszak az emberi kapcsolatai, és mert nem megfelelő környezetben nőtt fel, igazából semminek sem tud örülni. Örömforrásnak marad a pénz halmozása. Pénzbetegség esetén a pénz már nem vásárlásra kell, hanem önmagáért a pénzért, a pénz adta örömrzésért. Egy pénzbeteg állapota hasonló a szeszfüggésben szenvedőhöz, csak szesz helyett a pénz halmozásának rabjává válik. Veszélyes és önmagát erősítő lelki betegség ez. Minél jobban törekszik több pénz szerzésére, annál kevesebb idő és erőforrás jut emberi kapcsolataira és más természetes örömet adó tevékenységre.

Elsősorban egy gazdag pénzbetegsége válik szembetűnőbbé. Aki ha milliomos, akkor feltétlen a tízmilliomosok társaságába vágyik. Ha már ott van, százmilliomos szeretne lenni és így tovább. Mivel a pénz és hatalom könnyen egymásba váltható, és a hatalom szerzése is szenvedélyé, betegséggé válhat, a pénzbeteg egyben a hatalom, befolyás szerzésének megszállottja is lehet. Továbbá a pénzbeteg jó eséllyel kerülhetnek nagyvállalatok vezetői állásaiba. De a pénzbetegség a fogyasztói társadalom átlagpolgárát is egyre erősebben sújtja. Hiszen egyre kevesebb ember számára örömet adó a munka, bomlanak a kisebb-nagyobb közösségek, válságban a család. Egyre többen már csak annak örülhetnek, ha pénzt látnak néha.

Míg a szeszbetegség, a kábítószeres és más függés főleg az egyént, a családot teszi tönkre, a pénzbetegség a közösséget, a társadalmat sodorja pusztulásba. Még hozzá úgy, hogy jó ideig azt hihetjük, hogy fejlődünk, haladunk és gazdagodunk. Ám a pénzbeteg tevékenysége egyenesen az emberiség fennmaradását veszélyezteti. Ugyanis a gazdagodni vágyók, különösen a némi hatalommal is rendelkezők nagyban gerjesztik a világgazdaság véstesen pörgő gépezetét. Úgy juthatnak még több pénzhez, ha az emberiség minél több erőforrást és nyersanyagot elhasználva többet termel és fogyaszt. A pénzbeteg tevékenysége a pénzgyarapítási szenvedélyébe a természetes környezet és mi is belepusztulhatunk. Hiába látszik már a szakadék széle, hogy nem lehet tovább gazdagodni, önmérsékletet kellene tanúsítani, mégis tehetetlenül sodródunk.

Hiába intett az aranyborjú története, a körülötte hódolók végzete, hogy az embernek nem szabad a pénzt istenítenie. Akkora a pénz vonzereje, hogy a piac, a pénz mindent elrendező voltának hirdetése, a piac láthatatlan kezének képzete mondhatni ellenállás nélkül söpörte el a keresztény Európa szellemiségét. Kimondták, nem kell különösebben aggódni az emberek erkölcsi gyengesége miatt, mert a piac láthatatlan keze a közjó szolgálatába állítja a pénzsóvárságot. Ennek is tulajdoníthatjuk, hogy világunk válsága mára olymértékben mélyült, hogy az emberiség mint egész menthetetlennek tűnik, és már csak a kisebb közösségek, mint népünk mentésére gondolhatunk.

A TUDOMÁNYOS ÉLET HÍREIBŐL

Negyedik nemzetközi tudományos konferencia az atomi szinten lejátszódó elemi jelenségekről

A kolozsvári Babeş–Bolyai egyetem és a debreceni Atommagkutató Intézet szervezésében 2008. június 18. és 20. között került megrendezésre az „Elemi folyamatok atomi rendszerekben – Conference on Elementary Processes in Atomic Systems (CEPAS)” című tudományos konferencia. Az immár negyedik alkalommal sorra kerülő találkozóznak az idén a kolozsvári egyetem adott otthont. A konferenciasorozat első összejövetelét 2000-ben az ungvári egyetemen, a másodikat 2002-ben a gdanski műszaki egyetemen, míg a harmadik találkozót 2005-ben a miskolci egyetemen rendezték meg. A résztvevők száma folyamatosan nő, az első konferenciának közel 70 regisztrált résztvevője volt, míg az ideire már 107 kutató érkezett. A konferencia eddigi helyszínei és a létrehozásakor megfogalmazott szándékok alapján kijelenthetjük, hogy ezt a rendezvénysorozatot a közép-európai országok tudományos intézményei karolták fel, tekintik magukénak. Ez nem jelenti azonban azt, hogy a résztvevők köre is csak erre a régióra korlátozódna. Az idei konferenciára közel 40 kutató érkezett a térségen kívüli országokból, többek között Japánból, az Egyesült Államokból, Németországból és Argentínából, hogy csak néhányat ragadjunk ki a 21 résztvevő ország közül. A konferencia rangját jelzi az is, hogy az Európai Fizikai Társaság hivatalos, támogatott rendezvényei között is megtalálhatjuk a tanácskozást.

A konferencia tematikája elég széles. Magában foglal minden olyan területet, amely az elektronok, pozitronok, ionok és fotonok szabad atomokkal és molekulákkal, vagy szilárd, folyadék- és gőzfázisú anyagokkal történő kölcsönhatásai során lejátszódó jelenségeket kutatja. Az eredményekről 10 szekcióban 35 előadó számolt be. A szóbeli előadásokat követően 2 szekcióban mintegy 120 poszteren nyílt lehetőség a további eredmények bemutatására. Nagy Lászlónak, a szervező bizottság vezetőjének üdvözlő szavait követően Andrei Marga, a Babeş–Bolyai Egyetem rektora, és Pálinkás József, a Magyar Tudományos Akadémia Elnöke nyitotta meg a konferenciát. A megnyitót követő egyik első előadás Berényi Dénes akadémikust, a CEPAS konferenciák egyik kezdeményezőjét köszöntötte abból az alkalomból, hogy idén lesz 80 éves, méltatva az atomi ütközési folyamatok vizsgálatában végzett mintegy 40 éves kutatómunkáját.

A konferencián számos érdekes szakterület került megvitatásra, közülük emelnék ki néhányat. Külön szekciót alkotó téma volt az ütközések során kilöködött elektronok interferenciája. A jelenség a klasszikus Young-féle kétréses interferencia-kísérletig vezethető vissza, amely a fény hullámtermészetét igazolta a 19. század hajnalán. Davisson és Germer 1927-ben hasonló kísérletet végzett el anyagi részecskékkel, ennek során elektronokat szórattott kristály-

rácson. Eredményük igazolta az anyag hullámtermészetét, ami az akkor formálódó kvantummechanika egyik legmeggyőzőbb kísérleti igazolásaként vonult be az irodalomba. Az interferencia kimutatásának feltétele az, hogy a részecskéhez rendelhető hullámhossz a rések távolságával összemérhető legyen. Ez a feltétel teljesül a molekulák ionizációja során is, ami napjainkban számos kutatás tárgyát képezi. A kilöködött elektron bármely nehéz magon szóródhat, ennek eredményeként a detektált elektronok energia és szög szerinti eloszlásában egy interferenciaképnak megfelelő mintázat figyelhető meg. A jelenség tanulmányozása igen jól definiált mérési elrendezéseket igényel az egyéb folyamatokból származó elektronok nagy hátere miatt. Kimutatását és részletes vizsgálatát leginkább a hidrogén molekulaion és valamilyen nehéz, elektronjaitól megfosztott ion ütközésében végzik, ilyen körülmények esetén biztosítható ugyanis a legegyszerűbben az, hogy a folyamatban csak egy elektron vegyen részt. Ezekben a kutatásokban mind az ATOMKI és mind a Babeş–Bolyai egyetem kutatói szép sikereket értek el.

Egy másik, szintén nagy érdeklődést kiváltó terület az antirészecskével indukált atomi folyamatok vizsgálata. A pozitron és az elektron, valamint a proton és az antiproton csak az elektromos töltéseik előjelében különböznek. Ezek a különbségek azonban jelentősen eltérő folyamatokhoz vezethetnek egy szabad atommal történő kölcsönhatásuk során. Például az elektron „csak” gerjeszteni vagy kiütni tud egy másik elektront az atomból, míg a pozitron elmentéses töltése révén kötött állapotot is létrehozhat az elektronnal, amit pozitroniumnak nevezünk. A hélium atom alacsony energiájú antiprotonokkal kiváltott ionizációja évek óta az érdeklődés homlokterében áll. A kísérletekből nyert hatáskeresztmet-

szet-adatok és a modellszámítások eredményei jelentős eltérést mutatnak. Egy újabb kísérleti vizsgálat – amelyről elsők között ezen a konferencián számoltak be – a korábbi mérések pontatlanságára mutat rá, az újonnan közzétett adatok már lényegesen jobb egyezést mutatnak az elméleti számítások jóslataival. Kis sebességű, már-már állónak tekinthető antiprotonok előállítására meglehetősen nehéz feladat, az antihidrogén, az antiproton és a pozitron kötött állapotai, tulajdonságainak vizsgálatához azonban erre van szükség. Ezek a kutatások elsősorban a mikrovilág pontosabb megismerését és a kvantummechanika jobb megértését segítik elő.

Szintén a kvantumvilág jobb megértését tűzte ki célul a darmstadti fizikai kutatóintézet által koordinált nemzetközi együttműködés, melynek keretében extrém nagy energiájú ionok létrehozására és tárolására alkalmas berendezéseket, valamint nagy intenzitású lézereket terveznek és építenek meg a közeljövőben (Stored Particle Atomic Research Collaboration, SPARC). Így többek között lehetőség nyílik az atomi folyamatok tanulmányozására relativisztikus ütközési feltételek között, vagy a kvantumelektrodinamika tesztelésére a nagy elektromos és mágneses terek esetén. Hidrogén-szerű urán ionok és urán atommagok ütközése során olyan „kvázi” atomokat lehet megfigyelni, amit a természetben nem találunk meg. Ezekről a tervekről és az előzetes eredményekről egy ún. SPARC szekcióban kapott ismertetőt a hallgatóság a konferencia utolsó délutánján.

A számos érdekes téma közül érdemes még szót ejteni a molekulák és fotonok, valamint az ionok kölcsönhatásainak vizsgálatáról is. Ez napjainkban az egyik legdinamikusabban fejlődő terület, amely továbbá ösztönzést kap a sugárbiológiai alkalmazások felől. A sugárterápiás alkalma-

zások szempontjából igen fontos annak megértése, hogy például a víz vagy a DNS molekula hogyan roncsolódik, töredezik a különböző sugárzások hatására. Az eredmények gyakorlati felhasználásának lehetősége motiválja annak az új kutatási területnek a fejlődését is, amely a mikrométer nagyságrendű belső átmérővel rendelkező ún. nanocsövek vizsgálatát tűzte ki célul. A nanocsövekbe belőtt ionok transzmissziójának vizsgálatában elért eredmények az ionok fókuszálhatóságát, vezethetőségét vetítik előre, amelynek szintén lehetnek sugárterápiás alkalmazásai. Több előadás is foglalkozott az ún. kinematikailag teljes mérések elemzésével. Ezekben a komoly technikai felkészültséget igénylő mérésekben a szétrepülő fragmentumokról minden lehetséges információt meghatároznak. Ehhez szükség van a kezdeti feltételek igen pontos ismeretére is, amelyet többek között pl. a céltárgy cseppfolyós nitrogén hőmérsékletűre történő hűtésével valósítanak

meg. Az eredmények megvitatása során azonban kiderült, hogy még számos nyitott kérdés vár megoldásra e területen.

A konferenciát kulturális programokkal, koncertekkel, múzeumlátogatással, kirándulással is igyekeztek színesíteni a szervezők. A konferencia szüneteiben zajló számos igen hasznos tudományos diskusszió túl ez is hozzájárult a találkozó meleg, baráti légköréhez. Minden résztvevő fontosnak tartotta a sorozat folytatását, egyben megállapodtak abban is, hogy a következő, 2011-ben megrendezésre kerülő találkozó helyszíne Belgrád lesz. A konferencián elhangzott előadásokról készült 61 közlemény a Nuclear Instruments and Methods című nemzetközi tudományos folyóiratban fog megjelenni a közeljövőben. A konferenciáról hivatalos web oldala: <http://phys.ubbcluj.ro/cepas/>, ahol további információkat találhatunk a rendezvényről.

Gulyás László

Mátyás és öröksége. Kulturális és politikai kölcsönhatások Kelet és Nyugat között

A Reneszánsz Év 2008 keretében 2008. szeptember 18–19-én nemzetközi történetiszakkerencia került megrendezésre a Debreceni Egyetemen. Az eseményt a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának Történelmi Intézete és a Reneszánsz Programiroda szervezte. A konferencia apropóját Hunyadi Mátyás királlyá választásának 550. évfordulója adta, magának a konferenciának a súlypontja is elsősorban Mátyás király uralkodására, mecénási tevékenységére esett. A konferencia fő támogatói a fentiekén túl a Balassi Bálint Intézet, Debrecen Város Megyei Jogú Önkormányzata, az Erdélytörténelmi Alapítvány, a Debreceni Egyetem BTK Történelmi Doktori

Program, valamint a Debreceni Egyetem BTK Hallgatói Önkormányzata voltak.

A több mint harminc előadó Magyarországi egyetemeiről, főiskoláiról, valamint számos külföldi felsőoktatási és kutatóintézményből érkezett. Képviseltette magát többek között az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a Szegedi Tudományegyetem, az Eszterházy Károly Főiskola (Eger), a Magyar Tudományos Akadémia, a külföldi vendégek pedig Romániából, Csehországból és Franciaországból jöttek.

A szeptember 18-i megnyitón beszédet mondott *Barta János* egyetemi tanár (Debreceni Egyetem Történelmi Intézet), *Pálinkás József*, a Magyar Tudományos Akadé-

zások szempontjából igen fontos annak megértése, hogy például a víz vagy a DNS molekula hogyan roncsolódik, töredezik a különböző sugárzások hatására. Az eredmények gyakorlati felhasználásának lehetősége motiválja annak az új kutatási területnek a fejlődését is, amely a mikrométer nagyságrendű belső átmérővel rendelkező ún. nanocsövek vizsgálatát tűzte ki célul. A nanocsövekbe belőtt ionok transzmissziójának vizsgálatában elért eredmények az ionok fókuszálhatóságát, vezethetőségét vetítik előre, amelynek szintén lehetnek sugárterápiás alkalmazásai. Több előadás is foglalkozott az ún. kinematikailag teljes mérések elemzésével. Ezekben a komoly technikai felkészültséget igénylő mérésekben a szétrepülő fragmentumokról minden lehetséges információt meghatároznak. Ehhez szükség van a kezdeti feltételek igen pontos ismeretére is, amelyet többek között pl. a céltárgy cseppfolyós nitrogén hőmérsékletűre történő hűtésével valósítanak

meg. Az eredmények megvitatása során azonban kiderült, hogy még számos nyitott kérdés vár megoldásra e területen.

A konferenciát kulturális programokkal, koncertekkel, múzeumlátogatással, kirándulással is igyekeztek színesíteni a szervezők. A konferencia szüneteiben zajló számos igen hasznos tudományos diskusszió túl ez is hozzájárult a találkozó meleg, baráti légköréhez. Minden résztvevő fontosnak tartotta a sorozat folytatását, egyben megállapodtak abban is, hogy a következő, 2011-ben megrendezésre kerülő találkozó helyszíne Belgrád lesz. A konferencián elhangzott előadásokról készült 61 közlemény a Nuclear Instruments and Methods című nemzetközi tudományos folyóiratban fog megjelenni a közeljövőben. A konferenciáról hivatalos web oldala: <http://phys.ubbcluj.ro/cepas/>, ahol további információkat találhatunk a rendezvényről.

Gulyás László

Mátyás és öröksége. Kulturális és politikai kölcsönhatások Kelet és Nyugat között

A Reneszánsz Év 2008 keretében 2008. szeptember 18–19-én nemzetközi történetiszakkerencia került megrendezésre a Debreceni Egyetemen. Az eseményt a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának Történelmi Intézete és a Reneszánsz Programiroda szervezte. A konferencia apropóját Hunyadi Mátyás királlyá választásának 550. évfordulója adta, magának a konferenciának a súlypontja is elsősorban Mátyás király uralkodására, mecénási tevékenységére esett. A konferencia fő támogatói a fentiekén túl a Balassi Bálint Intézet, Debrecen Város Megyei Jogú Önkormányzata, az Erdélytörténelmi Alapítvány, a Debreceni Egyetem BTK Történelmi Doktori

Program, valamint a Debreceni Egyetem BTK Hallgatói Önkormányzata voltak.

A több mint harminc előadó Magyarországi egyetemeiről, főiskoláiról, valamint számos külföldi felsőoktatási és kutatóintézményből érkezett. Képviseltette magát többek között az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a Szegedi Tudományegyetem, az Eszterházy Károly Főiskola (Eger), a Magyar Tudományos Akadémia, a külföldi vendégek pedig Romániából, Csehországból és Franciaországból jöttek.

A szeptember 18-i megnyitón beszédet mondott *Barta János* egyetemi tanár (Debreceni Egyetem Történelmi Intézet), *Pálinkás József*, a Magyar Tudományos Akadé-

mia elnöke, *Debreczeni Attila*, a Debreceni Egyetem stratégiai rektorhelyettese és *Halász János*, Debrecen alpolgármestere. Fel szólalásaikban a reneszánsz magyar uralkodó érdemeinek méltatása mellett elismerésüket fejezték ki a Történelmi Intézet szervezőmunkájához. A köszöntők után került sor a plenáris előadásokra. Először *Solymosi László* egyetemi tanár (Debreceni Egyetem Történelmi Intézet) tartotta meg előadását „Mátyás és a magyarországi főpapok” címmel. Utána *Havas László* egyetemi tanár (Debreceni Egyetem Klasszika-filológiai Tanszék) ismertette Janus Pannoniusz és Mátyás király konfliktusát a költő politikai eszmerendszerének tükrében. *Bitskey István* akadémikus, egyetemi tanár pedig egy kevésbé ismert, mégis jelentős életművet hátrahagyó itáliai humanistáról, Celio Calcagniniről és annak egri működéséről beszélt.

Az ebédet követően kezdődtek a délutáni szekcióülések a Debreceni Egyetem főépületében. Az egyik szekcióban a cseh történész *Antonín Kalous* (Olmützi Egyetem) angol nyelvű előadást tartott a cseh történetírás Mátyás-recepciójáról; azt a kérdést boncolgatta, hogy ebben a hatalmas történetírói hagyományban kik tekintették Mátyás királyt a cseh nemzet ellenségének, vagy pedig éppen ellenkezőleg, Csehország legitim uralkodójának. Ugyancsak angol nyelven tartott előadást *Szabados György* (MTA-SZTE-MOL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport, Szeged) az Attila hun király és Hunyadi Mátyás közötti párhuzamokról és különbségekről a humanista és a barokk irodalomban. *Bradács Gábor* PhD-hallgató (Debreceni Egyetem) német nyelvű beszámolója a 15. századi osztrák történetírás Mátyás király-képével foglalkozott. Ezzel párhuzamosan zajlott egy másik, elsősorban művészettörténeti szempontú szekció. Első előadója *Prokopp Mária* művészettör-

ténész, egyetemi tanár (ELTE BTK Művészettörténeti Tanszék) volt, olasz nyelvű előadásában Vitéz János esztergomi érsek ún. Studiólája falképeinek festőjét, valamint annak művészeti programját ismertette. *Bertényi Iván* egyetemi tanár (ELTE BTK Közép- és Korajújkori Magyar Történeti Tanszék) a Mátyás-kori címereslevelek variációiról tartott egy francia nyelvű beszámolót. Ugyancsak a heraldika tárgyköréhez tartozott *Szálkai Tamás* doktorandusz hallgató (Debreceni Egyetem Történelmi Intézet) német nyelvű előadása, ő a Mátyás-kori címeradományozásokat ismertette. *Gyulai Éva* (Miskolci Egyetem Történelmi Intézet) „Mátyás az emblematikában” címmel tartott ismertetést angol nyelven.

A késő délutáni szekciókban előadást tartott *Bársony István* egyetemi docens (Debreceni Egyetem Történelmi Intézet), amelyben azt a kérdést taglalta, hogy Mátyás király mennyiben is tekinthető nemzeti királynak, vagy egy közép-európai hegemónnak. *Gulyás László Szabolcs* doktorandusz (Debreceni Egyetem Történelmi Intézet) előadásának a témája a középkor végi Hegyalja volt, különös tekintettel annak társadalmi elitjére. *Kordé Zoltán* (Szegedi Tudományegyetem, Közép- és Korajújkori Magyar Történeti Tanszék) francia nyelvű előadása az 1467. évi lázadásról, illetve ezzel összefüggésben az erdélyi vajdaság Mátyás általi átszervezéséről szólt. Ugyancsak Erdély történetével foglalkozott *Maria Mako Lupescu* (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár): témája Mátyás király és az Erdélyben működő szerzetesrendek kapcsolata volt. A szeptember 18-i előadási nap ezzel véget ért. A programok azonban nem, ugyanis az este kezdetét vette egy reneszánsz kulturális est, ahol a résztvevők megismerkedhettek a Mátyás-kor humanista zenei tradíciójával, valamint gasztronómiai kultúrájával, egy vacsora keretében.

A szeptember 19-én megrendezésre kerülő délelőtti szekciók egyik fő témája Mátyás király külkapcsolatai voltak. *Pósán László* egyetemi docens (Debreceni Egyetem Történelmi Intézet) Mátyás király és a Német Lovagrend kapcsolatát ismertette német nyelven. *Alexandru Simon*, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemről, Mátyás király 1484. évi magyar-török háborújáról, egész pontosan a magyar király katonai és diplomáciai erőfeszítéseiről számolt be angol nyelven. Ugyancsak a kolozsvári tudományegyetemről érkezett, *Daniela-Monica Mitea*; előadása a Mátyás-kori magyar-moldvai-havasalföldi kapcsolatokat, illetve ezeknek a román történetírásban elfoglalt helyét tárgyalta, az egyes történetírói nézetek és jelképek tükrén keresztül. *Györkös Attila* egyetemi adjunktus (Debreceni Egyetem Történelmi Intézet) francia nyelvű előadása Mátyás királynak az ún. Pazzi-merényletet (1478) követő magyar-francia diplomáciai kapcsolatokat ismertette; a szintén a Debreceni Egyetemen oktató *Bárany Attila* előadásában egy szélesebb európai perspektívába helyezte Hunyadi Mátyás király 1480-as években folytatott diplomáciai tevékenységét. A szeptember 19-én megrendezett másik délelőtti szekció a „Magyarország a Hunyadiak korában” címet viselte. Első előadója *Petrovics István* (Szegedi Tudományegyetem Közép- és Korai Magyar Történeti Tanszék) volt, előadásában Mátyás király korának városfejlődéséről beszélt Szeged és Debrecen példáján keresztül. Az ELTE Közép- és Korai Magyar Történeti Tanszékén oktató *Draskóczy István* a magyarországi nemesfémhányászatot ismertette Nagybánya példáján keresztül. A marosvásárhelyi *Simon Zsolt* (Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Şincai”) a Mátyás-kori magyar-moldáv-havasalföldi kereskedelmi kapcsolatokkal foglalkozott

előadásában. *Adrian Magina* (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár) a karánsebesi kerület 15. század végi társadalmi változóképességét és elitjeit ismertette. A Maros Megyei Könyvtár képviseletében *Weisz Szidónia* érkezett a konferenciára: angol nyelvű előadásában azt a kérdést taglalta egy erdélyi nemes, Erdélyi István példáján keresztül, hogy milyen perspektívái lehettek Mátyás király szolgálatának, vagy a vele való szembefordulásnak. *Tudor Sălăgean*, a kolozsvári székhelyű Erdélytörténeti Nemzeti Múzeum (Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei) kutatója Mátyás király születési helyéről tartott előadást.

A délutáni szekciókban tartotta beszámolóját *Véber János* a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának és Régi Könyvek Gyűjteményének képviseletében a Mátyás- és a Jagelló-korról, melyet európai humanisták ajánlólevelein keresztül mutatott be. Az erdélyi székeskáptalan és a humanizmus kapcsolatát ismertette *Lakatos Bálint*, az ELTE Közép- és Korai Magyar Történeti Tanszékének doktorandusza Pelei Tamás, egy 16. század elején élt kanonok glosszáinak tükrében. Bitskey István előadásához hasonlóan ugyancsak egy itáliai humanista, a firenzei Lippo Brandolini magyarországi tevékenységét mutatta be előadásában *Puskás István* (Debreceni Egyetem Olasz Tanszék). *Adrien Quéret-Podesta*, a clermontferrandi Blaise-Pascal Egyetem doktorandusz-hallgatója egy kevésbé ismert hazai elbeszélő történeti forrásról, a somogyvári formuláskönyvről és az abban található évkönyvről beszélt angol nyelvű előadásában. *Kristóf Ilona* (Eszterházy Károly Főiskola Bölcsészettudományi Kar, Középkori és Korai Magyar Történelem Tanszék, Eger) témája a javadalomszerzés és ennek társadalomtörténeti összefüggései voltak a későközépkori Váradon, a hazai humaniz-

mus egyik fellegvárában. Végezetül pedig *Czövek Zoltán*, a Debreceni Egyetem történelem doktorandusza a zágrábi püspök, Tíz Osvát 1499-ből fennmaradt végrendeletét ismertette beszámolójában.

A konferencia előadásainak széles spektruma, színvonalas kidolgozása, valamint eredményeik újszerűsége fontos részletekkel gazdagítják a hazai Mátyás-kutatást. Az

esemény – meggyőződésünk szerint – kiválóan illeszkedik a lassan végéhez közeledő Reneszánsz Év 2008 tudományos rendezvénysorozatához, a megjelenés előtt álló konferenciakötet pedig a Mátyás királyról folyó kutatások megkerülhetetlen darabja lehet a jövőben.

Bradács Gábor

A DAB PÁLYÁZATI FELHÍVÁSAI

**Az MTA Debreceni Területi Bizottsága
és „A tudományért a régióban” Alapítvány
PÁLYÁZATI HIRDETMÉNYE
a PhD képzésben résztvevő
vagy PhD fokozattal rendelkező pályakezdő
kutatók számára**

Az MTA Debreceni Területi Bizottsága pályázatot hirdet a PhD képzésben résztvevő, vagy PhD fokozattal rendelkező pályakezdő kutatók munkájának elismerésére.

Pályázati feltételek:

- A pályadíjat pályázat útján lehet elnyerni, melyet az év során bármikor be lehet nyújtani az MTA DAB titkárságára **2008. december 12-ig**.
- A pályázat elbírálását az MTA DAB vezetősége végzi.
- A pályadíj legmagasabb összege 50 000 Ft.
- Pályázhatnak a hazai doktori iskolák PhD képzésében résztvevő doktoranduszok, valamint azok a doktori fokozattal rendelkező 35 év alatti kutatók, akiknek doktori diplomája a pályázat beadásakor legfeljebb két éves. PhD fokozattal már rendelkezőknél követelmény az MTA köztestületi tagság.
- A bíráló bizottság évente egy rendkívül kiemelkedő kutatási eredményt felmutató pályázó teljesítményét külön is díjazhatja, eltekintve az előírt megszorításoktól. Csakis a hazai kutatóintézetekben elért eredmények díjazhatók.
- Pályázni csak nyomtatásban megjelent tudományos eredmény (könyv, könyvrészlet, folyóiratcikk vagy másolatuk) beterjesztésével és az eredmények tömör ismertetésével lehet.
- Az eredmények lényegét rövid szinopszisban és közérthető módon össze kell foglalni, és egy mondatban meghatározni.
- Nem önálló munka esetén mellékelni kell a társszerző(k) nem formális, hanem lényegbevágó nyilatkozatát arról, hogy a szóban forgó munkában mi volt a pályázó része.
- **2009. februárjában** az MTA DAB közgyűlésén kerül sor az e pályázatok alapján elnyert támogatások kihirdetésére.

A pályázat ügyében az MTA DAB vezetősége dönt. A beérkezett pályázatoktól függően a kategóriák összege átcsoportosítható.

Debrecen, 2008. április 24.

MTA DAB vezetőség

**Az MTA Debreceni Területi Bizottsága
és „A tudományért a régióban” Alapítvány
PÁLYÁZATI HIRDETMÉNYE
tudományos művek kiadásának támogatására**

A Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Területi Bizottsága, elsősorban illetékeségi és működési körzetében (Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében) pályázatot hirdet tudományos művek kiadásának támogatására.

Pénzbeli támogatást lehet kérni tudományos könyvek, periodikák vagy közlemények megjelentetéséhez. A pályázónak kellő indoklással elkészített, a kiadó által igazolt részletes pályázati tervet kell benyújtania, amely tartalmazza a kiadvány megjelentetésének várható időpontját, a kért támogatás felhasználásának módját és a terjesztési kör megjelölését.

Pályázni legfeljebb 120 ezer forintig terjedő támogatás elnyerésére lehet, az MTA Debreceni Területi Bizottság Székháza címén (4032 Debrecen, Thomas Mann u. 49.).

A pályázatoknak **2008. december 12-ig** kell beérkezniük.

2009. februárjában az MTA DAB Közgyűlésén kerül sor az e pályázatok alapján elnyert támogatások kihirdetésére. **Az elnyert összegeket közvetlenül a kiadóhoz utaljuk.**

A pályázat elnyerőitől a kiadvány megjelenésekor egy példányt kérünk az MTA DAB számára.

A pályázat ügyében az MTA DAB vezetősége dönt. A beérkezett pályázatoktól függően a kategóriák összege átcsoportosítható.

Debrecen, 2008. április 24.

MTA DAB vezetőség

**Az MTA Debreceni Területi Bizottsága
és „A tudományért a régióban” Alapítvány
PÁLYÁZATI HIRDETMÉNYE
a kutatással nem hivatásszerűen foglalkozók részére**

A Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Területi Bizottsága elsősorban illetékességi és működési körzetében (Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében) pályázatot hirdet a **kutatással nem hivatásszerűen foglalkozók** (orvosok, középiskolai tanárok, lelkészek, mérnökök stb.) számára.

Pénzügyi támogatást lehet kérni kisebb arányú, tudományos igényű kutatások (szociológiai, felmérések, levéltári kutatások, diákok bevonásával végzendő kísérletek, stb.) folytatására megfelelő szakmai és pénzügyi terv (utazásokra, anyagbeszerzésre, stb.) benyújtásával legfeljebb 50 000 Ft-ig. Előnyben részesül, aki már publikációval bizonyította eredményességét.

A pályázatoknak **2008. december 12-ig** kell beérkezniük az MTA Debreceni Területi Bizottság Székháza címére (4032 Debrecen, Thomas Mann u. 49.).

A döntés kihirdetése a következő évi közgyűlésen (**2009. februárjában**) történik. A kutatási támogatás a 2009 év folyamán használható fel, az akkor előírt feltételek szerint. A támogatást nyert kutatóknak **2009. december 31-ig** rövid jelentést kell készíteniük elért eredményeikről.

A pályázatok ügyében az MTA DAB vezetősége dönt. A beérkezett pályázatoktól függően a kategóriák összege átcsoportosítható.

Debrecen, 2008. április 24.

az MTA DAB vezetőség

E szám szerzői:

<i>Berényi Dénes</i>	fizikus, akadémikus (MTA Atommagkutató Intézete – Debrecen)
<i>Bradács Gábor</i>	PhD hallgató (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Cselényi István Gábor</i>	teológus, főiskolai tanár (PPKE Vitéz János Kara – Esztergom)
<i>Domonkos Ernő</i>	közgazdász, egyetemi tanár (Babeş–Bolyai Tudományegyetem – Kolozsvár)
<i>Gulyás László</i>	fizikus, tudományos főmunkatárs (MTA Atommagkutató Intézete – Debrecen)
<i>Krájnik Izabella</i>	közgazdász, egyetemi tanársegéd (Babeş–Bolyai Tudományegyetem – Kolozsvár)
<i>Lendvai Kepe Zoltán</i>	néprajzkutató, muzeológus (Galéria Múzeum – Lendva)
<i>Madarász Imre</i>	irodalomtörténész, egyetemi docens (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Nagy Mihály</i>	fizika szakos középiskolai tanár, ny. igazgató (Debrecen)
<i>Paragh György</i>	orvos, egyetemi tanár (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Sebestyén Árpád</i>	nyelvész, ny. egyetemi tanár (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Simándi Irén</i>	történész, főiskolai tanár (Kodolányi János Főiskola – Székesfehérvár)
<i>Szabadfalvi József</i>	jogtörténész, egyetemi tanár (Miskolci Egyetem – Miskolc)
<i>Szegedi Gyula</i>	orvos, akadémikus, egyetemi tanár (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Szász Tibor</i>	közgazdász, címzetes egyetemi tanár (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Szűcs Ernő</i>	történész, ny. főiskolai tanár (Debrecen)
<i>Tóth Kálmán</i>	PhD hallgató (ELTE – Budapest)
<i>Vági Attila</i>	egyetemi hallgató (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Venkovits Balázs</i>	PhD hallgató (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Végh László</i>	fizikus, tudományos főmunkatárs (MTA Atommagkutató Intézete – Debrecen)
<i>Vitéz Ferenc</i>	etnográfus, újságíró, főiskolai docens (Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola – Debrecen)

DEBRECENI SZEMLE

Quarterly of the Scientific Communities of Debrecen and the Region

VOL. XVI. No. 4.

NEW ISSUE

2008. OCTOBER

CONTENTS

ARTICLES

- Mihály Nagy*: The treasure of the Reformed College of Debrecen:
the world-famous meteor of Kaba 433
- Tibor Szász*: The market of pollution-rights 442
- Balázs Venkovits*: New Europe, new alliances. On the changes
of American-Hungarian relations after 1989 455
- József Szabadfalvi*: The beginnings of Hungarian legal theorizing 468
- Gábor Cselényi István*: The Sofia- principle in antique thinking 481
- Imre Madarász*: Intim Risorgimento. The place and role
of Antonio Fogazzaro's main work in Italian novel-writing 490

OUR DEPARTMENTS

- György Paragh*: The Department of Metabolic Illnesses at the Internal Medicine
Clinic I. of UDMHSC 499
- Gyula Szegedi*: Immunology research at the Internal Medicine Clinic II. of UDMHSC ... 509

THE CULTURE OF DEBRECEN

- Ferenc Vitéz*: On Árpád Bényi's painting in four themes 516

THE CENTRES OF HUNGARIAN SCIENCE BEYOND THE BORDERS

- Zoltán Lendvai Kepe*: The scientific activity of the Gallery-Museum of Lendva 524

NOTES

- Ernő Domonkos–Izabella Krájnik*: The organization of marketing activity
for middle and small-size ventures in Sepsiszentgyörgy 531
- Ernő Szűcs*: The church of Bánk 536
- László Végh*: Monetary illnesses 538

BOOK REVIEWS 540

THE NEWS OF ACADEMIC LIFE 557

CALLING FOR APPLICATIONS AT THE ACADEMIC COMMITTEE OF DEBRECEN 563